

UNIVERZITA PALACKÉHO V OLOMOUCI
FILOZOFICKÁ FAKULTA
KATEDRA HISTORIE

Michael Šmídek

*Poválečná zahraniční politika Švýcarské konfederace
a československé události roku 1968*

Magisterská diplomová práce

Vedoucí práce: PhDr. Karel Podolský

Olomouc 2009

Prohlášení

Prohlašuji, že jsem předloženou magisterskou diplomovou práci zpracoval samostatně na základě uvedených pramenů a literatury.

Olomouci 21. dubna 2009

.....

Michael Šmídek

OBSAH

ÚVOD	5
1. ŠVÝCARSKO V POVÁLEČNÉ EVROPĚ	13
1.1 POVÁLEČNÁ LÉTA VE ZNAMENÍ MEZINÁRODNÍ IZOLACE.....	13
1.2 ŠVÝCARSKÁ POLITIKA VŮČI OSN.....	16
1.3 ŠVÝCARSKÁ NEUTRALITA ZA ÉRY MAXE PETITPIERREA.....	19
1.3.1 <i>Malé dějiny švýcarské neutrality</i>	19
1.3.2 <i>Poválečné neutrality: idea a realita</i>	20
a) <i>„Dvojitá tvář“ švýcarské politiky</i>	20
b) <i>Švýcarská neutralita podle Maxe Petitpierre a Bindschedlerovy doktríny</i>	22
c) <i>Neutralita mezi ideologizací, veřejným rituálem a pragmatickou politikou</i>	25
1.4 ASYMETRIE ŠVÝCARSKÉ ZAHRANIČNÍ POLITIKY, STRUKTURÁLNÍ ZMĚNY NA PŘELOMU 50. A 60. LET 20. STOLETÍ A SLEPÁ ULÍČKA HELVÉTSKÉHO NEUTRALISMU	33
1.5 HELVÉTSKÁ KOCOVINA	44
2. PERSPEKTIVY A MOŽNOSTI STUDIA ŠVÝCARSKÉ ZAHRANIČNÍ POLITIKY NA ZÁKLADĚ ARCHIVNÍCH ZDROJŮ	48
2.1 POLITICKÉ ZPRÁVY A DOPISY.....	48
2.2 KOMENTÁŘE K MEZINÁRODNÍ SITUACI.....	52
2.3 AKTA MINISTERSTVA ZAHRANIČNÍCH VĚCÍ A DALŠÍ FONDY	54
3. ROK 1968: POHLEDY ZE VNITŘ A ZVENČÍ.....	55
3.1 LEDEN: PALÁCOVÝ PŘEVRAZ ANEBO POLITICKÝ ZLOM?.....	55
3.2 OBDOBÍ MEZI LEDNOVÝM A DUBNOVÝM PLÉNEM	61
3.3 VÝVOJ MEZI DUBNEM A ČERVNEM VE ZNAMENÍ KONSOLIDACE	72
3.4 L'ÉTÉ CHAUD DE PRAGUE ČILI HORKÉ LÉTO V PRAZE.....	80
3.5 LE DRAME TCHÉCOSLOVAQUE: DNY OKUPACE A POSRPNOVÉ OBDOBÍ.....	94
ZÁVĚR	106
BIBLIOGRAFIE	112
LITERATURA K PRVNÍ A DRUHÉ ČÁSTI.....	112

1. <i>Literatura odborná:</i>	112
2. <i>Prameny a literatura online:</i>	113
PRAMENY A LITERATURA K TŘETÍ ČÁSTI	114
1. <i>Prameny:</i>	114
a) <i>archivní prameny:</i>	114
b) <i>tištěné prameny:</i>	114
2. <i>Dobový tisk:</i>	115
3. <i>Memoárová literatura:</i>	115
4. <i>Odborná literatura:</i>	115
ZUSAMMENFASSUNG	116
PŘÍLOHY	119
SEZNAM POLITICKÝCH RELACÍ ZE ŠVÝCARSKÉHO VELVYSLANECTVÍ – ROK 1968	119
OBRÁZKOVÉ PŘÍLOHY	122
<i>Reprodukováná politická zpráva ze dne 13. března 1968</i>	122
<i>Fotografie ze švýcarského velvyslanectví (BAR, E 2200.190 (-), 1990/39, Bd. 11)</i>	125
<i>Karikatury týdeníku Weltwoche</i>	127

Úvod

„Jsme malý národ se skromným lidem. Pro naše poměry je osm zastupitelských úřadů příliš moc – čiré velikášství.“¹

(Ludwig Forrer, spolkový rada, 1905)

Část švýcarských médií nenašla v roce 1968 po srpnovém vpádu vojsk Varšavské smlouvy do Československa zrovna lichotivá slova pro představitele své zahraniční politiky. Terčem soustředěné palby se stal především ministr zahraničních věcí Willy Spühler, jenž v období „Pražského jara“ současně úřadoval jako prezident spolkové republiky, a jeho diplomatický aparát. Již den po okupaci zveřejnil Blick článek, v němž se tvrdilo, že šéf švýcarské diplomacie byl o „bratrské pomoci“ informován až prostřednictvím spolupracovníka bulvárního deníku.² Regionální Badener Tagblatt v této souvislosti připomínal anekdotu z předvečeru druhé světové války, kdy se bernská administrativa údajně dopustila podobného selhání: *„Bylo to v roce 1939, krátce před vypuknutím světové války. Tehdy měl náš vyslanec v Berlíně tu troufalost, aby se ještě pozdě večer – jen si to představme: hodiny již odbily desátou hodinu! – snažil našemu ministerstvu zahraničních věcí sdělit jednu důležitou zprávu. Zvonilo to a zvonilo to – ale nikdo v Bernu sluchátko nezvedl. Všichni již byli v posteli. [...] Tato událost vzbudila určitý rozruch. Takže se následně zařídilo, aby se i v noci dalo volat do Bundeshausu [sídlo vlády a parlamentu v Bernu], pokud by náhodou ,někde hořelo‘. A opravdu zase jednou hořelo. Ale tentokrát – jelikož byla již noc, když bylo Československo přepadeno [tj. v srpnu 1968] – vůbec nikdo nevolal. Jak se teď můžeme dočíst, šli si členové spolkové rady [sbor švýcarských ministrů, resp. vláda švýcarské konfederace] večer 20. srpna lehnout do postele, aniž by něco tušili, a dozvěděli se, stejně*

¹Kreis, Georg: Von der Gründung des Bundesstaates bis zum Ersten Weltkrieg (1848-1914), In: Riklin, Alois/ Haug, Hans/ Probst, Raymond (eds.): Neues Handbuch der schweizerischen Aussenpolitik (NHBSAP), Bern-Stuttgart-Wien 1992, s. 27.

²Všechny v tomto úvodu citované články pocházejí buď z příslušného fondu švýcarského ministerstva zahraničních věcí (Eidgenössisches Politisches Departement – EPD) anebo z osobních dokumentů Willy Spühlera (Handakten), tj. BAR, E 2001 (E), EPD, 1968/70, Zeitungsausschnitte (Einmarsch der Warschaupaktruppen am 21.8.1968 in die Tschechoslowakei), resp. BAR, E 2807 (-), 1974/12, Persönliche Sekretariate der Chefbeamten und Departementsvorsteher, Handakten Willy Spühler, 09 Länderdossiers, Tschechoslowakei. Jelikož nacházíme u výstřižků z novin uložených v uvedených fondech vždy jen základní údaje (tj. článek samotný, název novin a datum) nejsme schopni dodat číslo strany a další informace (autor). Odkazujeme tudíž vždy jen na fond a poté na název článku, noviny a den zveřejnění. Ve zmíněném článku Blicku se mimo jiné dočteme: *„Včera ráno přesně v 6.05 h vzbudil BLICK spolkového radu [tzn. ministra] Willy Spühlera, aby ho informoval o vstupu ruské armády do ČSSR. [...] ,To je děsné. Hanebné!‘, byla spontánní reakce paní Spühlerové poté, co jí BLICK informoval o aktu násilí Sovětů. Manželka pana ministra zpočátku nebyla vůbec nadšená z rušení nočního klidu, kterého se BLICK dopustil. Jakmile se ale dozvěděla jeho příčinu, ihned dodala: ‚Děkujeme vám. Můj muž půjde okamžitě do kanceláře.‘“* BAR, E 2807 (-), 1974/12, Persönliche Sekretariate der Chefbeamten und Departementsvorsteher, Handakten Willy Spühler, 09 Länderdossiers, Tschechoslowakei, „Blick informierte Bundespräsident – Schweiz will alle Asylsuchenden aufnehmen!“, Blick, 22.8.1968.

jako pánové z NATO, o hrůzostrašné zprávě až následující ráno díky rozhlasu a tisku. (Proto také udržujeme ve všech hlavních městech tak nákladná diplomatická zastoupení.)“³ Pod názvem „Směli jít v klidu spát?“ („*Durften sie ruhig schlafen gehen?*“) se snažil bernský Bund již dva dny předtím o něco „sofistikovanější“ způsob kritiky: „*Naše vláda zanechala svou reakcí na československé události ze dne 21. srpna rozpolcené pocity u našich občanů. Vyvolána byla tato zčásti vskutku silná nelibost jednak z důvodu po zasedání spolkové rady [21. srpna] kancléřem Huberem veřejně vyhlášeným komuniké. Můžeme vést spory o tom, zda bylo [komuniké] vzhledem k událostem a neutralitní politiky přiměřené – cítění vlastního lidu však jistě neodpovídalo. Naši vládní představitelé šli večer 20. srpna spát, aniž by něco tušili, a dozvěděli se o invazi následujícího dne běžnými [sic!] informačními prostředky (tisk a rozhlas). Samozřejmě si nemůžeme dovolit nákladný zpravodajský aparát, jak jej vedou některé jiné státy. Ale musíme se opravdu ptát, jestli Švýcarskem provozovaných 74 velvyslanectví, 30 generálních konzulátů, 53 konzulátů a dalších zastupitelských úřadů by nemělo stačit, aby poskytlo naší vládě lepší orientaci. Přece jen zaměstnává bernská administrativa na velvyslanectví a konzulátech bez cizích pomocných sil celkem 756 švýcarských příslušníků, přičemž nepočítáme personál zvláštních zastupitelských úřadů. Konečně by mohla i okolnost, že Švýcarsko diplomaticky zastupuje v zahraničí na 22 států, umožnit přístup k jistým informacím. Po událostech v Československu se nám vnucuje otázka, zda se tyto náklady opravdu vyplácejí a jestli je adekvátní, aby jsme se nechali zastupovat ve všech státech na této zemi, když pak informace stejně jsou jen povrchní.*“⁴ O tom, že se kritika a invectivy na adresu švýcarské diplomacie zdaleka neomezovaly jen na německé kantony, nýbrž zasáhly všechny regiony Švýcarské konfederace, si můžeme názorně předvést i na příkladě příspěvku z lausanských novin *Feuille D’avis de Lausanne*. Pisatel, jenž se odvolával na výše zmíněný zdroj z Bundu, v tomto článku v návaznosti na své bernské kolegy prohlásil, že by diplomati Švýcarska „*neměli sloužit jen jako obchodní zástupci švýcarského exportního průmyslu.*“⁵ Jako „naprosto nedostačující“ považovalo *Neues Winterthurer Tagblatt*, připomínající s československou krizí a dalšími mezinárodními událostmi spojenou aktivitu ministerstva zahraničních věcí či spolkové rady, informační politiku Spühlerovy administrativy: „*Již týdny stojí zahraničně-politické problémy v zorném úhlu švýcarských úřadů a naší veřejnosti. Ale ze strany EPD se zřejmě ještě nerozpoznalo, jak velký je hlad po*

³ BAR, E 2001 (E), EPD, 1968/70, Zeitungsausschnitte (Einmarsch der Warschaupakttruppen am 21.8.1968 in die Tschechoslowakei), „Am Rande notiert“, *Badener Tagblatt*, 7.9.1968.

⁴ *Ibid.*, „Durften sie ruhig schlafen gehen?“, Bund, 5.9.1968.

⁵ BAR, E 2807 (-), 1974/12, Persönliche Sekretariate der Chefbeamten und Departementsvorsteher, Handakten Willy Spühler, 09 Länderdossiers, Tschechoslowakei, „Nos diplomats: informants ou commis-voyageurs?“, *Feuille D’avis de Lausanne*, 6.9.1968.

informací právě v oblasti zahraniční politiky.[...] Takové [nedostačující] informační způsoby odcizují, především když si vzpomeneme, jak spolkový rada Spühler jednou sám před národní radou [dolní komora švýcarského parlamentu] prohlásil, že mu jde o to, aby se vzbudilo zahraničně-politické povědomí občanů. To se stane však jen tehdy, pokud budou veřejnosti dány na vědomí aktivity a činnosti EPD. A to kontinuálně a nikoliv sporadicky anebo na základě indiskrétnosti. V opačném případě se ‚nahore‘ nesmí divit, když je vyslovena tvrdá kritika a člověk se musí spokojit se spekulacemi, které mohou obraz skutečné situace zkreslit.“⁶ V podobném duchu poznamenal Bund v souvislosti s nadcházejícím podzimním sněmováním švýcarského parlamentu, od něhož se pod dojmem československých událostí očekávala velká parlamentní debata o švýcarské zahraniční politice, nemohoucnost zastupitelů lidu vůči exekutivě, představenou spolkovou radou: „Ale parlament nemůže udělat nic, než tlumočit vůli lidu, dokud bude zahraniční politika i nadále výhradně jen doménou spolkové rady.“⁷

Malý průřez napříč mediálním spektrem je pro nás z mnoha hledisek podnětný a poučný. Poznatky, že byla část polemik patrně postavena na nepravdivém základě,⁸ a v neprůhledných prvních hodinách invaze vydané komuniké spolkové rady do velké míry iritovalo a pobouřilo československými událostmi rozvášněnou švýcarskou veřejnost,⁹ nám umožní jen částečně odhalit podstatu vyslovené kritiky. Chceme-li najít uspokojující vysvětlení, proč byl Spühler, jenž si mimochodem za svůj postoj během srpnové okupace Československa vysloužil trvalou úctu ze strany česko-slovenské komunity ve Švýcarsku a jemuž byl v roce 2003 posmrtně

⁶ BAR, E 2001 (E), EPD, 1968/70, Zeitungsausschnitte (Einmarsch der Warschaupakttruppen am 21.8.1968 in die Tschechoslowakei), „Völlig mangelhaft“, Neues Winterthurer Tagblatt, 9.9.1968.

⁷ Ibid., „Durften sie ruhig schlafen gehen?“, Bund, 5.9.1968.

⁸ Ministr Spühler se cítil přinejmenším vůči svým kolegům ze spolkové rady, parlamentní komisi a dalším orgánům federální správy být povinen svou situaci ospravedlnit a ohradit se proti veřejné kritice ze strany médií. Ve strojopisném dokumentu s rukopisně připsaným nadpisem „3. díl – inventář myšlenek a otázek, které musí být zohledněny“, jenž zřejmě sloužil jako podklad pro nadcházející ústní projevy, resp. diskuze, se dočteme následující věty: „Stálo by to o švýcarskou diplomacii velice špatně, kdyby byla odkázána na informace a rady bulvarního tisku. Faktem je, že vývoj v Československu, státech východního bloku a ostatním světě byl a bude i nadále nepřetržitě sledován a jak EPD, tak EMD [Eidgenössisches Militärdepartement – EMD, tj. ministerstvo obrany] disponovaly a disponují celou řadou solidních informací, které ukazují, že se v tomto případě jedná o konflikt uvnitř východního bloku – tedy o konflikt, jenž nepředstavuje bezprostřední ohrožení pro naši zemi. ‚Dívali‘ jsme se [wir ‚blickten‘ – zřejmě narážka na bulvarní ‚Blick‘] již dávno na tyto události a nikoliv až 21. srpna v 6 hodin ráno.“ BAR, E 2807 (-), 1974/12, Persönliche Sekretariate der Chefbeamten und Departementsvorsteher, Handakten Willy Spühler, 09 Länderdossiers, Tschechoslowakei, strojopisný dokument s rukopisně připsaným nadpisem „3. Teil – Inventar der zu berücksichtigenden Fragen und Gedanken“, „3. díl – inventář myšlenek a otázek, které musí být zohledněny“, s. 7.

⁹ Kancléřem Huberem tlumočené stanovisko spolkové rady k přepadení Československa „bratrskými státy“ znělo následovně: „V průběhu uplynulých měsíců dalo československé obyvatelstvo jednoznačně najevo, že si přeje větší svobody v oblasti osobních práv. Švýcarský lid přijal tuto touhu se sympatiemi a sledoval události posledních týdnů s velkým zájmem. Nyní je [švýcarský lid] nucen, aby se znepokojeně ptal, zda-li jsou nezávislost a existenční právo malých států opět ohroženy.“ Citace podle NHbSAP. Kamer, Hansrudolf: Die Schweiz und die Welt des Ostens, In: NHbSAP, s. 379. Nad poněkud matným a nevýrazným prohlášením švýcarské exekutivy se pozastavilo i vědecké bádání: „Kde jen zůstala ona silná slova z roku 1956? Přirovnáme-li toto stanovisko [komuniké spolkové rady ze dne 21. srpna 1968] s prohlášením švýcarského odborového svazu anebo zahraničně-politické komise parlamentu, bje neutralitně-politická puristická zdrženlivost vlády obzvlášť do očí.“ Ibid., s. 379n.

udělen Řád Tomáše Garrigua Masaryka,¹⁰ a v této souvislosti vlastně švýcarská zahraniční politika jako celek, podroben tak zdrcujícímu soudu, musíme zřejmě proniknout hlouběji pod povrch celé problematiky. Výše citované úryvky nám v tomto smyslu dovolí vyslovit alespoň dva předběžné závěry. Zaprvé svědčí přinejmenším o poněkud zvláštním poměru švýcarských občanů k zahraniční politice, neboť si sotva dovedeme představit jiný národ, který by na základě srpnové invaze pěti států Varšavské smlouvy do tehdejší ČSSR hned zpochybnil existenční právo celé své diplomatické soustavy. Za druhé je patrné, že otázka kompetence, komunikace mezi občany a aktéry v oblasti zahraniční politiky a především diplomatické zpravodajství jsou prvotřídní a politicky vysoce relevantní problémové okruhy. Oběma těmito tématickým rovinám je věnována následující studie.

V první části našeho výkladu se chceme zabývat švýcarskou poválečnou zahraniční politikou. Pro tento účel si vymezíme období sahající zhruba od roku 1945 až po 70. léta 20. století. V souladu s novější literaturou k této tématice se snažíme při našich úvahách překročit prostý rámeček klasické *Diplomatiegeschichte*. Středem naší pozornosti se proto nestávají jen pragmatické otázky a praktické kroky učiněné dotyčnými aktéry v časově vymezeném úseku, nýbrž i způsob, jakým tyto postupy na mezinárodní platformě byly před domácím publikem odůvodněny, resp. komunikovány. Právě důkladným rozlišováním mezi praktickou a legitimační rovinou si uvědomíme, jak moc specifická problematika švýcarské zahraniční politiky ve svém důsledku souvisí se zprostředkovanými dějinnými obrazy, otázkami sebereflexe, národní identity a filozofie dějin. Tento důraz na dvou rovinovém modelu lze ospravedlnit přinejmenším z několika hledisek. Jelikož bývá Švýcarsko označováno také jako „produkt vůle“ (v němčině se setkáváme proto s výrazem *Willensnation*, resp. ve francouzštině s pojmem *nation de volonté*), jenž nelze definovat na základě etnických a jazykových principů, mají dějinami zprostředkované a konstruované obrazy pro konstituování vlastní identity a při vymezení vůči vnějšímu světu snad opravdu větší význam, než kde jinde.¹¹ Činitelé zahraniční politiky mimoto často využívají tradiční pohledy na svou vlast, aby tím snáze prosazovali a ospravedlňovali své politické záměry jak uvnitř vlastní společnosti, tak oproti okolnímu prostředí¹² a mohou se svým přičiněním na utváření takového tradičního pojetí i sami podílet. V této souvislosti musíme připomenout, že švýcarský lid disponuje prostřednictvím iniciativ a referenda exkluzivními nástroji přímého

¹⁰Dalibor, Plichta: Nezapomínejme právě dnes... – (Nad parlamentní řečí švýcarského prezidenta Willyho Spühlera, přednesenou 24. září 1968), In: Prostor. Švýcarská inspirace, Češi a Evropa, č. 67/68, Praha 2004, s. 165n.

¹¹Götschel, Laurent/ Bernath, Magdalena/ Schwarz, Daniela: Schweizerische Aussenpolitik. Grundlagen und Möglichkeiten, Zürich 2002, s. 43.

¹²Ibid., s. 224.

ovlivňování politického dění, které lze aplikovat i na sféru zahraniční politiky.¹³ Celý komplex legitimačního procesu (zprostředkování zahraniční politiky domácímu obyvatelstvu, využívání tradičních dějinných modelů k prosazení zahraničně-politických zájmů apod.) tím získá dodatečně na váze.

Převážná část vědeckých počínů z výše zmíněných důvodů přistupovala v nedávné minulosti k tématice švýcarské zahraniční politiky pomocí různých podob teorie *Rollenkonzeptionen* (resp. *role conception* či *role theories*).¹⁴ Nechceme se sice v rámci naší studie příliš hluboko vnořit do spíše politologicky orientované problematiky, na druhou stranu se ale nehodláme zříct mnohdy velice cenných poznatků, které nám takto teoreticky zaměřené práce poskytují. Ve svém důsledku proto sledujeme spíše „historiografičtější“ přístupy, rozlišující důkladně mezi již zmíněnou praktickou a legitimační stránkou švýcarské zahraniční politiky.¹⁵ Vedle odborné literatury opíráme naše tvrzení ojedinele i o dokumenty získané prostřednictvím historického projektu *Diplomatische Dokumente der Schweiz/ Documents Diplomatiques Suisses* (DDS).¹⁶

Druhý oddíl naší studie figuruje jako spojující článek mezi první (zahraniční politika Švýcarské konfederace) a třetí částí (rok 1968), sleduje nicméně i vlastní záměry. V prvé řadě nás zde zajímá ústřední typ dokumentů politického zpravodajství švýcarského diplomatického aparátu, tj. politické zprávy a politické dopisy švýcarských velvyslanectví. Na základě dostupné literatury se snažíme vystihnout nejen specifickou charakteristiku tohoto druhu

¹³Podle čl. 140 spolkové ústavy musí jakýkoliv vstup Švýcarské konfederace do organizací kolektivní bezpečnosti anebo nadnárodních celků být předem předložen lidu k hlasování (tzv. *Staatsvertragsreferendum*). Kromě toho dovolí iniciativa švýcarským občanům navrhnout ústavní změny, které se mohou týkat zahraničně-politických témat. *Ibid.*, s. 70.

¹⁴Připomeňme si zde alespoň dvě monografie: Fischer, Thomas: *Die Grenzen der Neutralität. Schweizerisches KSZE-Engagement und gescheiterte UNO-Beitrittspolitik im kalten Krieg 1969-1986*, Zürich 2004; Götschel, Laurent/ Bernath, Magdalena/ Schwarz, Daniela: *Schweizerische Aussenpolitik*. Mimo to si musíme uvědomit, že si tuto teorii osvojili i někteří autoři z okolí interdisciplinárního vědeckého výzkumu, jenž byl v letech 1995-2000 realizován pod záštitou švýcarského národního fondu (*Schweizerischer Nationalfonds zur Förderung der wissenschaftlichen Forschung – SNF*) a věnoval se švýcarské zahraniční politice (NFP 42). Na poznatky těchto autorů často odkazujeme a svým způsobem i navazujeme. Přehled jednotlivých studií v rámci NFP 42 najdeme na internetových stránkách projektu, z nichž si můžeme většinu prací i stáhnout. Viz. www.snf.ch/NFP_archive/nfp42/synthesis.htm.

¹⁵Velice užitečné pro naše účely jsou úvahy Petera Huga, jenž staví proti sobě veřejný rituál a segmentovanou praxi. Oba tyto pojmy budou v následujícím výkladu ještě upřesněny. Hug, Peter/ Gees, Thomas / Dannecker, Katja: *Die Aussenpolitik der Schweiz im kurzen 20. Jahrhundert: Antibolschewismus, Deutschlandpolitik und organisierte Weltmarktintegration – segmentierte Praxis und öffentliches Ritual*, NFP 42 Synthesis 49, Bern 2000; Hug, Peter: *Vom Neutralismus zur Westintegration. Zur schweizerischen Aussenpolitik in der Nachkriegszeit*, In: Leimgruber, Walter/ Fischer, Werner (eds.): *„Goldene Jahre“*. Zur Geschichte der Schweiz seit 1945, Zürich 1999; Hug, Peter: *Der gebremste Aufbruch. Zur Aussenpolitik der Schweiz in den 60er Jahren*, In: König, Mario a kol. (eds.): *Die Schweiz 1798-1998: Staat – Gesellschaft – Politik. Dynamisierung und Umbau. Die Schweiz in den 60er und 70er Jahren*, Zürich 1998.

¹⁶Za tímto jménem stojí dlouhodobý projekt, jenž již léta edituje klíčové dokumenty z oblasti švýcarské zahraniční politiky. V letech 1979-1997 vyšlo celkem 15 svazků dokumentů pod kuratelou DDS, zahrnující období od roku 1848 (vznik spolkové republiky) do konce druhé světové války. Druhá série (tj. sv. 16-21) je věnována poválečné době do roku 1961. Projekt DDS nadto proslul zcela výjimečnou webovou databází. Ve spolupráci se spolkovým archivem v Bernu (Bundesarchiv) nabízí na svých internetových stránkách přístup k digitalizovaným dokumentům zahraničně-politické provenience. Nacházíme zde nejen kompletní 15 svazků první série, nýbrž i celou řadu dalších pramenů, které jsou pro studium švýcarské zahraniční politiky nenahraditelné. Projekt DDS získal za své chvalitebné snahy již několik mezinárodních ocenění. Více na www.dodis.ch.

pramenů, nýbrž na jeho pozadí vykreslit také komunikační koloběh mezi ambasádami a bernskou centrálou. Za tímto účelem se věnujeme otázkám distribuce politických relací a jejich kompilací v podobě komentářů k mezinárodní situaci. Současně upozorníme v této části práce na další fondy ze švýcarského ministerstva zahraničních věcí (EPD), které mohou posloužit k rekonstrukci švýcarského vnímání „Pražského jara“, resp. osvětlit vzájemné československo-švýcarské vztahy v tomto období. Název druhého oddílu (Perspektivy a možnosti studia švýcarské zahraniční politiky na základě archivních zdrojů) musíme přitom chápat doslovně. Nebude v našich silách, abychom v následujícím výkladu (tj. v třetí části práce) vyčerpali všechny možnosti historického bádání, které jsme v druhé kapitole nastínili a budeme se proto v třetí části přednostně soustředit na práci s hlavním typem pramenů (tj. politickými zprávami a dopisy). V tomto smyslu lze „Perspektivy a možnosti“ pojmut i jako základ pro možnou budoucí vědeckou činnost obdobného ražení.

V třetím oddílu konečně přistoupíme ke studiu *ad fontes*. „Pražské jaro“, které můžeme v mnoha ohledech označit za nejvýznamnější událost česko(slovensko)-švýcarských vztahů 20. století, nám k tomu poskytuje mimořádnou příležitost. Naše primární pozornost je zde věnována švýcarským velvyslancem Samuelem Campichem do Bernu zaslaným politickým relacím (politické zprávy a dopisy), jejichž celkový význam jako zdroje vědeckého bádání jsme si v předchozí kapitole upřesnili. Na základě tohoto pramenného materiálu se pokusíme rekonstruovat „československý experiment“ z hlediska tehdejšího švýcarského tituláře. Jako jistý korektiv či doplněk k velvyslancovu svědectví vystupuje nejen odborná literatura, nýbrž i soudobé novinové články, které čerpáme převážně z renomovaného švýcarského týdeníku *Weltwoche*. Konfrontace diplomatických relací s publicistikou znamená svým způsobem i srovnání dvou perspektiv – jak vnitřní, tak vnější. Jsme si přitom vědomi, že dělení na vnitřní a vnější pohledy nelze zcela striktně aplikovat. Jednak víme, že tuto dělicí čáru musíme považovat přinejmenším z geografického hlediska za poněkud fiktivní, neboť tisk často disponuje vlastními dopisovateli, kteří své noviny „zásobují“ články a informacemi přímo z místa události. Na druhé straně nelze apriorně vyloučit, že práce žurnalistů se nestává základem úvah diplomatů, ba naopak: jeden z hlavních úkolů diplomatického řemesla spočívá právě v aktivní konfrontaci s publicistickou činností. Přinejmenším o aktuálním dění ve vysílacím a přijímacím státě by se měl každý vedoucí pracovník zastupitelstva průběžně informovat. V neposlední řadě nesmíme opomenout, že vedle zpráv z tisku mohou diplomaty při vnímání jistého jevu ovlivnit i rozhovory se zástupci médií, které se nevyskytují zrovna

ojediněle.¹⁷ Nicméně si musíme uvědomit, že existují pádné důvody, které ospravedlňují dělení na vnitřní a vnější perspektivu a jeho využití jako *terminus technicus*. K snad nejzávažnějším patří poznatek, že diplomati se na základě svého povolání pohybují – alespoň zčásti – ve zcela jiném prostředí než normální „smrtelníci“. Pravidelné kontakty se státními představiteli, jinými diplomaty, státní administrativou, účast na oficiálních ceremoniálech apod. nemusí nutně znamenat, že zaměstnanec zastupitelského úřadu toho ví víc, disponuje ale bezesporu jinými vědomostmi, poněvadž se dostane tam, kam se dveře pro veřejnost uzavřou, a vede rozhovory s osobami, které zůstávají mimo dosah většiny z nás – zkrátka: stává se z něj člověk-zasvěcenec, jenž disponuje *vnitřní perspektivou*. Této skutečnosti odpovídá i dichotomie adresátů. Zatímco se novinový článek stává součástí veřejného diskurzu, zůstává diplomatické svědectví omezené na uzavřený okruh několika důvěrných osob.

„Půvabu“ vnitřního úhlu pohledu podlehla celá řada badatelů a počet studií, které využívají diplomatické relace jako zdroj svého poznání, se snad stále ještě zvyšuje. Z množství prací založených částečně anebo vcelku na politickém zpravodajství ze švýcarských ambasad¹⁸ si připomeňme na závěr alespoň tři. Daniel C. Schmid předložil se svou disertační prací, která se dočkala monografického vydání,¹⁹ pohled na možnosti a působení švýcarské diplomacie na protektorátním území, přičemž jeden z jeho opěrných bodů představují právě politické zprávy švýcarského zastupitelství. Jeden z mála českých autorů, jenž se zabýval obdobnou tematikou, je Petr Miřejovský. Kanadský historik českého původu se ve své krátké stati soustředil na „švýcarské depeše z Prahy“ z období druhé světové války.²⁰ Již poněkud nepřesný název článku (za Miřejovským označenými „depešemi“ se ve skutečnosti skrývají námi představené politické zprávy) prozrazuje, že původce neměl intence – nemohl v té době ani mít, protože podrobnější studie ještě neexistovaly, aby se důkladněji pozastavil nad ním užívanými prameny. Nechceme tento nedostatek napravit pouze v teoretické rovině (viz kapitola 2), ale současně i popularizovat tento typ dokumentů pomocí praktické části našeho výkladu (kapitola 3). Snad nejpodnětnějším příspěvkem pro náš text se stala monografie autorského kolektivu okolo Michaela Bischofa, která zkoumá politické zpravodajství

¹⁷I „náš“ velvyslanec Samuel Campiche nepředstavuje v tomto ohledu žádnou výjimku. Často odkazuje na zprávy z novin anebo na rozhovory s novináři. K jeho „zdrojům“ patřili tak například i významný francouzský žurnalista Le Mondu Michel Tatu anebo korespondent švýcarské Neuer Zürcher Zeitung. Srov. politický dopis ze dne 11. prosince. LP, 11.12.1968, s. 1. (K způsobu citace viz kap. 3.).

¹⁸Malý přehled studií představujeme v poznámkovém aparátu kapitoly 2.1.

¹⁹Schmid, Daniel C.: Dreiecksgeschichten. Die Schweizer Diplomatie, das „Dritte Reich“ und die böhmischen Länder 1938-45, Zürich 2004.

²⁰Miřejovský, Petr: Švýcarské depeše z Prahy za druhé světové války, In: Acta Universitatis Carolinae philosophica et historica 5, r. 1991, s. 129-152.

švýcarského velvyslanectví z Jižní Afriky v době apartheidu.²¹ Autoři zmíněné studie výrazně přispěli k poznání politického zpravodajství. Jejich poznatky tvoří tak důležitou součást druhého oddílu a byly inspirativním zdrojem pro práci s prameny.

²¹Bischof, Michael H. a kol.: Südafrika im Spiegel der Schweizer Botschaft. Die politische Berichterstattung der Schweizer Botschaft in Südafrika während der Apartheid 1952-1990, Zürich 2006.

1. Švýcarsko v poválečné Evropě

„K obrazu dnešního Švýcarska patří druhá světová válka. Kdo ji neprožil jako dospělý, snaží se na ni mít alespoň jasný politický názor. Když je člověk v debatě o politice dotázán na ročník narození, tedy právě z tohoto důvodu. Válka posílila naše sebevědomí. Byli jsme ušetřeni nutnosti dokazovat všem, co jsme chtěli prokázat: sílu naší armády, naši poctivost, sílu státu, demokracii a bohumilost naší země.

My Švýcaři jsme antikomunisti. Proto nás prožitek války posiluje v našem antikomunismu. Že byla válka vedena proti fašismu, bylo bezvýznamné.

My jsme přesvědčeni, že jsme byli ušetřeni zásluhou generála Guisana a naší vlastní zásluhou, neboť my jsme museli zapůsobit na samotného Boha naším chováním, naší armádou a krásou naší země.“
(Peter Bichsel, spisovatel, 1967)²²

1.1 Poválečná léta ve znamení mezinárodní izolace

Švýcarsko prožilo druhou světovou válku ve znamení tradiční ozbrojené neutrality bez větších ztrát na životech nebo újmy suverenity. Přechánil si však vyžádalo na poli mezinárodní politiky velikou daň. Svou jednostrannou orientací na nacistickým Německem ovládaný ekonomický řád a četnými – z hlediska spojenců nepřijatelnými – koncesemi vůči Hitlerovi byli veřejní činitelé vystaveni silné kritice ze strany vítězů. Velmoci nahlížely na Švýcarsko jako na válečného prospěcháře, který nejen nepřispěl k poražení nacismu, ale naopak využil roušky své neutrality k obohacení a vlastní prosperitě. Mezinárodní postavení Švýcarska a jeho koncepce integrální neutrality klesly podle všeobecného mínění historiků na nulový bod.²³

Nastávající izolace se projevovala zejména v poměru vůči Spojeným státům a Sovětskému svazu. První kroky vedoucí k normalizaci švýcarsko-amerických vztahů byly učiněny ještě v posledních týdnech války. Pod silným hospodářským nátlakem západních mocností se Švýcarsko zavázalo 8. března 1945 v rámci spojenecké mise vedené americkým vyjednavatelem Lauchlinem Curriem a Angličanem Dinglem Footem vyhovět nejnaléhavějším požadavkům koalice: okamžitým přerušením švýcarských exportů do Říše, uzavřením důležitého tranzitu mezi Německem a severní Itálií a zmrazením veškerých německých finančních prostředků u švýcarských bankovních institucí chtěli spojenci způsobit soupeři citelnou ránu a urychlit pád Třetí říše. Dohoda znamenala pro Švýcary přetržení posledních svazků s nacistickým sousedem, přinesla značnou úlevu ve sféře zásobování země

²²Český překlad převzat z časopisu Prostor, s. 148 n. Originální znění viz Bichsel, Peter: Des Schweizers Schweiz, Zürich 1969.

²³Altermatt, Urs: Vom Ende des zweiten Weltkriegs bis zur Gegenwart (1945-1991), In: NHbSAP, s. 62.

ale i rostoucí závislost na hospodářském systému protihitlerovské aliance. Naléhání Západu však neustalo ani po skončení války a postupně zesilovalo. Předmětem ostrých sporů se stala zejména otázka německých účtů a aktiv na švýcarském kapitálovém trhu. K vzájemnému dorozumění ve sporných bodech došlo prostřednictvím tzv. Washingtonské dohody z května 1946. Zde se Švýcarsko de facto „vykoupilo“ z podezření z kolaborace s Osou likvidací německých pohledávek a zaplacením jednorázové částky ve výši 250 milionů franků, která měla připadnout na obnovu zničené Evropy. Jako protitah odmrazili Američané zablokované švýcarské účty v USA a škrtili švýcarské podniky ze svých černých listin.²⁴

O podobně hladkém průběhu jednání se švýcarským činitelům v případě těžce narušených vztahů se sovětským Ruskem dlouho jen mohlo zdát. Silně konzervativní republikánský charakter helvetské administrativy se nejpozději od dob Říjnové revoluce a generální stávky vyznačoval vyhraněným antikomunismem, jenž vedl koncem roku 1918 k přerušení diplomatických styků s bolševickou vládou. Svůj protisovětský kurz nezměnili politici ani ve třicátých letech, kdy se hospodářskou krizí nepostižený SSSR dostal do středu zájmu západních zemí jako možný obchodní partner a jeho začlenění do světové politiky v rámci Společnosti národů i mimo ni bylo na pořadu dne z pohledu téměř všech evropských vlád. Příznačné byla z tohoto hledisku reakce švýcarské delegace na přijetí Sovětského svazu do Společnosti národů v září 1934. Švýcaři na zasedání společného grémia nejen vetovali vstup Sovětů do organizace, nýbrž také vyslovili veřejný nesouhlas s tímto krokem: ve jménu nejvyššího exekutivního orgánu švýcarské konfederace, spolkové rady (*Bundesrat*), pronesl tehdejší ministr zahraničních věcí Giuseppe Motta před přítomnými zastupiteli všech členských zemí planoucí řeč proti komunismu a Sovětskému svazu. Projev vzbudil na mezinárodní půdě velký ohlas, přičemž jednoznačně převládlo kritické hodnocení ze strany Londýna a Paříže – odpor vyvolal proslov mimo jiné také u představitelů československé meziválečné zahraniční politiky, zejména u Edvarda Beneše.²⁵ Stalin si těchto výpadů byl dobře vědom a vcelku stejně jako západní mocnosti nikdy nepochyboval o stoprocentním antibolševickém smyšlení oficiálních míst ve Švýcarsku. V tomto světle nemůže překvapit, že švýcarské snahy v předposledním válečném roku překonat vlastní izolaci obnovením diplomatických styků se SSSR nebyly korunované úspěchem. S odkazem na „profašistickou a protisovětskou“ válečnou politiku Švýcarska odmítla Moskva ještě v listopadu 1944 vyhovět

²⁴ Černé listiny (něm. „*schwarze Listen*“, angl. „*blacklists*“) obsahovaly jména firem a osob z neutrálních oblastí, které spojenci obviňovali z otevřené nebo skryté spolupráce s nacisty. „Strašák“ černých listin patřil v poválečném období k jednomu z účinných nátlakových nástrojů americké politiky a zajišťoval u mnoha vyjednávání dosažení vlastních cílů. Viz: Späthi, Thomas: *Die Schweiz und die Tschechoslowakei 1945-1953*, Zürich 2000, s. 29 nn.

²⁵ Schmid, Daniel C.: *Dreiecksgeschichten*, s. 63. Dále: Hug, Peter/ Gees, Thomas/ Dannecker, Katja: *Die Aussenpolitik der Schweiz im kurzen 20. Jahrhundert*, s. 13.

této žádosti.²⁶ Obrat ve švýcarsko-sovětských vztazích nastal až s řešením otázky návratu na švýcarském území internovaných ruských zajatců. Bern v této záležitosti zcela vyhověl sovětským přáním a nastolil tím na jaře 1946 přijatelné podmínky pro další rozvoj vzájemných kontaktů. Obnovením spojení s Moskvou uzavřelo Švýcarsko po 28 letech nejzávažnější mezeru ve své diplomatické síti.²⁷

²⁶Späthi, Thomas: Die Schweiz und die Tschechoslowakei 1945-1953, s. 30.

²⁷Altermatt, Urs: Vom Ende des zweiten Weltkriegs bis zur Gegenwart (1945-1991), s. 63.

²⁸Švýcarský obranný plán vypracovaný generálem Henrim Guisanem po pádu Paříže, podle něhož bylo rozhodnuto přemístit většinu vojsk z pohraničí do alpských pevností a do oblasti Gotthardského masivu. Strategie znamenala opuštění téměř dvou třetin země a největších švýcarských měst za cenu obrany neobydlených hor a kontroly důležitých komunikačních cest mezi severem a jihem. Více než jeho obranný charakter působila myšlenka „Réduit“ v morální rovině, posilovala národní soudržnost a znázornila švýcarské odhodlání bránit vlast. V poválečném hodnocení došlo k mýtickému přeceňování celého plánu a osoby generála Guisana. Poněkud střízlivější pohled na „Réduit“ poskytuje až nejnovější historická věda. V odbourání mýtu nejdál dospěl patrně švýcarský badatel Jakob Tanner, pro něhož Guisan se svou částečnou demobilizací – paradoxně v období největšího ohrožení – a ústupem do hor sledoval dvojí záměr: jednak vyhovět defetistickým žvlům ve vlastním štábu a současně zachovat zdání rozhodné vůle k obraně, na stranu druhou signalizovat Němcům ochotu k hospodářské spolupráci. Přehled o proměnách historického vnímání generála Guisana, pojmu „Réduit“, ale i celého období druhé světové války poskytují M. Kunz a P. Morandi ve svém příspěvku pro projekt NFP 42. Kunz, Matthias/ Morandi, Pietro: „Die Schweiz und der Zweite Weltkrieg“: zur Resonanz und Dynamik eines Geschichtsbildes anhand einer Analyse politischer Leitmedien zwischen 1970 und 1996, NFP 42 Synthesis 41, Bern 2000.

1.2 Švýcarská politika vůči OSN

Po upravení dialogu mezi Švýcarskem a oběma supervelmocemi se otevřela cesta k překonání poválečné izolace. Palčivým problémem ovšem zůstávala nadále otázka kompatibility ideje dosavadní švýcarské neutrality v nastávajících poměrech, zvláště v kontextu rostoucího napětí uvnitř protihitlerovské koalice a vypuknutí studené války, ale i vzhledem ke vzniku multilaterálních organizací a rychle postupující globalizace světového hospodářství.

Oproti mnoha jiným státům neznamenal válečná zkušenost ani následující porážka Hitlerova Německa zlom v kolektivním vědomí Švýcarů. Víc než kde jinde dovedlo vnější ohrožení totalitními režimy posílit vnitřní jednotu jednoho národa – „Réduit“²⁸ a jeho tvůrce, vrchní velitel švýcarské armády generál Henri Guisan, se stali jedním z klíčových symbolů, okolo nichž se stmelila národní identita. Léta 1939-1945 bylo možné chápat jako období, v němž Švýcarské spříseženství obstálo ve své nejtěžší zkoušce, a jehož historie se mohla zdánlivě bez jakýchkoliv výhrad zařadit do panteonu národního dějepisectví. Druhá světová válka se v tomto smyslu vskutku jevila jako identifikační zdroj par excellence a utvrzovala Švýcary ve správnosti vlastní politiky.²⁹ Možnost neshody takového vnímání s vnějším pohledem mezinárodního společenství nebyl nikdo ze zúčastněných aktérů ochoten připustit.

Pod dojmem této zázračné kontinuity nezamýšleli proto švýcarští představitelé změnit něco na osvědčeném modelu neutrality, případné alternativy zahraniční koncepce nepřipadaly v úvahu jak z hlediska spolkové rady, tak ze strany občanů. Tento přístup se musel nutně dostat do konfliktu s poválečnou skutečností a novou kodifikací mezinárodního práva. Roku 1945 založená OSN odmítla ve své chartě klasické pojetí *ius ad bellum* a nepovažovala válku za legitimní pokračování politiky jinými prostředky – nadále se ale mělo rozlišovat mezi „spravedlivým“ a „nespravedlivým“ válečným konfliktem.³⁰ V této situaci bylo nezúčastněné stání v ústraní nejen nežádoucí, ale přímo neslučitelné s principem kolektivní bezpečnosti. Mezinárodní společenství z tohoto důvodu nebylo ochotné přistoupit na švýcarskou podmínku o zvláštním postavení Švýcarska v nově se formující OSN a potvrdit tím status z doby meziválečné.³¹ Bez uznání integrální neutrality dospěla spolková rada v roce 1946 k závěru odložit otázku vstupu do OSN ad acta. K určitému sblížení mezi Bernem a světovou institucí časem přece jen došlo: 1948 vybudovali Švýcaři v New Yorku u hlavního sídla organizace

²⁹Wenger, Andreas/ Fanzun, Jon A.: Schweiz in der Krise - Krisenfall Schweiz. In: Bulletin 1997/98 zur schweizerischen Sicherheitspolitik, r. 5, č. 1, 1998, s. 15.

³⁰Ibid.

³¹Švýcarsko v roce 1920 vstoupilo do Společnosti národů jako *diferenciálně neutrální* člen, což zprošťovalo Spříseženství od jakékoliv účasti na vojenských – nikoli ale hospodářských – sankcích. Válka v Habeši ukončila krátké období diferenciálního členství návratem k *integrální neutralitě*, t.j. osvobození od povinnosti hospodářských sankcí. Rada Společnosti národů tento krok schválila 14. května 1938. Riklin, Alois: Die Neutralität der Schweiz, In: NHbSAP, s. 193.

zastoupení, které plnilo roli stálého pozorovatele. Na základě diferenciaci „politické“ a „technické“ spolupráce vstoupilo Spříseženství postupně do všech důležitých odborných organizací v rámci OSN, ale i mimo ní. Vesměs se jednalo o sdružení převážně hospodářského, vědeckého, charitativně-rozvojového nebo kulturního rázu, které byly slučitelné s výše zmíněnou zásadou „technické“ spolupráce. V krátkém souhrnu můžeme uvést aspoň vstup k Mezinárodnímu soudnímu dvoru v Den Haagu (1948), členství v dětském fondu UNICEF nebo účast ve Světovém potravinovém programu (World Food Program – WFP). Dále nelze opominout celou řadu švýcarských osobností, které byly povolány do vysokých funkcí v OSN, nebo švýcarskou participaci na různých mírových misích a v neposlední řadě také jmenování Ženevy evropským sídlem organizace.

Absence alpské republiky v multilaterálním spolku se v první dekádě po válce nijak negativně neprojevila. Rozkol mezi Východem a Západem totiž OSN a jeho výkonný orgán, Radu bezpečnosti, ztlačil, čímž se význam neutrálního statutu paradoxně zvýšil. V době, kdy se bipolární svět vojensky a politicky konsolidoval, se nezávislé stanovisko zdálo být opět ospravedlnitelným a švýcarská diplomacie soustředila veškeré úsilí tento dojem zesílit. Humanitární pomoc, jejíž koncept se již na konci války začal rýsovat akcí „Švýcarský milodar válkou postiženým“ (*Schweizer Spende an die Kriegsgeschädigten*),³² byla v poválečném období státem cíleně podporována, stala se záhy oficiálním posláním konfederace a bytostně určovala tvář švýcarské zahraniční politiky po roce 1945. Myšlenka intenzivního rozvoje mezinárodní charity byla odvozena a zdůvodněna nečlenstvím v OSN.³³ Další oblast, v níž se mohlo Švýcarsko uplatnit na mezinárodním jevišti, byly tzv. „dobré služby“ (něm. „*Gute Dienste*“, franc. „*Bons offices*“).³⁴ Velkého úspěchu dosáhli Švýcaři v tomto směru jmenováním Ženevy evropským sídlem OSN. Město se tímto krokem stalo jedním z nejdůležitějších středisek světové multilaterální politiky – fakt, jenž Spříseženství obratně využilo v následujících letech k sukcesivnímu vybudování atraktivního a žádaného místa pro mezinárodní organizace a konference. Vítanou příležitostí demonstrovat světu

³²Akci podnítila spolková rada 25.2.1944 a měla za cíl poskytnout válkou postižené Evropě humanitární pomoc. Vedlejším záměrem bylo ale také překonat mezinárodní izolaci. Sběrka byla zahájena v únoru 1945 rozesláním brožurky „Náš národ chce poděkovat“ a ukončena v březnu 1946. Celkem akce vynesla do roku 1948 přes 200 milionů švýcarských franků. Viz: Historisches Lexikon der Schweiz [online: www.hls-dhs-dss.ch], heslo „Schweizer Spende an die Kriegsgeschädigten“.

³³Fischer, Thomas: Die Grenzen der Neutralität, s. 50.

³⁴Pojem, jenž ve starší mezinárodní praxi představoval zejména arbitrážní funkce nebo jurisdikci nezúčastněného subjektu či státu při sporech a konfliktech druhých, prošel časem značnou diferenciací. Vedle role arbitra zahrnují „dobré služby“ řadu dalších možných aktivit pro jeho nositele: zprostředkování mezi válečnými soupeři, účast na mírových a pozorovatelských misích, hájení cizích zájmů při přerušování diplomatických styků dvou nepřátelených států (tzv. *Schutzmandat*). Na základě stále neutrality a dlouhodobých zkušeností s urovnáním konfliktů uvnitř Starého spříseženství stalo se Švýcarsko mezinárodně oblíbeným nositelem „dobrých služeb“. Řadu z výše zmíněných funkcí převzaly postupně organizace jako OSN nebo Mezinárodní soudní dvůr v Den Haagu. Probst, Raymond: Die Schweiz und die „Guten Dienste“, In: NHbSAP, s. 659-679.

užitečnost neutrality a solidaritu s myšlenkami společenství národů přinesly různé mezinárodní mandáty se švýcarskou účastí. V období, jenž je pro naši studii relevantní, vynikají zejména dvě události – švýcarský mandát v korejské misi OSN a úloha švýcarských arbitřů ve francouzsko-alžírském konfliktu. Zatímco se soudy nad angažovaností v Koreji rozcházejí, ponechal si švýcarský podíl na dlouhodobém procesu, který vedl až k uzavření dohody mezi Francií Alžírskem v Evianu, svůj zářící lesk dodnes. Diskrétní, ale velice účinné vyjednávání a zprostředkování v zákulisí velké politiky, jak ji praktikoval umný švýcarský diplomat Olivier Long a jeho tým pomocníků ve věci francouzsko-alžírského problému, představuje přímo „*precedenční případ pro efektivní možnosti [...] aktivní neutrální politiky*“.³⁵

Pečováním o humanitární pomoc, poskytováním „dobrých služeb“ a „technickou“ kooperací na mezinárodním poli se švýcarské vedení snažilo kompenzovat své nečlenství v OSN a ospravedlnit nezávislé postavení ve světě. O tom, že se tato koncepce setkala s nemalým úspěchem, jsme se mohli přesvědčit na základě výše uvedených příkladů. Švýcarská konfederace tímto necelých deset let po konci války získala vsutku unikátní pozici, pro kterou Urs Altermatt použil termín mezinárodně uznaný „*záložník*“ mimo Organizaci spojených národů.³⁶

³⁵Ibid., 666 n.

³⁶Altermatt, Urs: Vom Ende des zweiten Weltkriegs bis zur Gegenwart (1945-1991), s. 64.

1.3 Švýcarská neutralita za éry Maxe Petitpierre

„Švýcarsko není založeno na společenství jedné etnické skupiny, společném jazyce, náboženství nebo kultuře. Jedná se o akt vůle, který byl dovršen v průběhu staletí a nebyl by překonal všechny otřesy dějin, pokud by celé generace nezůstaly věrné několika fundamentálním principům a, přes určité nedokonalosti, zjevně odolaly všem pokušením zřeknout se těchto principů. Federalismus je jeden z nich, podchycuje spojení mezi kantony konfederace; neutralita jako druhý určuje náš vztah s cizinou. Den, kdy by Švýcaři vědomě opustili princip jeden nebo druhý, obětovali by bez důvodu podstatnou složku, díky níž se stala jejich země tím, čím je.“
(Max Petitpierre, 1953)³⁷

1.3.1 Malé dějiny švýcarské neutrality

Švýcaři neutralitu sice nevymysleli, praktikují ji však ze všech mezinárodních subjektů nejdéle a bytostně určili její vývoj. Vznik švýcarské neutrality podnítily jak vnitřní, tak vnější okolnosti. Jako politická maxima se princip nestrannosti stal nejpozději od 16. století vnitřní nutností silně heterogenního svazku, jehož členové se mezi sebou lišili nejen regionálně, jazykově a konfesionálně, nýbrž i svými často protichůdnými partikulárními zájmy a cíli v oblasti zahraniční politiky. Za vnější příčinu neutrality se obecně považuje zkušenost drtivé porážky Starého spříseženství v bitvě u Marignana (1515). Švýcaři se v důsledku tohoto traumatu definitivně zřekli jakékoliv formy expansivní politiky a vměšování se do velmocenských záležitostí.³⁸

První deklaraci neutrality vydal společný sněm všech kantonů (tzv. *Tagsatzung*) 28. března 1674. Již před tím došlo k úpravě neutrálního statutu: Švýcaři v roce 1638 zakázali průchody cizích vojsk na vlastním teritoriu, čímž se stavěli přímo proti jedné z běžných povinností neutrálního státu v raném novověku. Nadále si ale konfederace zachovala oprávnění uzavřít defenzivní aliance. Během 16.-19. století uzavřelo Švýcarsko nebo jednotlivé kantony řadu smluv s obranným účelem. Hlavními partnery takových úmluv se stali Francouzi, Habsburkové nebo Španělé.³⁹ Až do dob napoleonských válek se takto propagovaný a vžitý

³⁷BAR, E 2800 (-), 1990/106, 7, La neutralité suisse. Conférence donnée le 28 mai 1953 à Neuchâtel à l'occasion du Dies Academicus et à Lausanne sous les auspices de la Société d'études économiques et sociales par Max Petitpierre, Conseiller fédéral, s. 25. Dokument je přístupný v digitalizované podobě na stránkách DDS (Diplomatische Dokumente der Schweiz). Viz www.dodis.ch.

³⁸Pozadí bitvy u Marignana tvořila švýcarská účast v konfliktu o milánské vévodství. Švýcaři původně vstoupili po boku francouzského krále Ludvíka XII. do válečného tažení, stali se ale posléze sami aktivním činitelem v boji o severní Itálii a načas se dokonce zmocnili Milána. Pád velmocenských ambicí znamenala neschopnost Spříseženství najít společného jmenovatele pro další postup v Itálii a zahraniční politice vůbec. Zatímco část Švýcarů byla ochotná přistoupit na dohodu stanovenou francouzským králem Františkem I. v Gallarte 8.9.1515 a opustila bojiště, se nemalý kontingent k boji odhodlaných kantonů pustil do krvavé bitvy s nepřítelem. Výsledek boje u Marignana (13.-15.9.1515) byl pro švýcarské vojsko katastrofální: z 20 000 švýcarských bojovníků zůstalo přes polovinu ležet na bitevním poli – ztráta, která byla i na tehdejší dobu neobvykle velká. Dürrenmatt, Peter: Schweizer Geschichte, Zürich 1963, s. 157.

³⁹Riklin, Alois: Die Neutralität der Schweiz, s. 192.

úzus nestrannosti stal jednou ze záruk, jimiž byli Švýcaři chráněni před všemi dědičnými a náboženskými konflikty.

Francouzská revoluce a následující koaliční války znamenaly největší krizi neutrality v dějinách Švýcarska.⁴⁰ Jak Francouzi, tak spojenci nerespektovali švýcarskou neutralitu, země byla okupována a stala se dějištěm bojů v druhé koaliční válce. Krize nicméně posílila koncept švýcarské neutrality. Na Vídeňském kongresu se velmoci zavázaly uznat stálou neutralitu Švýcarska a integritu jeho území. V roce 1848, při příležitosti zrodu spolkového státu, byl veden ostrý spor, zda a v jaké podobě má být švýcarská neutralita zakotvena konstitučně. V konečném znění ústavy zákonodárci prosadili, aby byla formulována jako nástroj k zachování nezávislosti a nikoli jako explicitní a primární cíl švýcarské zahraniční politiky.⁴¹ Oproti počátečním obavám byla neutralita v haagských konvencích o pozemní a námořní válce z roku 1907 kodifikována podle představ spolkové rady.⁴² Těžké zkoušky se muselo podrobit v první světové válce nejen neutrální smýšlení, ale i celá švýcarská společnost. V situaci, kdy se sympatie pro válčící mocnosti mezi románsky a německy mluvícími obyvateli rozcházely, dovedla neutralita působit blahodárně. Versaillská mírová smlouva v článku 435 znovu potvrdila švýcarskou neutralitu a londýnskou deklarací z 13. února 1920 připravila Společnost národů přijetí Švýcarska do svých řad. V dokumentu uznal svazek neutrální postavení konfederace a zprostil ji povinnosti vojenských, nikoli ale hospodářských sankcí.⁴³ Období tzv. *diferenciální* neutrality zůstalo však jen epizodou. Po válce v Habeši a ve fázi již pokročilého rozkladu versaillského systému se švýcarské vedení rozhodlo vrátit k osvědčenému modelu *integrální* neutrality, tj. bez závazků účasti na jakékoliv formě sankcí. Dotyčné žádosti vyhověla Společnost národů 14. května 1938.⁴⁴

1.3.2 Poválečné neutrality: idea a realita

a) „Dvojitá tvář“ švýcarské politiky

Max Petitpierre, v letech 1944-1961 ministr zahraničních věcí Švýcarska, nepřipouštěl ve svých projevech po válce nejmenší pochybnosti v otázce orientace Švýcarské konfederace. Vstup do Organizace pro evropskou hospodářskou spolupráci (OEEC) deklaroval explicitně

⁴⁰Ibid.

⁴¹Kälin, Walter/ Riklin, Alois: Ziele, Mittel und Strategien der schweizerischen Aussenpolitik, In: NHBSAP, s. 175.

⁴²Riklin, Alois: Die Neutralität der Schweiz, s. 192.

⁴³Ibid.

⁴⁴Ibid., s. 193.

jako vyznání západního smýšlení Švýcarska a neváhal postavit tento krok na podzim 1948 ve své řeči před parlamentem do kontextu vyhrcoujícího se napětí mezi Západem a Východem.⁴⁵ Na zvláštní nevyváženost v argumentaci Petitpierrea upozornil již Daniel P. Neval: spolkový ministr ve svých hodnoceních mezinárodní situace na jedné straně neustále kritizoval hegemonní aspirace Sovětského režimu a vyvozoval z nich nebezpečí pro západní demokracie včetně Švýcarska, na straně druhé nebyl „v zájmu státu a celé Evropy“ ochoten upustit od doktríny švýcarské neutrality.⁴⁶ Neméně difusní obraz vyvolávají výroky, jimiž zdůraznil Petitpierre, že Spříšeženství nemá možnost volby mezi dvěma systémy, protože je součástí západního světa. Jisté popularity dosáhlo i ministrovu prohlášení, podle něhož je Švýcarsko větev západoevropského stromu a vyprahne-li tato rostlina, nemůže přežít ani jeho větev.⁴⁷ Jak bylo možné, že představitel zahraniční politiky zvěstoval jedno a neodřekl se druhého, tj. vyslovil solidaritu se Západem a současně považoval svou zemi za neutrální? Na základě čeho mohlo švýcarské vedení skloubit dvě zdánlivě diametrálně odlišná stanoviska a co vedlo Maxe Petitpierrea jen několik dní po únorových událostech roku 1948 v Československu k tomu, aby svým kolegům ze spolkové rady v interním exposé doporučil „*une politique à double face*“ (politiku dvojí tváře)?⁴⁸ Odpověď na tyto otázky nám může přinést snad jen pohled na specifické pojetí neutrality v poválečné švýcarské administrativě. Pro tento záměr chceme nahlédnout do dokumentů, jakými byla například tzv. *Bindschedlerova doktrína*,⁴⁹ a do vybraných projevů ministra Petitpierrea, z nichž lze derivovat ideu švýcarské neutrality, doplnit je výsledky z literatury a v druhé části této kapitoly následně kriticky zhodnotit získané poznatky s poválečnou realitou.

⁴⁵Hug, Peter: Vom Neutralismus zur Westintegration. Zur schweizerischen Aussenpolitik in der Nachkriegszeit, s. 77.

⁴⁶Neval, Daniel A.: „Mit den Atombomben bis nach Moskau!“. Gegenseitige Wahrnehmung der Schweiz und des Ostblocks im Kalten Krieg 1945-1968, Zürich 2003, s. 120.

⁴⁷Viz citace Alfreda Zehndera v knize D. Nevala. Ibid.

⁴⁸Hug, Peter: Vom Neutralismus zur Westintegration, s. 77.

⁴⁹Rudolf Bindschedler (1915-1991) měl ve funkci vedoucího pracovníka právního oddělení ministerstva zahraničních věcí velký vliv na formulaci a aplikaci švýcarské neutrality po druhé světové válce a podílel se z velké části na sepsání interních směrnic, které se pod názvem *Bindschedlerova doktrína* zapsaly do dějin. Spis, který nese německý nadpis *Der Begriff der Neutralität* a byl zhotoven 26.11.1954, je často představován jako vrchol poválečné neutrální politiky a někdy dokonce i považován za oficiální koncepci švýcarské neutrality. Proti těmto představám musíme namítnout, že *Bindschedlerova doktrína* nebyla nikdy na úrovni spolkové rady nebo parlamentu schválena a nevyplývají z ní tudíž žádné ústavně-právní závazky. Směrnice z tohoto hlediska nepředstavuje kodifikaci určité normy v oblasti neutrální politiky, nýbrž spíše písemné zachycení jistého úzu, který se v úřední praxi někdy na přelomu let 1947/48 institucionalizoval a byl ze strany švýcarské administrativy praktikován po celou dobu studené války. Explicitní revize se dočkal celý koncept neutrality, a tím i *Bindschedlerova doktrína*, švýcarskou účastí na hospodářských sankcích vůči iráckému režimu v roce 1990. Literatura: Neval, Daniel A.: „Mit den Atombomben bis nach Moskau!“, s. 130/ Riklin, Alois: Die Neutralität der Schweiz, s. 196./ Kälin, Walter/ Riklin, Alois: Ziele, Mittel und Strategien der schweizerischen Aussenpolitik, s. 175.

b) Švýcarská neutralita podle Maxe Petitpierre a Bindschedlerovy doktríny

Pojetí švýcarské neutrality bylo po válce založeno na přísném rozeznání mezi příležitostným či obyčejným a stálým neutrálním postavením jistého subjektu. Příležitostný statut podmiňuje podle *Bindschedlerovy doktríny* jednak válečný stav ve smyslu mezinárodního práva, jednak neúčast na nepřátelství.⁵⁰ Neutralitu v tomto případě jasně determinuje trvání válečného konfliktu a nepřináší dotyčnému státu žádné závazky mimo něj. Obecná práva a povinnosti příležitostně neutrálního subjektu určují mezinárodně uznané haagské konvence z roku 1907. Oproti tomu lze mluvit o stálé neutralitě v případě, že se určitá země zavazuje zachovat permanentní nestrannost, která platí také pro období míru. Povinnost stálé neutrality vyplývá buď z unilaterálního prohlášení státu anebo z mezinárodní smlouvy, přičemž je přípustná i kombinace obou principů jako v případě Švýcarska.⁵¹ Haagské konvence se vztahují sice rovněž na trvale neutrální subjekt, jelikož se ale jedná o předpisy vojenského typu, nemohou popsat kompletní podstatu neutrality. Jinak než u obyčejně neutrálního státu vyžaduje permanentní neutralita již v době míru určitá opatření, která zaručují její věrohodnost pro případ války. Trvale neutrální země je tak slovy Petitpierre „zavázána svému statutu jako jiný stát spojeneckou smlouvou anebo mezinárodní konvencí. Ale zatímco smlouva obsahuje zpravidla přesné klauzule, které stačí jen aplikovat, je permanentně neutrální stát [...] spojený s jediným principem a přísluší to jemu samotnému aplikovat tento princip, rozhodovat do jaké míry mu dovolí jednat nebo mu nařizuje zdrženlivost. Aplikace tohoto principu je politika neutrality, která působí jako ukázněnost, již se stále neutrální stát podřizuje.“⁵² Takové stanovisko umožnilo švýcarské administrativě důsledně diferencovat mezi neutralitou (*Neutralität/ neutralité*) jako „souborem mezinárodních norem“, jenž se primárně vztahuje na případ vojenského konfliktu, a politikou neutrality, resp. neutralitní politikou (*Neutralitätspolitik/ politique de neutralité*), která znamená „postoj neutrálního státu ve všech mezinárodním právem neupravených.“⁵³ Poněvadž je neutralitní politika „záležitostí politického rozvažování a svoboda neutrálního státu v tomto ohledu nemůže a nesmí být ani

⁵⁰BAR, E 2001 (E), 1979/28, 1 a 11, Der Begriff der Neutralität. Digitální sken na www.dodis.ch

⁵¹M. Petitpierre se ve svých projevech odvolával zejména na dva dokumenty, které dosvědčují mezinárodní uznání švýcarské neutrality. Na jedné straně se jednalo o listinu z Vídeňského kongresu s názvem „*Acte portant reconnaissance et garantie de la neutralité perpétuelle de la Suisse et de l'inviolabilité de son territoire*“, na straně druhé o článek 435 versailleské smlouvy. Petitpierre dále nikdy neopomenul připomenout unilaterální charakter švýcarské neutrality. Podle ministra konfederace se neutralita nejen opodstatňovala výše zmíněnými spisy, ale především i obecným souhlasem švýcarského lidu a kantonů. V jednom proslovu, předneseném 9. listopadu 1957 v Miláně na tamním institutu pro mezinárodní politické vědy, neváhal Petitpierre dokonce hovořit o tom, že „se [v případě švýcarské neutrality] jedná vskutku o věc lidu a nikoliv vlády nebo parlamentu.“ BAR, E 2800 (-), 1990/106, 7, La neutralité suisse, s. 9n a BAR, E 2800 (-), 1990/106, 7, Conférence donnée par Monsieur Max Petitpierre, Chef du Département politique fédéral, à l'Institut per gli studi di politica internazionale", à Milan, le 9 novembre 1957, s. 2.

⁵²BAR, E 2800 (-), 1990/106, 7, La neutralité suisse, s. 15.

⁵³Ibid.

limitována ani potlačována příliš extensivní koncepcí“, závisí plně na svobodné vůli neutrálního státu.⁵⁴ Rozlišení na neutralitu a politiku neutrality či neutralní politiku se zdálo švýcarským aktérům žádoucí ba užitečné, protože „je-li neutralita jako taková pojem přísný, dovoluje naopak politika neutrality zohlednit nevypočitatelnosti a doplňovat principy, jimiž se řídí, podle nevyhnutelných fluktuací v mezinárodní politice, aniž by došlo k narušení těchto zásad.“⁵⁵

Takto rozostřené pojetí neutrality přineslo v určitých oblastech jasná stanoviska a zásady, jimiž bylo Švýcarsko vázáno, v jiných sférách avšak ponechalo činitelům volné ruce pro takřka libovolné jednání. Zatímco byly veškeré formy politických a vojenských sdružení kategoricky vyloučené, protože by v případě války zavazovaly k účasti na ozbrojených akcích, jevila se ekonomická neutralita krajně nezávazně. *Bindschedlerova doktrína* omezuje hospodářskou oblast jen mírně a to ustanovením, že „*stále neutrální stát nesmí uzavřít s jinými státy žádné celní nebo hospodářské unie.*“⁵⁶ Předpoklad pro tuto direktivu tvoří však podmínka, že neutrální stát je slabším členem dohody, čímž by se mohl vystavit nebezpečí politické závislosti. Ostatně ale není stále neutrální země zavázána hospodářskou neutralitou. Nejvyšším principem pro období války se stává vyrovnané jednání se všemi bojujícími mocnostmi. Aby bylo zabráněno případnému zvýhodnění jedné z válčících stran, musí obchodní styky v této situaci odpovídat předválečným proporcím (zásada tzv. *courant normal*).⁵⁷ Permanentně neutrální stát dále nesmí poskytovat válečné půjčky nebo dodávat zbraně, nemůže však zabránit obdobným obchodům mezi soukromými osobami nebo podniky, nacházejícími se na vlastním území a účastníky války.

Neutralita se podle švýcarských představitelů vztahovala výhradně na akty zahraniční politiky, nikoli ale na další činy státu jako jsou humanitární akce, informace občanů o mezinárodní situaci atd.⁵⁸ Zcela vyloučené jsou z tohoto pojetí i soukromé osoby, neboť se nejedná o nositele neutralitních povinností ve smyslu mezinárodního práva. Neutralita z tohoto důvodu nevyžaduje žádné restriktce a omezení na poli individuálních svobod, zejména svobody tisku. Taková opatření by odporovala všem demokratickým zásadám a tradicím Švýcarska. Jakási morální neutralita byla tedy pro velkou část obyvatelstva a politiků nejen nežádoucí, ale přímo nemyslitelná – shovívavost vůči jakémoliv podobě totalitarismu je

⁵⁴Ibid.

⁵⁵Ibid., s. 16.

⁵⁶BAR, E 2001 (E), 1979/28, 1, Der Begriff der Neutralität, s. 2n.

⁵⁷Princip *courant normal* vycházel ze zkušenosti Druhé světové války. Ibid., s. 4 nebo BAR, E 2800 (-), 1990/106, 7, La neutralité suisse, s. 13.

⁵⁸BAR, E 2001 (E), 1979/28, 1, Der Begriff der Neutralität, s. 2.

z etických principů pro Švýcarsko nedůstojná.⁵⁹ Neutralita podle Maxe Petitpierre neznamena oportunistus a nemá za účel všem vyhovět.⁶⁰ Naopak má politika neutrality dotyčného státu dodat svému okolí důvěru a věrohodnost. Tato nadřazená podmínka, která ovlivňuje veškerá politická rozhodnutí, vyžaduje od neutrálního subjektu odhodlání bránit svou suverenitu a neutrální statut všemi prostředky proti vnějšímu ohrožení, z čeho vyplývá požadavek ozbrojené neutrality. Neozbrojené postavení by totiž znamenalo „*formu rezignace, výzvu pro potenciálního agresora, aby nerespektoval neutralitu.*“⁶¹

Nedostatky neutrálního programu připomněl ministr zahraničních věcí při svém veřejném projevu na akademickém dnu *Dies academiscus* z roku 1953: „*Neutralita je sama o sobě princip negativní; princip zdrženlivosti a rezervovanosti v určitých doménách mezinárodního života.*“⁶² Při jiné příležitosti, v listopadu 1957 na přednášce v Miláně, naznačil obecné, převážně negativní, hodnocení neutrality, které pramenilo z válečných zkušeností v Evropě. „*Výraz ‚neutrální‘ není příliš sympatický pojem. Neutralita znamená odmítání se něčeho zastat, neangažovat se, držet se v ústraní. Takže nemá, především v krizových dobách, vcelku příliš dobrou pověst. Zvažuje se o ní sotva víc, než o jejích zjevně záporných aspektech.*“⁶³ Aby mohlo švýcarské vedení překonat deficit neutrality politiky, muselo nutně doplnit pasivní podstatu neutrality aktivní komponentou. Ministr Max Petitpierre vypracoval na základě těchto poznatků svou koncepci o solidaritě jako doplňující složky švýcarské neutrality a postavil tím poválečnou zahraniční politiku na nový základ. Prostřednictvím solidarity mohlo Švýcarsko navenek demonstrovat, že nepěstuje žádnou izolacionalistickou politiku a hodlá s jinými státy spolupracovat. Vedle defenzivní součásti neutrality vynikala nová ofenzivní komponenta: komplementární princip solidarity spočíval v první řadě v již zmíněné intenzivní péči o rozvoj humanitárního sektoru a integraci Švýcarska do mezinárodní kooperace „technického“ či „hospodářského“ rázu.⁶⁴ Právě rozlišování „politické“ a „technicko-hospodářské“ sféry ve světové politice, dvou podle mínění švýcarských politiků od sebe oddělených oblastí, umožnilo Švýcarsku, aby se stránílo z neutrálních důvodů politickému jádru OSN a evropské integraci, na straně druhé ale aktivně spolupracovalo na technicko-hospodářské úrovni. Podrobnější, nicméně vágní směrnice pro technicko-hospodářskou spolupráci stanovila i Bindschedlerova doktrína: „*Při účasti na mezinárodních konferencích a vstupu do mezinárodních organizací se musí zvážit, zda vykazují převážně politické nebo*

⁵⁹Neval, Daniel A.: „Mit den Atombomben bis nach Moskau!“, s. 123.

⁶⁰BAR, E 2800 (-), 1990/106, 7, La neutralité suisse, s. 17.

⁶¹Ibid.

⁶²Ibid.

⁶³BAR, E 2800 (-), 1990/106, 7, Conférence donnée par Monsieur Max Petitpierre, s. 1n.

⁶⁴Fischer, Thomas: Die Grenzen der Neutralität, s. 48.

*hospodářské, kulturní či technické rysy. Jedná-li se o konference a organizace politického rázu, připadá participace v úvahu jen tehdy, vyznačují-li se jistou univerzalitou.*⁶⁵ Dualismus neutralita-solidarita byl Petitpierreovou administrativou posléze rozšířen principy disponibility a univerzality. Za pojmem disponibility se skrývala ochota poskytovat „dobré služby“ ve smyslu, o němž již byla řeč dříve. Princip univerzality naopak primárně požadoval, aby Švýcarsko navázalo a udržovalo se všemi státy světa diplomatické styky a uznalo nové země nehledě na jejich politické orientace, jakmile splnily kritéria státnosti podle mezinárodního práva.⁶⁶ Na základě této zásady akceptovalo švýcarské vedení jen státy jako takové a nikoli jejich neustále se měnící vlády.⁶⁷

c) Neutralita mezi ideologizací, veřejným rituálem a pragmatickou politikou

Neutralita rozšířená o pojmy solidarity, disponibility a univerzality se stala v poválečném období oficiálně propagovaným heslem, na jehož základě švýcarská administrativa představovala navenek jakýsi minimalistický program své vlastní zahraniční politiky, který zůstal v platnosti až do roku 1990.⁶⁸ Distinktivním rysem této koncepce bylo – jak bylo uvedeno výše – důsledné rozlišování na mezinárodními normami striktně upravenou neutralitu (*Neutralität*) a neutralitní politiku (*Neutralitätspolitik*). Druhý z obou pojmů zahrnoval taková politická opatření, která by činila nestrannost neutrálního státu věrohodnou pro případ války. Náplň jeho obsahu si tudíž podle názoru švýcarských činitelů nevyžadoval příliš úzkou definici, závažnější restriktce v oblasti neutralitní politiky byly v tomto smyslu naopak vnímány jako nežádoucí a omezovaly by akceschopnost a věrohodnost neutrálního subjektu na mezinárodním poli. Neutralita, neutralitní politika a všechny od těchto zásad odvozené priority švýcarské zahraniční politiky (solidarita, disponibilita, univerzalita; dále ale i diferenciaci na „hospodářskou“ či „technickou“ spolupráci oproti „politickému“ sdružení) tak ve svém důsledku závisely především na vůli a pojetí poměrně malé skupiny politické elity pohybující se na mezinárodním parketu a sloužily k legitimaci jejích politických činů.⁶⁹ Čím statičtěji a abstraktněji se při tom jevila definice neutrality, tím víc se zvětšoval akční radius pro aktéry švýcarské zahraniční politiky,⁷⁰ jež se stala konec konců jakýmsi veřejným

⁶⁵BAR, E 2001 (E), 1979/28, 1, Der Begriff der Neutralität, s. 2.

⁶⁶Kälin, Walter/ Riklin, Alois: Ziele, Mittel und Strategien der schweizerischen Aussenpolitik, s. 176.

⁶⁷Neval, Daniel A.: „Mit den Atombomben bis nach Moskau!“, s. 125.

⁶⁸Viz poznámka 49.

⁶⁹Hug, Peter: Vom Neutralismus zur Westintegration, s.60.

⁷⁰Hug, Peter/ Gees, Thomas/ Dannecker, Katja: Die Aussenpolitik der Schweiz im kurzen 20. Jahrhundert, s. 5.

rituálem:⁷¹ obecně stačilo dotyčným činitelům poukázat před parlamentem anebo veřejnosti, že ten či onen krok konfederace v otázkách zahraniční politiky je slučitelný s neutrálním postavením státu, resp. neutralitní politikou anebo se týká jen „hospodářsko-technické“ spolupráce. Fatální pro další vývoj bylo, že se tím celý komplex dynamicky se vyvíjejících mezinárodních vztahů, do jehož kontextu se Švýcarsko na bi- či multilaterální úrovni zapojovalo po válce stále zřetelněji, redukoval na několik frázovitých a navíc vágních hesel, resp. pojmů,⁷² které domácí publikum utvrzovalo v představě o absolutní pasivitě své země v mezinárodních záležitostech.

K zesílení dojmu švýcarské pasivity a její následné absolutizace přispěla v neposlední řadě státem podporovaná historiografie. Nejpozději od roku 1943, pod účinkem sílící kritiky ze strany spojenců na adresu Švýcarska, jehož nestrannost a hospodářské vazby na Osu nebyly z hlediska protihitlerovské koalice ve „spravedlivé“ válce proti zločinnému režimu ničím ospravedlnitelné, chopilo se švýcarské dějepisceví tématu neutrality s rostoucím zájmem.⁷³ Nikoliv náhodou spadají tudíž do tohoto období počátky vzniku stěžejního díla švýcarské historiografie druhé poloviny 20. století. Po první krátké studii, publikované ještě během druhé světové války, se námětem neutrality nejvíc proslavil bývalý náměstek ředitele

⁷¹Pojetí neutrality jako veřejně praktikovaného rituálu zavedl do historického diskurzu Peter Hug. Ibid.

⁷²Nejasnou definicí ve svém důsledku netrpěly jen ústřední výrazy celé koncepce, jako neutralita a neutralitní politika, nýbrž i jejich komplementární protějšky. Nová příručka švýcarské zahraniční politiky (NHbSA) v případě solidarity uvádí přinejmenším dvě od sebe oddělené významové vrstvy: solidaritu ve smyslu humanitární pomoci a solidaritu, která vyjadřuje ochotu Švýcarska ke kooperativní spolupráci v sociálních a hospodářských záležitostech (Kälin, Walter/ Riklin, Alois: Ziele, Mittel und Strategien der schweizerischen Aussenpolitik, s. 176). Vedle těchto dvou pólů zahrnuje pojem solidarity celou škálu sémantických odstínů. Max Petitpierre kupříkladu v zákulisí švýcarské politiky dával najevo, že solidarita znamená v jeho pojetí především hospodářskou integraci do západní ekonomické soustavy (viz Hug, Peter: Vom Neutralismus zur Westintegration, s.77). Při jiných příležitostech se ministr Petitpierre vůbec netajil mnohoznačností slova solidarita: „*La solidarité est un terme général qui est un peu vague, mais couvre plusieurs notions plus précises. C'est d'abord la prise de conscience de l'interdépendance dans laquelle se trouvent aujourd'hui l'ensemble de pays et des continents sur le plan mondial et l'ensemble des pays démocratiques sur le plan européen. Cette interdépendance résulte de la communauté d'intérêts que forme l'ensemble des pays placés aujourd'hui devant des problèmes qui les dépassent, mais qu'ils ne peuvent pas ignorer et qu'ils ne peuvent résoudre qu'ensemble.[...] La solidarité, c'est ensuite la participation. C'est-à-dire la coopération avec d'autres pays en vue d'atteindre des buts déterminés. [...] La solidarité, c'est encore la disponibilité qui signifie que l'on est prêt à rendre les services qui vous sont demandés et que l'on est en mesure de rendre. C'est encore l'acceptation de mandats dans l'intérêt de la paix dans l'intérêt d'autre pays. [...] C'est enfin la prise d'initiatives en faveur de la paix ou sur le plan humanitaire. Cette liste n'est d'ailleurs pas exhaustive [sic !]. Ainsi on peut rattacher à la solidarité aussi bien qu'à la neutralité l'universalité de nos relations extérieures, c'est-à-dire avoir des relations correctes, sinon amicales, avec le plus grand nombre de pays possible. Voilà en résumé ma conception de la solidarité.*“ (citát podle Neval, Daniel A.: „Mit den Atombomben bis nach Moskau!“, s. 126 n.).

Vedle nejednoznačného smyslu ústředních pojmů švýcarské neutrality, resp. neutralitní politiky, naznačuje uvedený citát další nedostatky švýcarské koncepce, které vyplývají z nejasného poměru jednotlivých prostředků (neutralita-solidarita-disponibilita-univerzalita) mezi sebou. Na jedné straně stálo pojetí, že si všechny čtyři principy jsou v zásadě rovny, na straně druhé vědomí, že solidarita, disponibilita a univerzalita byly historicky odvozeny z neutrality, z čeho vyplývá určitá nadřazenost tohoto pojmu vůči ostatním. Z juristického hlediska nebyla nikdy uspokojivě vyřešena otázka, zda a v jaké míře se v případě zmíněných čtyř zásad švýcarské zahraniční politiky jedná o ústavně-právně zavazující normy. Tradiční jurisprudenc z větší části jakékoliv závazky v tomto směru popřela (Kälin, Walter/ Riklin, Alois: Ziele, Mittel und Strategien der schweizerischen Aussenpolitik, s. 178).

Summa summarum můžeme na základě výše uvedených argumentů konstatovat, že hlavní nástroje švýcarské zahraniční politiky (a tím koneckonců i celá koncepce neutrality, resp. neutralitní politiky) spočívaly především a v první řadě na individuálních interpretacích či soudech jednotlivých činitelů.

⁷³Hug, Peter/ Gees, Thomas/ Dannecker, Katja: Die Aussenpolitik der Schweiz im kurzen 20. Jahrhundert, s. 5

Spolkového archivu (1933-35) a poválečný rektor basilejské univerzity (1946-68) Edgar Bonjour, jenž své celoživotní úsilí korunoval v letech 1965-70 vydáním svých monumentálních *Dějin švýcarské neutrality*. Poslední tři díly šestisvazkového spisu, věnované neuralgickému období let 1939-45, byly zhotoveny přímo na příkaz spolkové rady a vešly pod názvem Bonjourova zpráva (*Bonjour-Bericht*) do švýcarské historiografie. Ačkoliv samotnému autorovi nelze vytknout nekritický přístup k nejmladší minulosti své vlasti a jeho dílo bylo z mnoha hledisek průkopnické pro seznámení širší laické a odborné veřejnosti se situací, v níž se Švýcarsko během druhé světové války nacházelo, nedovedla práce (ještě) narušit převládající názory na danou látku: stejně jako v případě jeho předchůdců osciloval i Bonjourův soud nad politickými a vojenskými činiteli, resp. jejich jednáním za války, mezi krajními poli defétismu a rezistence⁷⁴ - výklad z pera uznaného historika navíc pro celou řadu veřejných činitelů potvrdil správnost předchozí a aktuální politiky Švýcarské konfederace. Mnohem významnější než politické peripetie byla v tomto smyslu základní myšlenka, která tvořila páteř celého Bonjourova počínu. Badatel ve svých spisech soustavně rekonstruoval dějiny moderního švýcarského státu od dob osudové porážky u Marignana v roce 1515 do současnosti jako jeden souvislý článek, do jehož středu zařadil téměř zázračnou kontinuitu několika fundamentálních principů.⁷⁵ Zásadní význam mělo Bonjourovo pojetí v tom, že akcentovalo vývoj Spříseženství z perspektivy neutrality, čímž se dostal do popředí moment, který zdůrazňoval primárně pasivitu a zdrženlivost vůči okolnímu světu.

Interpretace národních dějin ve smyslu Edgara Bonjoura a dalších historiků nepředstavovaly v zásadě novinku – z určitého hlediska se zde navazovalo na práce a myšlenky ze sklonku 19. století⁷⁶ – v poválečném období avšak obdobné úvahy zažily dosud nevídanou konjunkturu a jejich vřelé přijetí ze strany obecnosti si můžeme vysvětlit jen v souvislosti s širšími společenskými a mentálními procesy. V podvědomí švýcarské společnosti, která v průběhu staletí sama sebe dost často vnímala jako antitezi k evropskému vývoji (antimonarchismus, antiimperialismus, anticentralismus, antinacionalismus, antifašismus, antitotalitarismus),⁷⁷ se totiž od konce druhé světové války zjevně prosazovala představa o Švýcarsku jako osamělém,

⁷⁴Kunz, Matthias/ Morandi Pietro: „Die Schweiz und der Zweite Weltkrieg“, s. 11.

⁷⁵Tanner, Jakob: „Die Schweiz hatte wieder ein Glück“. Edgar Bonjour's Geschichtsschreibung. In: NZZ Folio 08/1991.

⁷⁶Například na dílo Paula Schweizera (1852-1932) a dalších. Peter Hug dále výslovně upozorňuje, že „*teze věčné, resp. neustálé neutrality, je výmysl ze sklonku 19. století.*“ Hug, Peter/ Gees, Thomas/ Dannecker, Katja: Die Aussenpolitik der Schweiz im kurzen 20. Jahrhundert, s. 5.

⁷⁷Teze antiimperialistického pojetí Švýcarska tematizoval ve svých esejích švýcarský historik Herbert Lüthy. Viz Wenger, Andreas/ Fanzun, Jon A.: Schweiz in der Krise - Krisenfall Schweiz, s. 30.

zcela ojedinělém a tudíž s ničím nesrovnatelném běžci na šachovnici dějin (tzv. *Sonderfall*).⁷⁸ Umocněna byla tato idea *Sonderfallu* jednak integrujícím prožitkem šťastně překonané války, jednak pocitem mezinárodní izolace v poválečné době. Pod dojmem těchto specifických okolností získaly údajně ryze švýcarské ctnosti jako neutralita, míliční systém, přímá demokracie, ale i abstraktní hodnoty jako brannost anebo obětavost téměř mytické postavení - jejich kořeny zdánlivě sahaly až k samotnému prapočátku Spříseženství v roce 1291.⁷⁹ Čelní místo neutrality v tomto hodnotovém systému nezaručila jen dějinná zkušenost válkou osvědčeného modelu, ale i jeho vazba s tradičními prvky švýcarského „mesianismu“. Vzorová demokracie již v minulosti předvedla, že dovede svou pozici, která mnohdy odporovala všem evropským tendencím, zužitkovat a představit se jako nositel kladných hodnot a ideálů: „*monarchistickému principu oponovala prototypem demokratického systému, oproti národnostní myšlence formulovala svou vizi všechny jazykové protiklady stírajícího mnohonárodnostního státu, tzv. ‚Helvetia mediatrix‘, vedle mocenských bojů ostatních rozvíjela humanitárně-charitativní poslání Červeného kříže a myšlenky zprostředkování a ‚dobrých služeb‘.*“⁸⁰ Právě návaznost na tyto složky helvétské sebereflexe v rámci široce koncipovaného fenoménu neutrality, jenž se vyznačoval souhrou tohoto ústředního pojmu se svými komplementárními protějšky (solidarita, disponibilita a univerzalita), zajistila ústavním činitelům plnou podporu jejich, na této zásadě založené politiky. Neutralita tím nabyla v poválečném období dosud bezprecedentního mravního rozměru a v očích velké části švýcarských občanů se stala zárukou jak vlastní nezávislosti, tak i realizace tradičního demokraticko-charitativního poslání Švýcarska. Politická elita, odvolávající se na švýcarský *Sonderfall* a zidealizovaný pohled na vlastní minulost, tyto dojmy cíleně podporovala tvrzením o existenciální nutnosti švýcarské neutrality v zájmu vlasti, ne-li dokonce celého lidstva, čímž se následně podílela nejen na ideologizaci tohoto principu, nýbrž i jeho důsledné etizaci.⁸¹ Hnací sílu takového procesu představovala vedle pragmatických úvah politiků o účelovém uspořádání vnějších vztahů republiky integrační, resp. identifikační funkce neutrality, neboť švýcarská společnost čelila bezprostředně po konci války vážné vnitřní roztržce mezi politickou pravicí a levicí. Sjednocující účinek neutrality tak umožnil integraci

⁷⁸V literatuře a publicistice hojně užívaný termín *Sonderfall* můžeme trochu volněji přeložit jako „zvláštní“, „ojedinělý“ či „výjimečný případ“. Někteří autoři mluví dokonce o vzniku jakési specifické mentality *Sonderfallu* (*Sonderfallsmentalität*) v poválečném období. Ibid., s. 30n.

⁷⁹Ibid.

⁸⁰Volný překlad citátu Daniela Freia. Viz Fischer, Thomas: Die Grenzen der Neutralität, s. 49.

⁸¹Pojem *ideologizace neutrality* pro státně řízenou propagaci myšlenky o švýcarském „*Sonderfallu*“ a neutralitě v poválečném období představuje dnes již širokou badatelskou obcí potvrzený fenomén. Mnoho autorů však ve svých výkladech opomíjí etickou dimenzi tohoto procesu. Teprve vazbou neutrality na demokraticko-humanitární tradice se totiž celý koncept neutrálního statusu stal nedotknutelným a získal svůj výsostně-sakrální charakter. Pro pojmy *ideologizace a etizace neutrality* viz Fischer, Thomas: Die Grenzen der Neutralität, s. 47 nn.

všech relevantních politických sil a společenských vrstev na základě jednoho společného jmenovatele, který se jevil navíc jako ideální odpověď na poválečnou izolaci ze strany okolního světa a nově se rýsující vnější ohrožení v podobě rostoucího napětí mezi supervelmocemi USA a SSSR. Vypuknutí studené války se svým jasně vymezeným bipolárním řádem přitom urychlilo znovuzačlenění Švýcarska do mezinárodního společenství, zároveň ale také zapříčinilo, že ztotožnění s neutralitou jako identifikačním zdrojem uvnitř společnosti a maximem zahraniční politiky nebylo na dlouhá léta zpochybňováno. Vcelku jsme tak svědky ojedinělého posunu ve vnímání a chápání neutrality. Zatímco se ústavní činitelé v roce 1848, a opět 1874 při revizi konstituce stavěli k otázce neutrality ještě zcela pragmaticky, odkazovali na její instrumentální význam ve vztahu k nadřazené, ústavou stanovené primární úloze spolkového svazu (tj. zachování *nezávislosti* podle čl. 2 spolkové ústavy) a nevyklučovali ani, že by tato zásada „*v budoucnosti mohla být opuštěna v zájmu samostatnosti*“⁸², byl v průběhu druhé poloviny 20. století dovršen proces, během něhož se původně ryze účelově-racionální *nástroj* švýcarské politiky stal jejím vlastním *cílem* a jedním z pilířů národního sebeuvědomění, jenž bytostně určil až do konce studené války tvář a podobu švýcarského myšlení v oblasti zahraniční a bezpečnostní politiky. Nezávislost a neutralita tímto splynuly pro velkou část švýcarské populace v poválečném období v jeden nedílný celek, jehož dvě složky tvořily rovnocenné a navzájem se podmiňující součásti helvétské státnosti.⁸³ Postoj švýcarské konfederace k mezinárodnímu společenství států nabyt tak zásadně obranného charakteru, podporoval izolacionalistické sklony a konzervativní představy o národní nezávislosti a státní suverenitě.⁸⁴

Opustíme-li rovinu oficiální rétoriky a abstraktních myšlenek, zjistíme, že model integrální neutrality nebyl v daných, po válce panujících poměrech uskutečnitelný. Antagonismus mezi Východem a Západem sice vytvořil předpoklady pro další setrvání v neutrální pozici – a to především v období krize a stupňujícího se napětí, kdy studená válka hrozila vyústit v otevřený konflikt – na druhé straně vyžadoval nesčetné ústupky a jasná stanoviska, která

⁸²Brunner, Hans-Peter: Geschichte, Gegenwart und Perspektiven der schweizerischen Neutralität, In: Leimgruber, Walter/ Christen, Gabriela (eds.): Sonderfall? Die Schweiz zwischen Réduit und Europa, Zürich 1992, s. 50.

⁸³Götschel, Laurent/ Bernath, Magdalena/ Schwarz, Daniela: Schweizerische Aussenpolitik., s. 44. Posun ve vnímání neutrality a její ztotožnění s ústředním pojmem švýcarské konstituce (tj. nezávislostí) názorně doložily různé studie. Srovnáním hlasování lidu o vstupu do Společnosti národů v roce 1920 s referendem týkající se OSN na jaře 1986 vyšlo kupříkladu najevo, že zatímco neutralita v prvním případě představovala jen jeden z (proti-)argumentů v předvolebním období, točila se kampaň ohledně vstupu do OSN výhradně kolem této kardinální otázky. Pro mnoho odpůrců volební předlohy šlo v březnu 1986 zkrátka o otázku národní existence. Švýcarská společnost těmto populistickým hlasům podlehla, předlohu drtivou většinou odmítla (75% všech hlasujících a všechny kantony se stavěli proti), čímž odsunula modernější uspořádání vzájemných vztahů mezi světovou organizací a švýcarskou konfederací o dalších šestnáct let a připravila zemské vládě jednu z největších porážek v oblasti zahraniční politiky. Ibid., s. 42 n.

⁸⁴Wenger, Andreas/ Fanzun, Jon A.: Schweiz in der Krise - Krisenfall Schweiz, s. 20.

nebyla v souladu s neutrální politikou.⁸⁵ S rostoucím znepokojením sledovali švýcarští představitelé špatnou pověst neutrality mezi ostatními subjekty mezinárodního společenství a erozi neutrálního statutu podmíněnou vznikem principu kolektivní bezpečnosti (OSN), neboť si sami moc dobře uvědomovali, že i sebelepší proklamace neutrality ztrácí na významu, není-li respektována okolními státy. Jisté rozčarování způsobila v tomto směru i švýcarská participace na korejské misi v roce 1953, kde se Švýčari sice chopili možnosti předvést světu přednosti neutrálního postavení své země v rámci mezinárodního mírového mandátu, zároveň ale dospěli k závěru, že nejsou vnímáni svým okolím jako *ne-uter* (lat. žádný z obou) v pravém smyslu slova. Společně se svými švédskými kolegy totiž reprezentovalo Švýcarsko, v protikladu k východním účastníkům mise z Československa a Polska, „západní neutrální státy“ - takto složená dohlížecí komise navíc nebyla, ze zřejmých důvodů, schopna vykonávat svůj dozor nad dohodou o smíru opravdu nezávisle a svobodně na světové politice.⁸⁶ Označení „západní neutrální stát“ mělo ve svém důsledku znehodnocující účinek pro švýcarskou pozici, neboť podkopávalo věrohodnost neutrality a nenechalo se vyvrátit ani důsledným a administrativou hojně praktikovaným rozlišením mezi neutralitou a neutralismem, jako bezzásadovou a na základě oportunistických pohnutek postavenou dočasnou neutrální politikou. Takto determinovaným pojetím neutralismu se snažili švýcarští činitelé v praxi diskreditovat primárně Hnutí nezúčastněných zemí, jehož členové byli z pohledu Švýcarů z větší části pod vlivem Moskvy.⁸⁷ Neméně problematicky se vyvíjel vztah Švýcarské konfederace k západoevropským neutrálním státům. Ačkoliv se Švýcarsko ve spolupráci se Švédskem a Rakouskem na počátku 60. let aktivně podílelo na společných postupech vůči evropskému integračnímu procesu a usilovalo o prohloubení této kooperace v následujícím období,⁸⁸ vykazovalo jeho stanovisko k neutrálním subjektům, obecně řečeno, dosti ambivalentní rysy. Když Rakousko získalo v roce 1955 svou nezávislost a Sovětský svaz při ratifikaci státní smlouvy dal najevo, že si pod pojmem rakouské neutrality představuje statut podle švýcarského vzoru, vyvolala tato skutečnost ze strany švýcarské politiky potěšení, ale i rozpaky. Na jedné straně bylo totiž sovětské gesto interpretováno jako, byť i nepřímé, uznání švýcarské neutrality a důkaz mezinárodního prestiže tohoto modelu, na

⁸⁵Ibid.

⁸⁶Obstrukce ze strany východních států při vykonávání korejského mandátu dosáhla takové míry, že švýcarská diplomacie ještě během mise uvažovala o stažení svých zmocněnců. V situaci, kdy již mise byla započata, nepřipadal tento krok ovšem v úvahu, protože se švýcarští politici obávali mezinárodních následků a ztráty reputace. Fischer, Thomas: Die Grenzen der Neutralität, s. 55.

⁸⁷Neval, Daniel A.: „Mit den Atombomben bis nach Moskau!“, s. 129 n.

⁸⁸Vrchol kooperace mezi Švýcarskem, Švédskem a Rakouskem v 60. letech představovala společná asociační jednání s institucemi EHS. S projektem asociace nakonec zmíněné tři státy neuspěly, protože byl politicky propojen s britskou žádostí o vstup do EHS, který byl v srpnu 1963 blokován francouzským prezidentem de Gaullem. Hug, Peter: Vom Neutralismus zur Westintegration, s. 93.

stranu druhou narazilo srovnání s neutralizovaným východním sousedem na odpor ve vlastních řadách. Soudobé komentáře politiků a novinářů se hemžily argumenty, dokládajícími skutečné a domnělé neshody obou případů, s důrazem bylo odkazováno zejména na rozdíl mezi zvenčí nařízenou a velmocemi garantovanou neutralizací Rakouska a na svobodné volbě se zakládající švýcarskou neutralitou.⁸⁹ Rozporuplná reakce na rakouskou neutralitu velmi názorně ilustruje meze švýcarského myšlení. Představa o švýcarském *Sonderfallu* zde nastolila jasně definovanou hráz, která separovala Spříseženství nejen od hlavních hráčů světové politiky, nýbrž i od těch, které bychom přirozeně považovali za jeho nejbližší spojence, tj. komunitu ostatních neutrálních států.

Praktický příklad neudržitelnosti integrální neutrality spatřila novější historiografie v zapojení švýcarské ekonomiky do Spojenými státy řízeného systému hospodářské blokády komunistických režimů. Ještě před institucionalizací sankční politiky v podobě vzniku *Koordinálního výboru (CoCom - Coordinating Committee on Multilateral Export Controls)* vyvíjel americký state department nemalé úsilí, aby Švýcaři přistoupili na regulaci vývozu zboží strategického významu za železnou oponu. Americký nátlak vyvrcholil v červenci 1951 vzájemným „kompromisem“ mezi Švýcarskem a USA v rámci tzv. *Hotz-Linder-Agreementu*. Neformální gentlemanská dohoda, o jejíž existenci se veřejnost dozvěděla až mnohem později, kvantitativně vymezovala rozsah švýcarského obchodu s východním blokem. Zatímco export zboží ze skupiny *IL II*⁹⁰ byl zmražen na úrovni průměrných počtů, podle zásady *courant normal*, musela švýcarská strana přijmout redukci vývozu primárně-strategického zboží typu *IL I*, který odpovídal již jen zlomku původního obchodního objemu z let 1949/50 a snížil se v této oblasti na rovinu tzv. *courant essentiel*.⁹¹ Kromě těchto zásahů se švýcarští jednatelé zavázali podávat Spojeným státům pravidelné čtvrtletní zprávy o obchodních aktivitách Švýcarské konfederace se svými východními partnery.⁹² I když tato uložená opatření ve skutečnosti jen nepatrně ovlivnila obchodování s komunistickými zeměmi, protože vešla v platnost v období, kdy se hospodářské styky s Východem po

⁸⁹Bretscher-Spindler, Katharina: Vom heissen zum Kalten Krieg. Vorgeschichte und Geschichte der Schweiz im Kalten Krieg 1943 bis 1968, Zürich 1997, s. 159.

⁹⁰Podle režimu CoComu bylo zboží určené pro export do východních států zařazeno do tří skupin. Seznam *International List I (IL I)* obsahoval výrobky, jejichž vývoz do komunistických zemí byl přísně zakázán, *International List II (IL II)*, určoval produkty podléhající kvantitativním restrikcím a *International List III (IL III)* definoval zboží, jehož vývoz byl zachycen statisticky. Späthi, Thomas: Die Schweiz und die Tschechoslowakei 1945-1953, s. 48.

⁹¹Historisches Lexikon der Schweiz [online: www.hls-dhs-dss.ch], heslo „Hotz-Linder-Agreement“.

⁹²Späthi, Thomas: Die Schweiz und die Tschechoslowakei 1945-1953, s. 53.

poválečném rozmachu již jednoznačně nacházely ve fázi úpadku,⁹³ byla sjednaná dohoda z hlediska neutrální politiky nadmíru problematická. Kontingentace exportu, která přiblížila vývoz některých druhů výrobků téměř k nulové kvótě, evidentně odporovala některým fundamentálním principům švýcarské neutrality, zejména zásadě o rovném zacházení ve sféře obchodní politiky a axiómu *courant normal*. De facto se tím Švýcarsko, přes určité modifikace (kontingentace místo úplného zákazu v kategorii *IL I*), podřídilo embargu západních mocností vůči Východu a zaujalo jasné stanovisko nejen svým smýšlením, nýbrž i ekonomicky.⁹⁴

Pro mladší generaci historiků je *Hotz-Linder-Agreement* důkazem, že švýcarská administrativa byla z pragmatických důvodů ochotna upustit od posvátné neutrality. Stupňující se nátlak ze strany USA přinutil švýcarskou diplomacii, aby zvažila své priority, přičemž zvítězil zájem o dorozumění se supervelmocí, resp. obava před sankcemi pro švýcarské hospodářství (hrozba *blacklistů*, omezení obchodu z a do Švýcarska apod.) nad myšlenkou neomezeného obchodního styku s komunistickým Východem a principy neutrální politiky.⁹⁵ Thomase Späthiho, autora rozsáhlé monografie o švýcarsko-československých stycích v letech 1945-1953, přivedla tato skutečnost ke smělému, nicméně pozoruhodnému soudu nad poválečnou zahraniční politikou Švýcarské konfederace: „*Na závěr musíme konstatovat, že se Švýcarsko šest let po ukončení války opět nacházelo v situaci, která se podobala oné z druhé světové války: v polarizačním poli mezi dvěma proti sobě stojícími nepřátelskými mocenskými uskupeními muselo se podřídít politickým cílům té skupiny, která byla pro něj ekonomicky relevantnější. Státně-politická maxima byla v tomto případě obětována Staatsräson.*“⁹⁶

⁹³Ammann, Klaus: *Handel wider Willen ? – Schweizer Unternehmen im Ost-West-Handel der 1950er Jahre*, s. 166, In: Jost, Hans Ulrich/ Ceni, Monique/ Leimgruber, Mathieu (eds.): *Relations internationales et affaires étrangères suisse après 1945*, Lausanne 2006.

⁹⁴Wenger, Andreas/ Fanzun, Jon A.: *Schweiz in der Krise - Krisenfall Schweiz*, s. 21.

⁹⁵Späthi, Thomas: *Die Schweiz und die Tschechoslowakei 1945-1953*, s. 57.

⁹⁶Ibid.

1.4 Asymetrie švýcarské zahraniční politiky, strukturální změny na přelomu 50. a 60. let 20. století a slepá ulička helvétského neutralismu

Vymezíme-li zahraniční politiku státu jako „*ono jednání, jímž v suverénním státě organizovaná společnost zabezpečuje své zájmy vůči okolnímu světu*“, jeví se tato obecná definice v případě Švýcarska jako obzvláště užitečná.⁹⁷ Ke sférám, k nimž se upínalo úsilí švýcarských politických předáků nejvíce a v nichž se Švýcarům dařilo prosazovat své zájmy navenek nejzřetelněji, patřila od samotného počátku existence federální republiky oblast zahraničně-hospodářských styků, resp. obchodní politika. Primát ekonomiky nad ostatními politickými okruhy se projevoval i po stránce administrativní, zejména v dominantním postavení ministerstva národního hospodářství (EDV – Eidgenössisches Volkswirtschaftsdepartement) uvnitř spolkové správy: rozhodující úlohu ve švýcarské zahraniční politice totiž zaujímal po celá desetiletí vedoucí pracovníci a jednotliví ředitelé obchodního oddělení (Handelsabteilung) EDV. Jména jako Jean Hotz, nám známý vyjednatel s Američany z roku 1951, nebo pozdější ministr Hans Schaffner, jenž se veřejně nechal oslavovat jako „otec a tvůrce“ Evropského sdružení volného obchodu (EFTA-European Free Trade Association) jsou z velké části nerozlučitelně spojena s chodem a podobou švýcarských mezinárodních aktivit. Někteří badatelé se vzhledem k těmto poznatkům již v minulosti nechali slyšet, že obchodní oddělení lze označit za „skryté ministerstvo zahraničních věcí“ a čelné představitele tohoto útvaru za „vlastní ministry zahraničních věcí“ spolkové republiky.⁹⁸

Že můžeme označit vnější ekonomické vazby a zahraniční obchod za reálně-politické východisko a jádro švýcarské zahraniční politiky, v němž Spříseženství vynikalo mimořádnou aktivitou a úspěchy, lze dnes sotva popřít. Vyplývá to do určité míry z přirozených dispozic malého státu, jenž nedisponuje vlastními přírodními zdroji, zato ale silným hospodářstvím a stabilním politickým řádem. Jistou asymetrii švýcarské zahraniční politiky, podmíněnou prioritou hospodářského a obchodního zřetele při uspořádání vnějších vztahů, připouštíme tudíž i v naší studii, nicméně si musíme uvědomit, že stará známá formule, která charakterizovala poválečnou mezinárodní politiku Švýcarska slovy „*hospodářská integrace bez politické participace*“ (Alois Riklin) si vyžaduje určitou relativizaci, neboť se tento a podobné soudy vědců opíraly až příliš často jen o oficiální prohlášení a stanoviska politických

⁹⁷Na této proslulé větě Reimunda Seidelmana zakládají autorské kolektivy okolo Laurenta Götschla a Petera Huga své pojetí zahraniční politiky. Götschel, Laurent/ Bernath, Magdalena/ Schwarz, Daniela: Schweizerische Aussenpolitik, s. 26, resp. Hug, Peter/ Gees, Thomas/ Dannecker, Katja: Die Aussenpolitik der Schweiz im kurzen 20. Jahrhundert, s. 6.

⁹⁸Götschel, Laurent/ Bernath, Magdalena/ Schwarz, Daniela: Schweizerische Aussenpolitik, s. 49.

aktérů.⁹⁹ Zdaleka ne všechno, co bylo v poválečném období na základě Bindschedlerovy doktríny označeno jako „technicko-hospodářská“ spolupráce, si toto označení z dnešního hlediska zaslouží.¹⁰⁰

První léta po druhé světové válce byla pro způsob opětovného začlenění Švýcarské konfederace do společenství evropských národů a integrace jeho hospodářství do světového trhu zcela determinující. Jako konfliktem přímo nepostížený stát byla alpská republika odkázána na vývoz vlastního zboží a import důležitých surovin, její poptávky a platební síla byly pro zpusťšenou Evropu nezbytné. Navíc disponovali Švýčarči – vedle Spojených států jako jediná země na světě – po celou dobu 20. století volně konvertibilní měnou a stali se díky svému stabilnímu finančnímu trhu jedním z hlavních poskytovatelů úvěrů. Souhra těchto okolností učinila ze Švýcarska v poválečných letech poměrně mocného jednacího partnera, jehož diplomacie obratně využila předností vlastního postavení i vůči mnohem větším mezinárodním subjektům.¹⁰¹ Účinek helvetské hospodářské a finanční moci se zřetelem na rychlou ekonomickou regeneraci Evropy a s tím související klesající poptávce po úvěrech sice v průběhu 50. let patrně ochabl, švýcarští vyjednavatelé tuto změnu však postřehli až se značným zpožděním.¹⁰² Klíčovým okamžikem pro tento zlom bylo evidentně zrušení Evropské platební unie (EPU-European Payments Union) v roce 1958 – jehož zakládajícím členem bylo mimo jiné i Švýcarsko – a návrat k volné konvertibilitě, čímž byl ukončen celé desetiletí trvající transformační proces finančního prostředí, v jehož důsledku ztratil švýcarský frank svou výlučnost a zařadil se mezi běžné měny evropského kontinentu.

Ochotu ke kooperaci a míru integrace do poválečného řádu určil ze strany švýcarských představitelů v zásadě tentýž zájmový střet: kdykoliv přišla na pořadí dne otázka vstupu do nějaké mezinárodní organizace nebo svazku, jednalo se pro Švýcary zdánlivě o volbu mezi různými stupni (nežádoucí) ztráty suverenity a (žádoucí) zlepšením obecných podmínek

⁹⁹Revizi dosud převládajícího názoru, který chápe poválečnou zahraniční politiku Švýcarské konfederace jen prizmatem jeho velmi činné zahraničně-obchodní politiky, požaduje především Peter Hug. Hug, Peter: Vom Neutralismus zur Westintegration, s. 75.

¹⁰⁰Problém spočívá v prvé řadě v důsledné odluce „technicky-rozvojové“ a „hospodářské“ sféry od sféry „politické“, jak jej propagovali švýcarští činitelé. Sotva bychom dnes našli seriózního badatele, který by byl ochoten označit účast na Marshallovu plánu či *OEEC* a dalších institucích za ryze „technické“ nebo „ekonomické“ a tudíž zcela „apolitické“.

¹⁰¹Švýčarči využili své postavení i při jednání se spojenci v rámci již zmíněné Washingtonské dohody v roce 1946. Udělením vysoce rizikového úvěru na přelomu 1945/46 si Bern zajistil přízeň Londýna ještě před setkáním se spojenci na americké půdě. Britská vláda se poté prokazatelně zasloužila o to, aby byl vůči Švýcarsku nastolen shovívavý kurz v průběhu jednání. Hug, Peter/ Gees, Thomas/ Dannecker, Katja: Die Aussenpolitik der Schweiz im kurzen 20. Jahrhundert, s. 17.

¹⁰²Švýcarská politika se ještě během druhé poloviny 50. a na počátku 60. let snažila prosazovat své zájmy vůči evropskému integračnímu procesu (zejména vůči Evropskému společenství uhlí a oceli a Evropskému hospodářskému společenství) cestou hospodářského nátlaku – hrozbou neposkytnutí dalších úvěrů nebo stažení své účasti na Platební unii apod. Takové a podobné metody ale čím dál tím více ztrácely na významu. Götschel, Laurent/ Bernath, Magdalena/ Schwarz, Daniela: Schweizerische Aussenpolitik, s. 176 n.

obchodování.¹⁰³ Zcela vyloučené byly z tohoto hlediska kroky, které by se rovnaly částečné újmě suverenity ve prospěch nějakého nadnárodního celku, v jehož rámci by se musel neutrální stát podřizovat rozhodnutí jeho majority.¹⁰⁴ Tento principiální postoj na léta jasně vymezil švýcarské stanovisko vůči evropskému integračnímu procesu, jehož dynamiku spolková rada navíc od samotného počátku podceňovala. Přestože usilovalo Švýcarsko o co nejlepší vztahy k tradičním partnerským státům, které se zprvu sdružily v Evropském hospodářském společenství (EHS) a o něco později v Evropském společenství (ES), nepřestalo vnímat projekt sjednocení Evropy jako hrozbu pro své hospodářsko-politické postavení. Z tohoto důvodu vzbuzoval každý úspěch západoevropské integrace další obavy z možné ekonomické diskriminace, zatímco každý regres bruselských institucí byl přijat s patřičnou úlevou. Téměř bez povšimnutí zůstala pro švýcarské činitele mírová a bezpečnostně-politická dimenze celého vývoje. Že by mohlo sloučení donedávna znepřátelených zemí do jednoho multilaterálního, resp. nadnárodního celku představovat významný krok směrem k překonání staletých antagonismů v Evropě, jejichž odstranění ostatně muselo být i v zájmu helvétské republiky, si dovedl jen málokdo ze švýcarských politiků připustit.¹⁰⁵

Jednu z možností jak se vyhnout nežádoucímu spolčování, vést co nejnezávislejší zahraniční politiku, zároveň ale také snížit ekonomické riziko takového samotářského počínu na snesitelnou míru, spatřovala švýcarská elita v návaznosti na osvědčené meziválečné a válečné praktiky či strategie. V době celosvětových hospodářských krizí 30. let, vzestupu národně hospodářského protekcionismu a úpadku Společnosti národů jakožto nejdůležitější multilaterální tribuny světové politiky, se postupně rozšířil celý systém dvoustranných mezistátních smluv, jejichž prostřednictvím si jednotlivé státy uzpůsobily své vztahy s cizinou. Jednání na bilaterální úrovni byla vedena v první řadě za účelem regulace vzájemných hospodářských a platebních styků (kontingentace importů a exportů, clearingové dohody atd.), což vyžadovalo dokonalou znalost všech ekonomických náležitostí a faktů. Skromně vybavený švýcarský diplomatický aparát z tohoto důvodu pověřoval v meziválečném období často odborníky z mimoadministrativního sektoru – především představitele různých ústavů a hospodářských svazů – účastí na mezinárodních jednáních. Na přelomu 30. a 40. let tvořili již více než polovinu švýcarských delegátů zástupci z veřejně-

¹⁰³Ibid., s. 164.

¹⁰⁴Ibid., s. 106.

¹⁰⁵Hug, Peter: Vom Neutralismus zur Westintegration, s. 91.

hospodářské sféry.¹⁰⁶ Bilateralismus se takto výrazně podílel na institucionalizaci korporativních struktur ve švýcarské zahraniční politice, což se dlouhodobě projevilo spíše jako břemeno než jako výhoda.¹⁰⁷

Švýcarská konfederace sice i po druhé světové válce v duchu bilateralismu uzavírala smlouvy s nejrůznějšími státy a tím mimochodem obohatila – jak bude zmíněno později – spektrum svých zahraničních kontaktů o naprosto nové regiony, na druhou stranu se ale nemohla zcela uzavřít před radikálními změnami mezinárodního prostředí, zejména před multilateralizací poválečné světové politiky. Tento triumf multilateralismu nebyl, vzhledem ke zkušenostem s versailským systémem a ztroskotání Společnosti národů, v době založení OSN a dalších organizací, ale ani dlouhá léta poté, samozřejmě. Nechtělo-li se však Švýcarsko dostat do role outsidera, což by beze sporu prohloubilo krizi po válce izolovaného státu a vystavilo jej nebezpečí nevypočitatelných ekonomických následků, muselo na „staronový“ trend bezpodmínečně reagovat. Jak již bylo uvedeno, učinila Petitpierrova administrativa tento krok v rámci poválečné neutralitní politiky a vstoupila těsně po roce 1945 pod záminkou solidarity či „hospodářsko-technické“ kooperace do celé řady mezinárodních institucí.¹⁰⁸ Klesající význam bilateralismu a mezistátních úmluv postřehla i bernská centrála. Počet spolkovou radou jmenovaných delegací, které byly vyslány na dvoustranná jednání, se rapidně snížil, již v roce 1948 se švýcarští zmocněnci pohybovali výrazně častěji na multilaterálních než bilaterálních forech.¹⁰⁹ Představa o bilateralismu jako vhodné alternativě a kompenzaci k absenci v OSN, resp. evropské integrace, se sice udržela i nadále – zejména v řadách korporativních institucí – byla ale v rozporu s mezinárodní realitou. Důležitým impulsem k překonání bilaterálního „mýtu“, jenž se v 50. letech stal spíše proti Washingtonu a Bruselu namířeným bojovým heslem švýcarské ekonomiky,¹¹⁰ byl vznik EHS a EURATOM v roce 1957, jimiž získal evropský integrační proces dosud nevídanou kvalitu. Švýcarská konfederace následně nejen aktivně podporovala na půdě OECE plány na zřízení velké evropské zóny volného obchodu – která se ale vzhledem k francouzskému odporu koncem roku 1958 neuskutečnila – nýbrž stála v roce 1960 také u kolébky Evropského sdružení volného obchodu (EFTA). O uvolněnějším vztahu k evropskému okolí svědčí z mnoha hledisek pozoruhodná švýcarská integrační politika z počátku 60. let. Když v roce 1961 Velká Británie, Norsko a Dánsko podaly žádost o vstupu do EHS, domluvili se švýcarští předáci se

¹⁰⁶Hug, Peter/ Gees, Thomas/ Dannecker, Katja: Die Aussenpolitik der Schweiz im kurzen 20. Jahrhundert, s. 15.

¹⁰⁷Ibid.

¹⁰⁸Švýcarsko se stalo členem téměř všech odborných organizací OSN. Vedle tohoto působení však nesmíme opomenout jeho vstup do OECE (1948) či Evropské platební unie (1950).

¹⁰⁹Hug, Peter: Der gebremste Aufbruch, s. 96.

¹¹⁰Hug, Peter/ Gees, Thomas/ Dannecker, Katja: Die Aussenpolitik der Schweiz im kurzen 20. Jahrhundert, s. 17.

svými švédskými a rakouskými protějšky na společném postupu v rámci kooperace neutrálních států Evropského sdružení volného obchodu, která vyvrcholila asociačními jednáními s EHS v letech 1962-1963. Spolková rada zřídila již předem (tj. v roce 1961) integrační byro (Integrationsbüro), speciální společný útvar ministerstev EDV a EPD, který od této doby monitoruje, a z části i koordinuje, integrační politiku Švýcarska. Pokus o vytvoření společné „stříšky“ mezi EHS a EFTA sice neuspěl – v roce 1963 kvůli dalšímu vetu de Gaullovy Francie a v následujících letech z důvodu slábnoucí atraktivity Evropského sdružení volného obchodu, jehož členové stále častěji dávali přednost přestupu do EHS před dalším setrváním ve spolku – nicméně naznačoval možnost zcela nové koncepce integrační politiky Švýcarské konfederace. Převzetím hospodářského obsahu zakládajících listin EHS v průběhu asociačních jednání dalo Spříseženství najevo, že usiluje o rozsáhlou a pozitivní integraci, která přesahuje rámec pouhé redukce obchodních překážek.¹¹¹ Zásadní obrat zaznamenal i švýcarský postoj vůči Radě Evropy. Jestliže spolková rada nahlížela na vstup do tohoto orgánu, jenž byl původně koncipován jako východisko k vytvoření Spojených států Evropy, ze svého neutralitně-politického hlediska ještě v roce 1949 jako na neoportunní krok, přehodnotila nyní švýcarská strana své stanovisko a stala se v roce 1963 jeho členem. Rada Evropy představovala v následujícím období až do doby Konference o bezpečnosti a spolupráci v Evropě nejdůležitější referenční bod pro evropskou politiku švýcarské vlády.¹¹² Změna kurzu švýcarské zahraniční politiky se projevovala dále i v poměru k multilaterálně organizované Všeobecné dohodě na clech a obchodu (GATT), jíž se Švýcarsko po válce z hospodářsko-strategických důvodů, ale i kvůli napjatým vztahům ke Spojeným státům nezúčastnilo. Za účelem utlumení negativních následků švýcarského nečlenství v EHS a odstranění překážek v obchodování s mimoevropskými, resp. rozvojovými zeměmi, vstoupila Švýcarská konfederace těsně po zrušení Evropské platební unie v roce 1958 zprvu provizorně (1959) a poté již v plném rozsahu, jako rovnoprávný člen, do GATT (1966), což mimo jiné vedlo ke zlepšení švýcarsko-amerických styků.¹¹³ V souvislosti s uvolněním mezinárodního politického klimatu v důsledku tzv. mírové koexistence obou velmocenských bloků a prohlubující se problematikou dekolonizovaných států jižní hemisféry, nemohla švýcarská administrativa přehlédnout skutečnost, že se OSN v průběhu 60. let stala opravdovým

¹¹¹Götschel, Laurent/ Bernath, Magdalena/ Schwarz, Daniela: Schweizerische Aussenpolitik, s. 110.

¹¹²Altermatt, Urs: Vom Ende des zweiten Weltkriegs bis zur Gegenwart (1945-1991), s. 68.

¹¹³Nejvýrazněji se tento fakt projevil v ukončení tzv. „hodinkové války“ mezi Švýcarskem a USA. Spojené státy absence Švýcarů v GATT a jejich na Americe poměrně nezávislý hospodářsko-politický kurz, který nezdědka hraničil s antiamerikanismem, rozhořčily do té míry, že zavedly v roce 1954 zvláštní protekční clo na švýcarské hodinky, aby zamezily jejich dominantnímu postavení na americkém trhu a vynutily si Američanům příznivěji nakloněnou politiku Švýcarské konfederace. Po švýcarském vstupu do GATT v roce 1966 Američané své protekční opatření neprodleně zrušili. Götschel, Laurent/ Bernath, Magdalena/ Schwarz, Daniela: Schweizerische Aussenpolitik, s. 182.

centrem světové multilaterální politiky, místem, na němž se stále častěji vedle konfrontace mezi Východem a Západem objevovala tematika „třetího světa“. I když se pod vedením ministra zahraničních věcí Willy Spühlera (1966-70) načas obnovila debata ohledně OSN, nepřipadalo členství v této organizaci ani pod novými mezinárodními parametry pro švýcarské vedení v úvahu, přinejmenším již Bern ale kategoricky nevyklučoval možnost případného pozdějšího vstupu.¹¹⁴ Místo toho rozšířili Petitpieroovi následníci, tj. Friedrich Traugott Wahlen (1961-65) a výše jmenovaný Willy Spühler, v dosud nevídané míře humanitárně-rozvojovou pomoc Švýcarské konfederace. Zřízením Úřadu pro technickou spolupráci (Dienst für technische Zusammenarbeit – DftZ) v roce 1961 a opakovaným vyčleněním několika milionových částek ze spolkového rozpočtu začala v polovině 60. let zcela nová etapa švýcarské rozvojové politiky, jež se stala důležitým a snad i nejúspěšnějším pilířem švýcarské diplomacie a těšila se navíc podpoře širokých mas a opozičních politiků.¹¹⁵ Na mezinárodním poli prohloubilo Švýcarsko svou angažovanost vůči státům „třetího světa“ z valné části pod štítem odborných organizací OSN.¹¹⁶ Multilaterální strategie se přitom jevila od konce 50. let jako obzvlášť ideální doplněk dřívějších bilaterálních snah k hospodářskému zpřístupnění vzdálených končin Afriky, Asie nebo Jižní Ameriky.¹¹⁷

Úpadek bilateralismu nezůstal bez následků pro reprezentaci švýcarské zahraniční politiky. Pokud se dříve nechala vláda zastupovat při důležitých mezinárodních jednání delegacemi, které se skládaly převážně z expertů a představitelů hospodářských svazů a dalších institucí, nebyla multilaterálně organizovaná fóra ochotna tuto formu helvétského korporativismu nadále tolerovat. Souběžně s přechodem od bi- k multilaterální orientaci švýcarského diplomatického aparátu tak můžeme sledovat marginalizaci korporativního vlivu na zahraniční politiku Spříseženství, jež symbolicky kulminovala „vyhoštěním“ Švýcarského obchodního a průmyslového spolku (Schweizerischer Handels- und Industrieverein – Vorort) z parlamentní budovy (tzv. Bundeshaus) v Bernu, jehož kancelář v obchodním oddělení EDV musela být po odchodu jeho dlouhodobého ředitele Heinrich Hombergera v roce 1965 definitivně vyklizena.¹¹⁸

¹¹⁴Altermatt, Urs: Vom Ende des zweiten Weltkriegs bis zur Gegenwart (1945-1991), s. 69.

¹¹⁵Holenstein, René: „Es geht auch um die Seele unseres Volkes!“ Entwicklungshilfe und nationaler Konsens, In: König, Mario a kol. (eds.): Die Schweiz 1798-1998: Staat – Gesellschaft – Politik. Dynamisierung und Umbau. Die Schweiz in den 60er und 70er Jahren, Zürich 1998, s. 115 nn.

¹¹⁶Zde jen krátký a nikoliv úplný výčet: členství v komisi Technické pomoci TAC Ekonomické a sociální rady ECOSOC (od 1957), Organizace pro průmyslový rozvoj UNIDO (od 1966), Konference o obchodu a rozvoji UNCTAD (od 1964). Viz Hug, Peter/ Gees, Thomas/ Dannecker, Katja: Die Aussenpolitik der Schweiz im kurzen 20. Jahrhundert, s. 20 nn.

¹¹⁷Hug, Peter: Vom Neutralismus zur Westintegration, s. 84 nn.

¹¹⁸Hug, Peter: Der gebremste Aufbruch, s. 106.

Klesající význam zástupců ekonomické a soukromé sféry od druhé poloviny 50. let vyrovnával růst úřednické soustavy. Rozšiřování personální základny a zastupitelské sítě ministerstvem zahraničních věcí přitom úzce souviselo s širší vývojovou tendencí, v jejímž důsledku došlo k postupné parcelaci, resp. segmentaci švýcarské zahraniční politiky, což nepřímo vyplývalo z multilateralizace jednotlivých politických oblastí. Vedle EPD a EDV se stále výrazněji na mezinárodním poli profilovala i další ministerstva. Přítomnost většího počtu aktérů si vyžadovala v neposlední řadě také lepší koordinaci a reprezentaci ze strany spolkové rady. Švýcarští ministři proto usilovali o bezprostřednější vliv na mezinárodní dění prostřednictvím častějších výjezdů za hranice, čímž se dotkli jedné z helvétských zvláštností. Návštěvy ciziny byly totiž pro členy spolkové rady po celé 20. století velice vzácné a v domácím prostředí krajně sporné. Podle převládajících názorů švýcarského parlamentního a veřejného obecnstva odporovala diplomatická vystoupení švýcarských vládních představitelů v cizině republikánskému charakteru spolkového státu – řádný ministr měl z hlediska Švýcarů především sloužit doma svému lidu a nikoliv se „potulovat“ po světě.¹¹⁹ Přestože nechal kolektiv tří ministrů (Max Petitpierre - EPD, Thomas Holenstein - EVD, Hans Streuli - ministerstvo financí a cla EFZD) na přelomu 50. a 60. let ústavně-právně přezkoumat, zda není zvýšená cestovní aktivita členů spolkové rady protiústavní a následně nebylo zjištěno nic, čím by tento fakt narušoval konstituci, zdály se delší absence švýcarských činitelů vzhledem k politickému systému a starším republikánsko-antidiplomatickým náladám téměř vyloučené.¹²⁰ Na vlastní kůži zažil tuto skutečnost i ministr zahraničních věcí Willy Spühler. Šéf švýcarské diplomacie z období Pražského jara chtěl „otevřenost“ své zahraniční politiky vůči světu demonstrovat mimochodem i několika návštěvami v cizině. Vedle tradičních destinací, představovaných neutrálními státy (Švédsko a Rakousko), vedly Spühlerovy cesty i do východního bloku (Jugoslávie, Rumunsko). Volba cílů jeho pracovních cest a samotné pro švýcarské poměry neobvykle čilé cestování způsobily ministrovi nejeden problém a mediální rozruch.¹²¹ Otázka, kdo má Švýcarsko reprezentovat na mezinárodní scéně, zůstala i nadále sporná a švýcarští ministři zahraničních věcí museli až do konce studené války počítat s tím, že každý jejich výjezd do ciziny – i když se jim ho podařilo uskutečnit pod rouškou „soukromé cesty“, jak bývalo zvykem – bude na domácí půdě skandalizován.¹²²

¹¹⁹Ibid., s. 110.

¹²⁰Ibid.

¹²¹Altermatt, Urs: Vom Ende des zweiten Weltkriegs bis zur Gegenwart (1945-1991), s. 69.

¹²²O tomto faktu svědčí mimo jiné vzpomínky a projevy známého švýcarského spisovatele a literárního vědce Adolfa Muschga. Ještě v polovině 80. let 20. století tento intelektuál se značným údivem konstatoval, že švýcarští ministři zahraničních věcí byli nuceni téměř každou cestu za hranice rozsáhle ospravedlnit a omluvit, zatímco všude jinde na světě

Pokles významu bilateralismu konečně názorně ilustruje i osud koncepce tzv. „třetí síly“. Východisko tohoto specifického druhu neutralismu tvořila jednak švýcarská představa z poslední fáze druhé světové války, že se poválečná Evropa jen ztěžka a zdlouhavě zregeneruje, jednak odříznutí Švýcarska od jeho tradičních obchodních partnerů. Spojenci v čele s Američany dali bezprostředně po ukončení války jasně najevo, že nehodlají připustit v nejbližší době žádné obnovení hospodářských styků mezi Švýcarskou konfederací a Itálií, resp. Německem, a že mají Švýcaři proto svou zahraniční politiku přesměrovat na jinou kolej.¹²³ Tato fakta společně se švýcarskými výhradami vůči tomu, co některé kruhy v Bernu polemicky nazývaly „dolarovým imperialismem“ Spojených států, byly dostačujícími důvody k tomu, aby švýcarští představitelé zintenzivnili hospodářské a diplomatické kontakty s oblastmi, které se dosud pohybovaly na okraji švýcarských zájmů nebo se teprve po druhé světové válce objevily na jevišti světové politiky. Švýcarsko se soustřeďovalo v následujících letech na jedné straně na dekolonizované a rozvojové státy Střední a Jižní Ameriky, Afriky a Asie, kde se mohlo představit jako atraktivní, koloniální minulostí nepostižený a v aktuálním střetu mezi Východem a Západem zdánlivě neúčinkující partner.¹²⁴ Obzvláště velké naděje kladla spolková republika ale současně také na střední a východní Evropu, s níž spojovali švýcarští aktéři řadu dobrých zkušeností z meziválečného a válečného období, na které bylo možno po válce v rámci neutralistické strategie navazovat. Nepřekvapuje tudíž, že právě se Švýcarskem uzavřelo čerstvě osvobozené Československo již 31. srpna 1945 svou první mezinárodní obchodní a hospodářskou smlouvu vůbec. O rok později následovala vyjednávání a dohody s Rumunskem, Bulharskem a Maďarskem. Obchod s východní Evropou se již v roce 1947 ve srovnání s meziválečným obdobím zčtverásobil a v následném roce dosáhl svého vrcholu. K relativnímu úspěchu programu „třetí síly“, tj. snahy o vybudování na USA a SSSR nezávislé sítě mezinárodních vztahů, napomohla Švýcarsku na Východě v prvních poválečných letech i domněnka některých socialistických politiků, podle níž by se prostřednictvím partnerství s mocensko-politicky nepodezřelou západní zemí dal omezit proces sovětizace vlastních lidových republik.¹²⁵

Na postoji švýcarských představitelů vůči střední a východní Evropě nezměnilo kupodivu nic zásadního ani spuštění železné opony – i v období, kdy byly výhledy na rozvoj vzájemných vztahů víc než chmurné, trvaly politické vedení a hospodářské kruhy na svém dosavadním

byly návštěvy ciziny čelních politiků pokládány za zcela běžnou a rutinní záležitost. Muschg, Adolf: Die Schweiz am Ende – am Ende die Schweiz. Erinnerungen an mein Land vor 1991, Frankfurt 1990, s. 108.

¹²³Späthi, Thomas: Die Schweiz und die Tschechoslowakei 1945-1953, s. 36.

¹²⁴Hug, Peter: Vom Neutralismus zur Westintegration, s. 79 nn.

¹²⁵Ibid., s. 85.

kurzu. Okolo roku 1950 se takto uskutečnilo další kolo bilaterálních úmluv mezi Švýcarskem a nyní již satelitními státy sovětského impéria.¹²⁶ U jednacího stolu vyjednané kontingenty ale daleko přesáhly skutečný rozsah obchodního transferu. Význam východního obchodu prudce klesl v neposlední řadě i kvůli strukturálním problémům v Radě vzájemné hospodářské pomoci se sdružujících komunistických zemí. Nesolventnost, dodací potíže, nedostatečná kvalita zboží a surovin, technické překážky apod. byly pro švýcarskou stranu snad opravdu závažnějšími důvody pro dlouhodobou stagnaci obchodního styku s Východem, než ideologický moment anebo americký nátlak (*Hotz-Linder-Agreement*).¹²⁷

Zatímco morální hledisko a otázky lidského práva hrály tedy v prvních letech po válce v úvahách švýcarských lídrů jen podřadnou roli a většina politiků a podnikatelů vskutku byla ochotna obchodovat bez skrupulí se Stalinem stejně jako před tím s Hitlerem,¹²⁸ pronikal mravní rozměr východních kontaktů stále hlouběji do podvědomí širších mas. Krátce po komunistickém převratu v Československu tak kupříkladu již nebylo politicky korektní vlastnit auto značky Škoda.¹²⁹ Podstatnou kvalitativní změnou prošly tyto proti obchodním stykům s východním blokem namířené nálady po sovětské intervenci v Maďarsku. Krvavé potlačení maďarského povstání vyvolalo po celém západním světě vlnu protestů a rozhořčení, ve srovnání s ostatními zeměmi vynikaly však švýcarské manifestace jak dobou svého trvání, tak svou intenzitou. Protisovětská a protikomunistická atmosféra v roce 1956 přitom navazovala přímo na meziválečný antibolševismus širokých občanských vrstev a politických elit. Ve stejném duchu pak po druhé světové válce působily různé soukromé a polostátní spolky, jako byla např. Švýcarská osvětová služba (Schweizerischer Aufklärungsdienst – SAD) a další organizace.¹³⁰ Jednotlivé formy švýcarského nesouhlasu s maďarskými událostmi, jehož spektrum sahalo od výzvy po bojkotu ruských kulinářských specialit až po pronásledování a napadení členů marginální komunistické strany PdA (Partei der Arbeit),¹³¹ nechceme a ani nemůžeme na tomto místě podrobit důkladnějšímu rozboru, nicméně stojí za povšimnutí, že vpád vojsk Varšavské smlouvy do bratrské země tvořil mezník při zrodu

¹²⁶Hug, Peter: Der gebremste Aufbruch, s. 102.

¹²⁷Ammann, Klaus: Handel wider Willen ?, s. 171 a 175.

¹²⁸Hug, Peter: Vom Neutralismus zur Westintegration, s. 88.

¹²⁹Ibid.

¹³⁰SAD vznikla spolu se svými francouzskými (Rencontre Suisses – RS) a italskými (Conscienza Svizzera) protějšky jako civilní nástupnická organizace armádní sekce *Heer und Haus*, která během druhé světové války prostřednictvím filmů, přednášek a dalších propagačních prostředků šířila nejen mezi vojáky, ale i civilním obyvatelstvem „ryze“ švýcarské a demokratické hodnoty s cílem zvýšit obranyschopnost švýcarské populace. Hluboko do 60. let byla osvětová činnost SAD výhradně namířena proti komunistickému totalitarismu a její zdánlivě helvétské odrůdě, kterou spatřovali představitelé služby především v řadách švýcarské komunistické strany PdA (Partei der Arbeit) a v levicovém spektru občanské společnosti. Bretscher-Spindler, Katharina: Vom heissen zum Kalten Krieg, s. 208 nn./ Historisches Lexikon der Schweiz [online: www.hls-dhs-dss.ch], heslo „Heer und Haus“.

¹³¹Bretscher-Spindler, Katharina: Vom heissen zum Kalten Krieg, s. 238-247.

rozsáhlejšího společenského hnutí, jehož příslušníci se stavěli z nejrůznějších pohnutek proti hospodářským, a z části i diplomatickým stykům s nemilovaným východním blokem.¹³² Okruh jeho stoupců se zprvu soustředil na malé akademické kroužky, v souvislosti s výstavbou berlínské zdi v roce 1961 lze již mluvit o široce založené kampani. Hnutí sice po čase jako společenský jev dosloužilo, bylo ale významné zejména tím, že tlumočilo přesvědčení větší části občanů, která nepovažovala obchody s komunistickými státy za vhodnou kompenzaci k evropskému integračnímu procesu a volala po dodržení etických zásad v ekonomické sféře.¹³³

Ani po těchto krizových událostech v říši sovětského impéria a jejích hlubokých odezvách ve švýcarské společnosti se federální místa nemínila zcela rozejít se svou dosavadní obchodní politikou. Mnoho švýcarských podniků zúčastněných na výměně zboží s východními státy si udrželo alespoň minimální konexe za železnou oponou, aby si v případě náhlého politického převratu nebo všeobecného zlepšení rámcových podmínek mohly usnadnit přístup na cizí trh.¹³⁴ Spolková rada na druhou stranu zdůraznila, že nemůže v zásadě ovlivnit a určit obchodní orientaci jednotlivých firem, a odmítla, s odkazem na švýcarský princip univerzality, možnost přerušení diplomatických styků, neboť by tento krok znesnadnil hájení vlastních zájmů vůči dotyčným zemím – zejména v oblasti beztak zdlouhavých a komplikovaných jednání ohledně odškodnění za znárodněný švýcarský majetek.

Po doznívání proti východním kontaktům namířenému protestnímu hnutí se švýcarští činitelé ve znamení globálního tání politického mrazu snažili na počátku 60. let opět prohloubit vztahy s komunistickými režimy. V roce 1963 požadovali obchodní oddělení EDV a představitelé průmyslu zvýšení exportu na Východ. O dva roky později pověřila spolková rada veřejně-právní nadaci Pro Helvetia úkolem zpevnit kulturní vazby s východní Evropou. V následujících letech se takto uskutečnily v řadě států sovětského bloku nejrůznější umělecké a architektonické výstavy švýcarské provenience. Zlepšení politického klimatu vedlo na druhé straně k nárůstu zastoupení východních států – především Sovětského svazu – ve Švýcarsku. V srpnu 1966 otevřela sovětská obchodní banka *Woschod* v srdci curyšské metropole své brány pro veřejnost a 1971 zavítal SSSR poprvé v historii na tradiční basilejský veletrh MUBA. Sblížení Švýcarské konfederace s východním světem symbolizovalo i v roce

¹³²Hug, Peter: Der gebremste Aufbruch, s. 102.

¹³³Ibid.

¹³⁴Ammann, Klaus: Handel wider Willen?, s. 179.

1967 švýcarským ministrem obrany osobně zahájené nové letecké spojení z Curychu do Moskvy.¹³⁵

Výnos „nové“ východní politiky však byl navzdory nesčetným bilaterálním úmluvám, které švýcarská strana do roku 1975 uzavřela se svými východními partnery a jimiž byly postupně nahrazeny všechny poválečné dohody, více než skličující. Východní blok – stejně jako zámořské státy v Africe, Jižní Americe nebo Asii, které se snažila švýcarská diplomacie po válce k sobě připoutat – nemohl nikdy představovat reálnou alternativu k západnímu světu. Regenerace a sjednocení Evropy, které svou dynamikou zdaleka překonaly neoptimističtější očekávání, tvořily onu realitu, s níž bylo Švýcarsko nuceno se nadále vyrovnávat. Dlouhodobě také nebylo myslitelné, aby se švýcarská administrativa stranila amerického hospodářského řádu: vstup do GATT v roce 1966 již naznačil obtížnou cestu, která vedla Spříseženství až k členství ve švýcarskou stranou dlouhá léta opovrženému systému bretonwoodských institucí (1992). Ve stínu těchto událostí zůstaly vztahy s rozvojovými zeměmi a východním blokem, přes veškeré úsilí a vložené prostředky, vždy jen matným odleskem původní neutralistické myšlenky.¹³⁶ Jak v zámoří, tak na komunistickém Východě bojovali švýcarští představitelé s téměř nepřekonatelnými strukturálními překážkami a navíc byly tyto orientace nejpozději od druhé poloviny 50. let vystaveny rostoucí kritice uvědomělých občanů, kteří vyzývali vládnoucí politické a ekonomické kruhy k uspořádání vnějších diplomatických a hospodářských styků podle mravních zásad.

¹³⁵Hug, Peter: Der gebremste Aufbruch, s. 102 n.

¹³⁶Ibid.

1.5 Helvétská kocovina

Navzdory výše uvedeným změnám mezinárodního prostředí na sklonku 50. let (přechod od bilateralismu k multilateralismu, uvolnění napětí mezi supervelmocemi, vznik nových „agend“ v souvislosti s problematikou dekolonizovaných zemí atd.), přes vskutku pozoruhodné integrační aktivity po zrodu Evropského hospodářského společenství a současné ztroskotání na zámořských oblastech a východním bloku založené neutralistické koncepce, nebyla švýcarská zahraniční politika v průběhu 60. let ze strany domácího obecnstva vnímána jako přelomová. Skutečný rozsah mezinárodní kooperace a faktickou integraci do západního bloku aktéři švýcarské diplomacie důsledně zamlčovali, důležité participace na multilaterálních fórech byly hesly restriktivně pojaté neutralitní politiky („technicko-hospodářská“ spolupráce atd.) apolitizovány, neboť přespříliš velká míra veřejné aktivity na mezinárodních jevištích by ohrožovala po celá desetiletí vypěstovaný a udržovaný obraz na světovém dění nezávislého, resp. jím nedotčeného Švýcarska.¹³⁷ Zatímco se alpská republika z reálně-politického hlediska jen ztěžila mohla vyhnout postupující multilateralizaci světové politiky, propagovali její představitelé paradoxně i nadále přednosti zdánlivě „vzpytatelnějšího“ a švýcarskému *Sonderfallu* údajně uzpůsobenějšího bilateralismu.¹³⁸ Toto tvrzení se ovšem dostávalo do rozporu nejen s tradicí helvétského internacionalismu, sahajícího od dob zrození hnutí Červeného kříže přes aktivní roli ve Společnosti národů až po poválečnou mezinárodní spolupráci, nýbrž i s opravdovým stavem propojení Švýcarského spříseženství se světem. Statistiky mezinárodních organizací a konferencí názorně dokládají, že Švýcarsko patřilo již od konce 19. století k nejlépe integrovaným zemím na světě. Až do první světové války byly jen velmoci jako Německo či Rakousko-Uhersko, dále Francie, Velká Británie anebo Itálie častěji zastoupeny v mezinárodních grémiích, v meziválečném období Švýcaři dokonce ještě některé ze jmenovaných států překonali. Své přední místo ve světovém měřítku Spříseženství sice po roce 1960 ztratilo a propadlo se dočasně na jedenáctou až šestnáctou příčku, což odpovídalo stále ještě nadprůměrné mezinárodní integraci, relativní ztráty na vládní a ministerské úrovni byly však následně vyrovnány hojnější participací švýcarských nevládních, resp. neziskových organizací (tzv. NGO) na mezinárodní scéně. Shrňeme-li počet oficiálních a nevládních míst hájících švýcarské zájmy na nejrůznějších mezinárodních fórech, dospějeme dokonce k závěru, že se Švýcarsko

¹³⁷Hug, Peter/ Gees, Thomas/ Dannecker, Katja: Die Aussenpolitik der Schweiz im kurzen 20. Jahrhundert, s. 23.

¹³⁸Götschel, Laurent/ Bernath, Magdalena/ Schwarz, Daniela: Schweizerische Aussenpolitik, s. 173.

nacházelo od 60. do 80. let 20. století mezi sedmi nejlépe integrovanými státy celého světa.¹³⁹ Státními předáky dlouhá léta utvářený a veřejnosti prezentovaný dojem o stání Švýcarské konfederace v ústraní, či absolutizace její mezinárodní ojedinečnosti a izolace se vzhledem k těmto faktům stále více rozcházel s realitou. Spolková rada, její administrativa a další činitelé vykazovali s jinými zeměmi srovnatelnou, ba z mnoha hledisek dokonce ještě větší účast na mezinárodním dění než byli dotyční aktéři ochotni veřejně připustit. Z hlediska tohoto komunikačního deficitu je nutno přistupovat k zahraniční politice Švýcarské konfederace v době studené války přinejmenším ze dvou rovin: na jedné straně stála reálná, na jednotlivé aktéry silně segmentovaná, multilaterálně ale vynikající integrovaná praxe, na straně druhé domácímu publiku představený veřejný rituál, který se soustřeďoval na opakování týchž hlavních motivů a frází („neutralita“, „solidarita“, „technická spolupráce“, „Sonderfall“ atd.).¹⁴⁰

Dokud byla švýcarská společnost v prvních dvou poválečných dekádách paralyzována roztržkou mezi mocenskými bloky, parlamentní, resp. občanská veřejnost se navíc vyznačovala latentním nezájmem o záležitosti vnějších vztahů a většina obyvatel se tudíž nechala uspokojit představou, že jejich neutrální země nepraktikuje žádnou zahraniční politiku v pravém smyslu slova, nebyla hluboká propast mezi legitimační rovinou oficiálních prohlášení a každodenní praxí negativně pocíťována. Změna nastala teprve v okamžiku, kdy se tyto parametry dostaly do pohybu a postupně se v průběhu 60. let vynořily zárodky toho, co bychom mohli nazvat kritickou veřejností. Příležitost k hlubšímu zamyšlení nad tradičními hodnotami a aktuálními požadavky kladenými na Švýcarské spříseženství a jeho vztahu k okolnímu světu poskytla nejen kontroverzně hodnocená zemská výstava *Expo 64*, konající se 1964 v Lausanne, ale i ve stejném období znovu oživená diskuse švýcarských intelektuálů, která se zabývala otázkou švýcarské role za druhé světové války. Velké rozčarování způsobil v souvislosti s těmito debatami i ratifikační proces úmluv a konvencí Rady Evropy, protože si zde švýcarská společnost bolestně uvědomila, že její vzorová demokracie nespĺnila ani zdaleka všechny mezinárodní standardy. Tak kupříkladu až po odstranění závažných ústavních nedostatků odporujících fundamentálním zásadám lidského práva – zrušení v konstituci zakotveného zákazu jezuitského řádu a zavedení všeobecného volebního práva pro ženy – mohli švýcarští představitelé přistoupit v roce 1974 k podpisu zřejmě nejzávažnějšího dokumentu Rady Evropy, tj. Úmluvy o ochraně lidských práv a základních svobod.¹⁴¹ Jen

¹³⁹Hug, Peter/ Gees, Thomas/ Dannecker, Katja: Die Aussenpolitik der Schweiz im kurzen 20. Jahrhundert, s. 10.

¹⁴⁰Ibid., s. 9.

¹⁴¹Hug, Peter: Der gebremste Aufbruch, s. 112.

harmonizace právního řádu v tomto jediném případě trvala zemi, jež dala světu nejednoho významného myslitele, z dnešní perspektivy téměř neuvěřitelných jedenáct let. Nastavení zrcadla vlastní společnosti, otázky minulosti a národní identity, ale i volání po větší otevřenosti vůči mezinárodnímu prostředí se uprostřed 60. let staly podnětem nesčetných odborných studií, novinářských článků a diskuzí. Všechny tyto dobové reflexe se shodují v tom, že tlumočí nejspíš pocity úzkosti, krize a nevole či skepse – vesměs vjemy a zkušenosti, jejichž prostřednictvím bylo již několikrát charakterizováno základní společenské klima, tzv. helvétská kocovina („*Helvetische Malaise*“), druhé poloviny 60. let 20. století.¹⁴²

Souběžně s oživením kritického myšlení uvnitř laických vrstev se do nastávajícího dialogu zapojil i parlament, který se chopil své zodpovědnosti v oblasti zahraniční politiky a na jehož půdě se nyní se zvýšenou frekvencí objevila témata zahraničně-politické provenience. Ještě krátce před svým odchodem z parlamentní funkce předložil v roce 1966 tehdejší šéfredaktor NZZ (Neue Zürcher Zeitung) Willy Bretscher společně s dalšími kolegy ze zákonodárského sboru postulát, v němž žadatelé prosili vládu, aby zvážila možnost švýcarského členství v OSN. Lvíím podílem se zkušený poslanec a novinář Bretscher zasloužil i o vznik Švýcarské společnosti pro zahraniční politiku (Schweizerische Gesellschaft für Aussenpolitik –SGA).¹⁴³ Tato organizace se stala v následujících letech nejen významným styčným bodem pro badatele, bývalé diplomaty či politiky a zainteresovanou veřejnost, ale snažila se svou odbornou a publikační činností přispět k všeobecné senzibilizaci občanů pro zahraničně-politickou problematiku.¹⁴⁴ Paralelně k iniciované diskuzi okolo OSN se poprvé v poválečných dějinách objevila i otázka plné integrace Švýcarské konfederace do Bruselem řízené soustavy. Po londýnské konferenci Evropského sdružení volného obchodu z konce roku 1966 podnítilo integrační byro přezkoumání švýcarského vstupu do Evropského hospodářského společenství a reaktivaci „Pracovní skupiny pro integrační záležitosti“ z počátku 60. let.¹⁴⁵ Symptomatickou reakcí na bezvýraznost švýcarské zahraniční politiky, která se mnohem víc než velkolepým idejím a programům podřizovala zcela pragmatickým úvahám a potřebám, představoval spolkové radě předaný požadavek poslanců Helmuta

¹⁴²Pojem helvétské kocoviny (*Helvetisches Malaise*) je známá parafráze stejnojmenné publikace santgallského profesora státního práva Maxe Imbodena, jenž se svým spisem z roku 1964 snažil podpořit projekt totální revize švýcarské konstituce.

¹⁴³Hug, Peter: Der gebremste Aufbruch, s. 111.

¹⁴⁴Nejvýraznější příspěvek pro současný výzkum problematiky švýcarské zahraniční politiky představují bezesporu obě příručky, vytvořené badatelským kolektivem pod vedením Aloise Riklina. Viz Riklin, Alois a kol. (eds.): Handbuch der schweizerischen Aussenpolitik (HbSA), Bern-Stuttgart 1975 a Riklin, Alois a kol. (eds.): Neues Handbuch der schweizerischen Aussenpolitik (NHbSA), Bern-Stuttgart-Wien 1992.

¹⁴⁵Hug, Peter/ Gees, Thomas/ Dannecker, Katja: Die Aussenpolitik der Schweiz im kurzen 20. Jahrhundert, s. 23.

Hubachera a Kurta Fuglera z roku 1965 o vypracování závažných směrnic a cílů švýcarské zahraniční politiky.¹⁴⁶

S celým tímto společenským vývojem se nedokázaly vládní kruhy ani švýcarská diplomacie nikdy zcela vypořádat. Sice se ojediněle uvádí, že v čele s ministrem Friedrichem Traugott Wahlenem došlo v 60. letech k vyčlenění disponibility jako samostatné komponenty z dosavadní koncepce, což bývá někdy s trochou nadsázky označováno za začátek „*nové éry švýcarské zahraniční politiky*“¹⁴⁷, fakticky však tento krok nepřinášel žádné novoty, protože obsahoval v zásadě jen silnější rétorický důraz na ochotu poskytovat „dobré služby“, čímž chtěla spolková rada akcentovat aktivní charakter švýcarské zahraniční politiky a přínos neutrality pro mezinárodní společenství.¹⁴⁸ Jiné východisko ze soudobého dilematu spatřovala švýcarská administrativa v prohloubení humanitární a rozvojové politiky. Přestože se jednalo o oblast uvnitř společnosti nesporně populární, nepodařilo se vládním činitelům ani tímto prostředkem dlouhodobě usměrňovat nespokojenost svých spoluobčanů. Jak akcentování disponibility jako svébytného prvku švýcarské zahraniční politiky, tak intenzivní snahy v humanitárně-rozvojové sféře nestačily vládě, aby se dokázala vyrovnat s nejnaléhavějšími problémy své doby.

Daň za svou opatrnou informační politiku a tvrdošijné lpění na přežitých modelech zaplatila politická elita v následujících desetiletích. V 70. a 80. letech, kdy se i u švýcarských činitelů začaly prosazovat poznatky, že se z nedostatku alternativ budou muset v budoucnu smířit se světovými a evropskými multilateralismy, nebyla veřejnost již ochotna tuto radikální změnu kurzu přijmout. V důležitých referendech, které rozhodovaly o dalším mezinárodním bytí Spříseženství, dala většina občanů tudíž raději přednost ultrakonzervativním názorům před vládou a stranickými špičkami podporovanými předlohami. Nejcitlivěji se tento fakt projevil při odmítnutí vstupu do OSN (1986) a Evropského hospodářského prostoru (1992).

¹⁴⁶Ibid., s. 24 n.

¹⁴⁷Altermatt, Urs: Vom Ende des zweiten Weltkriegs bis zur Gegenwart (1945-1991), s. 67.

¹⁴⁸Fischer, Thomas: Die Grenzen der Neutralität, s. 57.

2. Perspektivy a možnosti studia švýcarské zahraniční politiky na základě archivních zdrojů

2.1 Politické zprávy a dopisy

Práce diplomata je úzce spjata s jazykem, řečí a komunikací vůbec.¹⁴⁹ Zcela výjimečné postavení v rámci tohoto komunikačního subsystému mají zastupitelskými úřady pravidelně vypracovávané zpravodajské relace, jejichž prostřednictvím diplomatické mise informují dotyčná místa ve své vlasti o nejdůležitějších událostech v přijímacím státě. Diplomatické zpravodajství se sice stalo předmětem mezinárodně kodifikovaného práva v souvislosti s *Vídeňskou úmluvou o diplomatických stycích* z roku 1961, jež definuje tuto činnost jako jednu ze základních úkolů všech zastupitelstev,¹⁵⁰ jeho konkrétní podoba však závisí zejména na pravidlech a obyčejích jednotlivých zemí. V případě Švýcarska se jednotná praxe v této oblasti vyvíjela v poválečném období jen velice pozvolna a musí být dnes převážně rekonstruována na základě pozdějších směrnic.¹⁵¹ Z hlediska typologie rozlišujeme švýcarskými ambasadory do bernské centrály zasílané relace primárně na *politické zprávy* (politische Berichte/ rapport politique) a *politické dopisy* (politische Briefe/ lettre politique). Oproti jiným písemnostem z produkce švýcarských velvyslanectví (například depeše aj.), vykazují tyto dokumenty celou řadu formálních a obsahových příznaků, které ospravedlňují jejich vyčlenění do separátně vymezených fondů uvnitř spolkového archivu.¹⁵² Hlavní úkol diplomatických relací spočívá z pohledu švýcarského ministerstva zahraničních věcí především v tom, aby získalo „očima a ušima“ svých misí bezprostřední a spolehlivé svědectví o politickém dění v určité oblasti či zemi. Více než podrobné analýzy a detailní rozpisy jednotlivých událostí se EPD zajímá o co možná nejucelenější obecný pohled na daný region.¹⁵³ Dle úsudku některých autorů přináší většina *politických zpráv*, resp. *dopisů* zaprvé

¹⁴⁹Vysoce postavený švýcarský diplomat Benedikt von Tscharnier v této souvislosti poznamenal: „*Obdobně jako práce advokáta, faráře anebo novináře je povolání diplomata ve vysoké míře spojeno s médiem jazyka [...] Mluvení a psaní patří k dennímu chlebu každého diplomata, přesněji: jasné mluvení, výstižné psaní, ovládnutí světových jazyků. Cílem by mělo být formulovat to, co je míněno a jak je něco skutečně míněno, aby bylo přijato a porozuměno, aby se líbilo a mělo účinek.*“ Von Tscharnier, Benedikt: *Schweizer Diplomatie – heute*, Zürich 1993, s. 67.

¹⁵⁰Z třetího článku (bod 1d) zmíněné dohody mimo jiné vyplývá, že funkcí diplomatické mise je „*zjišťovat všemi zákonnými prostředky podmínky a vývoj v přijímacím státě a podávat o nich zprávy vládě vysílajícího státu*“. České znění úmluvy bylo zpřístupněno na webových stránkách Ministerstva zahraničních věcí České republiky (www.mzv.eu).

¹⁵¹Graf, Christoph/ Maurer, Peter: *Die Schweiz und der Kalte Krieg: 1945-1950*, In: *Studien und Quellen: Zeitschrift des Schweizerischen Bundesarchivs*, 11, Bern 1985, s. 16.

¹⁵²Graf a Maurer k fondům diplomatického zpravodajství poznamenali: „*Z formálního a vědeckého hlediska musíme konstatovat, že se v případě politických zpráv jedná o jednoznačně označené, archivně separátně klasifikované, podle jednotlivých stanovíšť uspořádané a uvnitř jednotlivých stanovíšť chronologicky seřazené a kontinuálně očíslované série zpráv bez věcného zpracování.*“ *Ibid.* Dotyčné fondy nacházíme ve spolkovém archivu pod signaturou BAR, E 2300 A-Z.

¹⁵³Naprosto nežádoucí bylo pro ministerstvo zahraničních věcí zpravodajství v podobě konkrétních direktiv, doporučení anebo návodů ze strany svých diplomatů. Bischof, Michael H. a kol.: *Südafrika im Spiegel der Schweizer Botschaft*, s. 46.

informace o hostitelské zemi, na druhém místě stojí mezinárodně relevantní témata a až v poslední instanci se jedná o otázky týkající se bilaterálních vztahů se Švýcarskem.¹⁵⁴ Velký důraz klade švýcarská administrativa na důvěryhodnost ve zprávách uvedených informačních zdrojů. V jedné z mála direktiv, kterou Bern zaslal v roce 1955 svým zastupitelským úřadům za účelem načrtnout alespoň vágní pokyny ohledně obsahu diplomatického zpravodajství, se objevuje požadavek, aby politické zprávy zahrnovaly údaje pocházející jen od ověřených a spolehlivých informátorů, přičemž byla pozornost explicitně obrácena na osobnosti z politiky, funkcionáře hostitelských ministerstev anebo členy diplomatického sboru.¹⁵⁵ Bezpečnostní motivy (ochrana totožnosti informátorů) představovaly také jeden z důvodů, proč byly politické relace klasifikovány jako tajné (vertraulich/ confidential), což omezovalo jejich distribuci uvnitř ministerstva zahraničních věcí a vyžadovalo, aby se předem odstranily všechny údaje, které by odhalily identitu zmíněných osob.¹⁵⁶ Obsahové kritérium bylo mimo jiné distinktivním rysem pro diferenciaci mezi politickými zprávami a dopisy. Zatímco se politické zprávy podle představ EPD měly vztahovat na nejdůležitější politické problémy přijímacího státu, byly politické dopisy vyhrazeny spíše druhořadým informacím, resp. událostem každodenní politiky.¹⁵⁷ Tato dichotomie se ve svém důsledku projevovala i v některých formálních náležitostech a ve sféře adresátů. Autoři politických zpráv nebyli pouze instruováni, aby užívali názvy vystihující základní myšlenku svého sdělení a důsledně číslovali svá díla v rámci jednoho kalendářního roku,¹⁵⁸ nýbrž také, aby je adresovali přímo ministrovi zahraničních věcí. V hierarchii zpravodajství na nižší úrovni stojící politické dopisy byly zasílány „jen“ řediteli politického oddělení, resp. generálnímu tajemníkovi EPD. V průběhu 60. let minulého století se na švýcarských zastupitelských úřadech vžila praxe, podle níž ponechal šéf mise vypracování diplomatických zpráv svému personálu. Ministerstvo zahraničních věcí proti tomuto vývoji sice přímo neintervenovalo, nicméně opakovaně požadovalo od svých podřízených, aby byli původci zpráv přinejmenším označeni zkratkou, a současně zdůrazňovalo svým velvyslancům, že jimi podepsané relace jsou považovány za jejich osobní projev či názor.¹⁵⁹

¹⁵⁴Graf, Christoph/ Maurer, Peter: Die Schweiz und der Kalte Krieg, s. 16.

¹⁵⁵Bischof, Michael H. a kol.: Südafrika im Spiegel der Schweizer Botschaft, s. 55.

¹⁵⁶Ibid., s. 54.

¹⁵⁷Ibid., s. 55 a Graf, Christoph/ Maurer, Peter: Die Schweiz und der Kalte Krieg, s. 16.

¹⁵⁸Bischof, Michael H. a kol.: Südafrika im Spiegel der Schweizer Botschaft, s. 54.

¹⁵⁹Ibid. Že nemusela podpisující osoba být totožna s původcem zpráv si můžeme zřejmě ověřit i na základě dokumentů pocházejících ze švýcarského velvyslanectví v Praze z roku 1968. Téměř jedna čtvrtina politických dopisů tohoto ročníku (tj. čtyři z devatenácti) je psaná v německém jazyce. Ačkoliv jsou všechny relace (tzn. jak politické zprávy, tak dopisy) podepsané tehdejším velvyslancem Samuelem Campichem a nenajdeme mezi nimi žádné formální odlišnosti, je velice pravděpodobné, že signatář není autorem zmíněných čtyř dokumentů. Jako rodák z Lausanne vedl Campiche totiž veškerou svou dokumentaci a korespondenci téměř bezvýhradně ve francouzštině. Německé dopisy v tomto případě s nemalou

Pro recepci politických zpráv a dopisů je důležité, abychom si uvědomili, že švýcarští diplomaté obdrželi ze strany bernské ústředny jen zřídka bližší instrukce anebo přímou odpověď na svou zpravodajskou činnost.¹⁶⁰ Ve svém důsledku tak výsledná informace o přijímacím státě závisela především na osobních dispozicích dotyčného vedoucího mise, resp. jeho úsudcích či informační síti. Styl a kvalita jednotlivých relací z tohoto důvodu zčásti značně kolísá. Zatímco někteří diplomati suše popisují fakta, druzí se „uchylují“ k malým historickým pojednáním.¹⁶¹ Absence ohlasu a podrobnějších instrukcí z ministerstva zahraničních věcí byla některými autory politických zpráv a dopisů pocíťována jako nedostatek¹⁶² a setkala se i s kritickým hodnocením z perspektivy vědecké obce. Zejména pro politologicky zaměřené studie představuje švýcarský úzus precedenční příklad jednostranné komunikace („one-way Kommunikation“), jejich autoři se snaží jeho příčiny vyložit v první řadě nejasně vymezenou zahraniční politikou Švýcarské konfederace.¹⁶³ Novější výzkumy historiografické provenience oproti tomu nejen poukázaly na široké spektrum možností, jenž poskytuje zkoumání politického zpravodajství, nýbrž osvětlily i pozadí skromné informační politiky švýcarské administrativy vůči svým ambasádám. Více než o nedostatek jde podle těchto názorů o cílený záměr zahraničně-politického aparátu, který tímto krokem chtěl zabránit, aby svědectví jeho diplomatických dopisovatelů nabralo nechtěně a nevědomky charakter sebe se naplňujícího proroctví (*self-fulfilling prophecy*). Velvyslanci neměli podávat zprávy o tom, co si myslí, že Bern od nich očekává anebo odpovídá nějaké politické agendě, ale o tom, co je z jejich zcela subjektivních stanovisek zajímavé pro centrálu.¹⁶⁴

Přestože se soudy nad politickými zprávami a dopisy někdy rozcházejí – zvláště mezi politology a historiky – nelze přehlédnout, že se tento specifický druh pramenů uplatnil v celé řadě studií¹⁶⁵ a patří dodnes k základním zdrojům poznání švýcarské zahraniční politiky. Svůj prvořadý význam si zajistilo diplomatické zpravodajství v neposlední řadě také díky své distribuci na nejrůznějších úrovních spolkové správy. Díky cirkulačnímu systému byli s pohledy jednotlivých diplomatů obeznámeni

pravděpodobností zhotovil některý z Campichových spolupracovníků – v úvahu přichází zejména velvyslanecký tajemník Läderach, jenž figuruje v pozici „druhého muže ambasády“ v řadě drobných telegramů a dalších zpráv jako jejich odesílatel.

¹⁶⁰Schnur, Aviva R.: Agieren oder reagieren? Aussenpolitische Entscheidungsprozesse in Bundesrat und Bundesverwaltung, Zürich 2000, s. 101.

¹⁶¹Ibid., s. 102.

¹⁶²Bischof a kol. ve své práci o jihoafrických relacích ze švýcarské ambasády v Pretorii uvádí, že si někteří velvyslanci výslovně stěžovali na nedostatečný ohlas na své zpravodajství a na tomto základě někdy dokonce implicitně zpochybňovali jejich samotný smysl. Bischof, Michael H. a kol.: Südafrika im Spiegel der Schweizer Botschaft, s. 34 n.

¹⁶³Schnur, Aviva R.: Agieren oder reagieren?, 101 nn.

¹⁶⁴Bischof, Michael H. a kol.: Südafrika im Spiegel der Schweizer Botschaft, s. 36.

¹⁶⁵Jen pro ilustraci si zde uvedme některé studie, které využívají ve větší či menší míře politické zpravodajství jako zdroj svého badatelského počínu a jejichž poznatky se staly podnětnými pro zde předloženou práci: Bischof, Michael H. a kol.: Südafrika im Spiegel der Schweizer Botschaft; Graf, Christoph/ Maurer, Peter: Die Schweiz und der Kalte Krieg; Neval, Daniel A.: „Mit den Atombomben bis nach Moskau!“; Schmid, Daniel C.: Dreiecksgeschichten; Schnur, Aviva R.: Agieren oder reagieren?; Späthi, Thomas: Die Schweiz und die Tschechoslowakei 1945-1953; Suter, Bruno: Der Ausbau der Schweizer diplomatischen Vertretungen in den Nachfolgestaaten der Donaumonarchie 1918 bis 1921, Bern 2001.

postupně všichni šéfové jednotlivých oddělení a sekcí ministerstva zahraničních věcí, dále ale i integrační byro, generální štáb švýcarské armády, nejdůležitější zastupitelské úřady v cizině atd.¹⁶⁶ Téměř masová reprodukce zpravodajských relací – jen pro léta 1964 a 1965 bylo evidováno na 40 000 kopií politických zpráv¹⁶⁷ – naznačuje jejich relevanci pro percepci určitého mezinárodního fenoménu ze strany švýcarských míst. Zda a do jaké míry určovaly globálně vymezené zprávy diplomatických misí konkrétní jednání a rozhodnutí bernské exekutivy se stalo předmětem nesčetných sporů a zdá se, že tento palčivý problém nebudeme nikdy schopni zcela uspokojivě a obecně vyřešit. V souvislosti s naší prací se však nabízí otázka po poměru politických zpráv a dopisů k méně normovaným pramenům. Srovnání politických relací s běžnou korespondencí, představovanou drobnými zprávami, resp. každodenními depešemi, jak je nacházíme rozptýleně po fondech pražského zastupitelství a bernské centrály,¹⁶⁸ umožňuje na zcela konkrétním případě prozkoumat, jakým způsobem byly direktivy ministerstva zahraničních věcí, podle nichž bylo politické zpravodajství vyhrazeno výlučně politickým zprávám a dopisům,¹⁶⁹ v realitě naplňovány.

¹⁶⁶Bischof, Michael H. a kol.: Südafrika im Spiegel der Schweizer Botschaft, s. 59.

¹⁶⁷Ibid.

¹⁶⁸Viz kapitulu 2.3.

¹⁶⁹Direktiva z roku 1966. Viz Bischof, Michael H. a kol.: Südafrika im Spiegel der Schweizer Botschaft, s. 57n.

2.2 Komentáře k mezinárodní situaci¹⁷⁰

Vedle užší cirkulární distribuce, která se omezuje na relativně přehledný počet příjemců, jsou politické zprávy a dopisy zpřístupňovány i širšímu okruhu adresátů prostřednictvím tzv. *komentářů k mezinárodní situaci* (Kommentare zur internationalen Lage). V případě komentářů nebo zahraničně-politického bulletinu, jak bývá tento soubor dokumentů uvnitř správy někdy označován, se jedná o kompilaci sestavenou na základě švýcarskými misemi do Bernu zasílaných diplomatických relací (tj. politických zpráv a dopisů). Zpočátku vycházel dokumentační službou ministerstva zahraničních věcí vyhotovený přehled o mezinárodním dění jen jednou za měsíc a obešel se bez bližších údajů o původu jednotlivých postřehů anebo přímé citace zpravodajských relací. Tato skutečnost se na přelomu 40. a 50. let 20. století výrazně změnila. Od roku 1952 shrnuje EPD přijaté zprávy již týdně do zmíněných bulletinů, čímž ministerstvo zavedlo praxi, která se zřejmě udržela až do současnosti. Do roku 1966 měly komentáře spíše charakter výboru nejzajímavějších diplomatických relací, závažná kritéria anebo směrnice, jimiž by se zaměstnanci dokumentační služby řídili při své kompilační práci, však neexistovaly. Do výboru reprodukováných zpráv se tak každý týden dostal jen zlomek příchozích zpráv (zhruba jen 10-12 z 50-70). Tento nedostatek byl odstraněn až v druhé polovině 60. let minulého století, kdy byl zaveden nový systém podle vzoru švédského ministerstva zahraničních věcí. Od té doby nacházíme v bulletinu všechny v politické ústředně přijaté diplomatické zprávy buď v originálním či zkráceném znění shrnuty v podobě resumé anebo minimálně uvedeny podle názvu, místa původu a data, čímž se výrazně zvýšila transparence celého komunikačního procesu mezi ambasádami a ministerstvem. Nereprodukované zprávy a dopisy si mohli zájemci nově také objednat od dokumentační služby.

V období „Pražského jara“ se vyznačují komentáře k mezinárodní situaci¹⁷¹ následujícími formálními charakteristikami: po titulní stránce a rejstříku reprodukováných zpráv následuje zpravidla první část komentářů, jež obsahuje výčet jednotlivých přijatých dokumentů a stručné shrnutí jejich obsahů. Zprávy jsou členěny jednak podle států, resp. zastupitelského úřadu a stojí samostatně, nebo jsou seskupeny pod jedním tématem či heslem a poskytují pak různé pohledy na nějakou konkrétní mezinárodní událost (např. Smlouva o nešíření jaderných zbraní, válka ve Vietnamu atd.). Vedle údajů o odesílající ambasádě a datace je naznačeno, o

¹⁷⁰Údaje v této kapitole se zakládají převážně na poznámkách Michaela Bischofa a kol. Abychom předešli příliš excesivnímu citování, odkazujeme raději na celé pasáže, z nichž čerpáme. Ibid., 51-52 a 60-65.

¹⁷¹Pro nás relevantní fond: BAR, E 2001-09, 1984/67, Bd. 6-8, B.58.01.4 (Kommentare zur internationalen Lage), Bulletin 1-52: Beilage und Kurzfassungen der übrigen Berichte; nach Kontinenten, Konferenzen usw. geordnet, 1968.

jaký typ písemnosti se jedná.¹⁷² Druhá část komentářů se skládá z vybraných a doslovně reprodukováných zpráv – většinou jejich počet nepřesahuje pět relací v jednom bulletinu. Reprodukované zprávy a dopisy jsou zveřejněny zkráceně anebo celé a zařazují se do geografických rubrik (Blízký východ, Asie, východní Evropa atd.). Součástí komentářů bývají nezdědka i různé přílohy. Příloženými projevy diplomatů nebo ministra zahraničních věcí, studii apod. se zdánlivě potvrzuje badateli (M. Bischof a kol.) vyjádřená domněnka, že komentáře sloužily i jako vzdělávací či školící materiál pro diplomaty.

K adresátům mezinárodních komentářů patřili všichni vedoucí diplomatických misí (včetně vybraných generálních konzulů), členové spolkové rady a kádroví pracovníci ministerstva zahraničních věcí. Příjemci se však stávaly i externí osoby: generální ředitel švýcarské národní banky, vysoce postavení příslušníci armády, poslanci ze zahraničních komisí stavovské a národní rady¹⁷³, bývalí ministři aj. O distribuci bulletinů se vedou na ministerstvu přesné zápisy a vnější adresáti jsou vyzýváni komentáře do stanovené lhůty vrátit dokumentační službě – neučiní-li tak včas, riskují dotyčné osoby vyloučení ze společnosti adresátů.

Hodnota komentářů pro historické bádání spočívá především v tom, že umožňují posoudit recepci politického zpravodajství určité ambasády ze strany bernské centrály. Jako kompilační práce na druhém stupni spolkové správy nesvědčí bulletiny sice přímo o vnímání nejvyšších míst, nicméně můžeme ze selekcí politických zpráv a uspořádání komentářů usoudit na jisté priority zahraniční politiky Švýcarského spříseženství v daném okamžiku. Díky své poměrně široké distribuci měly tyto sborníky ostatně nemalý vliv na percepci mezinárodní situace u řady důležitých švýcarských činitelů. Poněvadž můžeme prostřednictvím komentářů nahlédnout do zpravodajství jiných švýcarských zastupitelstev, nabízí se nám možnost zhodnotit, do jaké míry byly československé události roku 1968 reflektovány celou diplomatickou soustavou.

¹⁷²Stojí za povšimnutí, že se pro bulletiny využívaly vedle politických zpráv a dopisů i další dokumenty, kupříkladu depeše. Zdroje jsou označeny zkratkami: RP (rapport politique) = politická zpráva, LP (lettre politique) = politický dopis, Tg (télégramme) = depeše.

¹⁷³Stavovská rada (Ständerat) představuje horní a Národní rada (Nationalrat) dolní komoru švýcarského parlamentu.

2.3 Akta ministerstva zahraničních věcí a další fondy

Nejdůležitější zdroj pro studium oficiální zahraniční politiky Švýcarské konfederace a zejména jejích bilaterálních vztahů tvoří akta ministerstva zahraničních věcí.¹⁷⁴ Struktura uložených pramenů zde vyplývá převážně ze zákonných pravomocí ministerstva a odráží jeho hierarchickou organizaci. Fondy jsou upraveny podle chronologických a věcných kritérií. Vedle dosierů věnovaných československým tématům, které nacházíme jednak v oddělení pro politické záležitosti EPD¹⁷⁵, jednak v osobních dokumentech v období Pražského jara úřadujícího spolkového prezidenta a ministr zahraničních věcí Willy Spühlera¹⁷⁶, mohou být pro naše účely užitečné i spisy z fondu pražského velvyslanectví.¹⁷⁷ Podrobný či ucelený popis zmíněných zdrojů nemůžeme vzhledem k heterogenitě a kvantitě jeho písemného korpusu na tomto místě poskytnout. Spokojme se ale k závěru alespoň s velice obecným zjištěním, že materiálie pocházející z fondů ministerstva zahraničních věcí mohou přispět k dotváření obrazu švýcarské administrativy v roce 1968, resp. jeho reakce na československé události.

¹⁷⁴Graf, Christoph/ Maurer, Peter: Die Schweiz und der Kalte Krieg, s. 17.

¹⁷⁵BAR, E 2001 (E), Abteilung für politische Angelegenheiten, Tschechoslowakei.

¹⁷⁶BAR, E 2807 (-), 1966-1970, Persönliche Sekretariate der Chefbeamten und Departementsvorsteher, Handakten Willy Spühler, Länderdossiers, 09 Tschechoslowakei.

¹⁷⁷BAR, E 2200, Prag.

3. Rok 1968: pohledy zevnitř a zvenčí¹⁷⁸

3.1 Leden: Palácový převrat anebo politický zlom?

S výsledky lednového zasedání ÚV KSČ byla československá i mezinárodní veřejnost seznámena 6. ledna prostřednictvím stručné zprávy nejvyššího stranického grémia. Ačkoliv samotná informace o uvolnění Antonína Novotného z funkce prvního tajemníka vzbudila určitý údiv a zajisté i úlevu mezi obyvatelstvem, nic nenasvědčovalo tomu, že by československá společnost prošla nějakým dějinným zvratem. Zveřejněná zpráva se držela rétorických obrátů, jimž obecnost v poválečném Československu za dvacet let komunistického režimu již dávno navyklo; volba nového šéfa strany, dosud poměrně málo známého aparátčíka Alexandra Dubčeka, navíc měla potvrdit - alespoň navenek - kontinuitu s dosavadní politickou linií vyhlášenou na XIII. sjezdu strany.¹⁷⁹

Nicméně se již v této rané fázi onoho fenoménu, jenž se pod heslem „Pražské jaro“ zapsal do dějin 20. století, objevovala stanoviska, která neskrývala své optimistické ladění po „*pádu předposledního stalinisty*“¹⁸⁰ v Evropě. Pro renomovaný švýcarský týdeník *Weltwoche* znamenala výměna stranické špičky v KSČ přes neznámou osobnost nového prvního tajemníka a téměř nevyřešitelné společensko-ekonomické problémy v ČSSR „*bezesporu jen první krok na cestě ke změně, která se zmocní i dalších oblastí*“.¹⁸¹ Článek v následujícím čísle časopisu se sice snažil uchopit československé události jako výsledek rozmachu slovenského nacionalismu a snahu o vyrovnání s českým etnikem, tlumočil však již svým názvem („*Rote Herkules aus Bratislava*“ – „*Rudý Herkules z Bratislavy*“),¹⁸² byť spíše implicitně než doslovně, velké naděje kladené na nového vůdce československých komunistů. Již v náznacích zde tušíme zárodky onoho velkého „mýtu“¹⁸³, jenž v průběhu roku 1968 zcela

¹⁷⁸Poznámka k citaci: pro označení jednotlivých dokumentů z fondu politického zpravodajství švýcarského velvyslanectví v Praze (BAR, E2300-01 1973/156, Bd. 28) volíme na švýcarském ministerstvu zahraničních věcí v tehdejší době běžně užívané zkratky, tj. RP (=rapport politique/ politická zpráva) a LP (=lettre politique/ politický dopis). Jelikož jsou politické zprávy v rámci jednoho roku očíslovány, uvádíme vedle data vždy i číslo zprávy – u dopisů si vystačíme jen s datem.

¹⁷⁹Janáček, František/ Moravec, Jan: Leden 1968 a spor o jeho smysl, In: Kural, Václav a kol.: Československo roku 1968. 1. díl: Obrodňý proces, Praha 1993, s. 28.

¹⁸⁰Matt, Alphons: Sturz des zweitletzten Stalinisten, *Weltwoche*, 12.1.1968, č. 1783, s. 1.

¹⁸¹*Ibid.*, s. 2.

¹⁸²Santner, Inge: Roter Herkules aus Bratislava, *Weltwoche*, 19.1.1968, č. 1784, s. 12.

¹⁸³„Mýtus Dubček“ je dnes mnoha historiky a publicisty potvrzená a uznaná teze. Viz příspěvky Jana Rychlíka, Oldřicha Tůmy aj. v panelové diskusi na mezinárodní vědecké konferenci „Polsko a Československo v roce 1968“ ve Varšavě (4.-5. září 2003). Blažek, Petr a kol. (eds.): *Polsko a Československo v roce 1968*, Praha 2006, s. 254-277. Charismatu a stylu nového prvního tajemníka podlehl načas i poněkud střízlivý švýcarský velvyslanec Samuel Campiche, což do nemalé míry ovlivnilo jeho hodnocení Dubčeka-státníka. Nejlepším příkladem je Campichem do Bernu zasláná politická zpráva ze dne 3.5.1968: „*Až dosud jedná [Dubček] s velkou dovedností. Jeho směřící se lišácká tvář se stala populární, jak si mohl každý všimnout na oslavách prvního máje. Zavedl u vedoucích sil během krátké doby nový, klidný a usměvavý styl, o němž se měli šéfové misí možnost na nezčetných ceremoniích, na něž byli stranickými a vládními špičkami pozváni, osobně přesvědčit. P.*

ovládne československou a světovou veřejnost a obklopí osobu Alexandra Dubčeka postupně aureolou zdatného státníka, resp. diplomata, mučedníka a především všudypřítomného a vždy se usmívajícího lidového politika.

Poněkud opatrnější a střízlivější pohled na dění okolo svržení Antonína Novotného a možné budoucí politické perspektivy v ČSSR nabízí ve své první politické zprávě z roku 1968 švýcarský velvyslanec Samuel Campiche.¹⁸⁴ V zásadě se již v tomto dokumentu rýsuje jeho při příležitosti dalších do Bernu zaslaných relací se konkretizující pojetí československé krize. Rozkol ve straně byl podle svědectví švýcarského diplomata způsoben v prvé řadě rozcházejícími se názory jednotlivých členů vedoucích orgánů KSČ na zaváděné ekonomické reformy. Spory hospodářské provenience překročily poté v průběhu podzimu 1967 své dosavadní meze a staly se podnětem pro boj o moc uvnitř předsednictva ÚV KSČ. Přes veškeré snahy Antonína Novotného udržet svou pozici – mimo jiné i prostřednictvím „bleskové“ návštěvy sovětského vůdce Leonida Brežněva v Praze, dospělo stranické vedení, které se konstitovalo v podstatě ze dvou stejně silných a proti sobě stojících bloků (dělicí čáru zde tvoří patrně postoj k hospodářským reformám), k aktuálnímu kompromisu, vyjádřenému v lednové rezoluci ÚV KSČ. Campiche nemůže tuto tezi, která, jak ujišťuje ve své zprávě, představuje mínění většiny diplomatického sboru v Praze a zejména významných „odborníků“ na východoevropské záležitosti, jakým byl např. britský velvyslanec, přijmout jinak, než s určitou zdrženlivostí:¹⁸⁵ „Vzhledem na osobnost p. Dubčeka a jeho školení v Moskvě, není zcela vyloučeno, že p. Brežněv hrál rozhodující úlohu při [Dubčekově] volbě a celá historka o jeho [Brežněvovu] uvolněném postoji, jeho radách po demokratickém řešení apod. byla přijata jen, aby byl zastřen tento fakt. Tato hypotéza získá na váze, bereme-li v potaz informaci, kterou jsem získal od jednoho vysoce postaveného slovenského zdroje, podle něhož p. Brežněv přijel do Československa ještě podruhé [sic!], tentokrát do Bratislavy, aby se jen něco málo před tím, než padlo rozhodnutí v Ústředním výboru, setkal s p. Dubčkem.“¹⁸⁶ Teorie o dokonale organizovaném „palácovém převratu“ se z hlediska švýcarského velvyslance potvrzovala i zvýšeným výskytem cílených indiskrétností, na jejichž základě se dozvídali západní pozorovatelé a novináři zčásti až pozoruhodně přesné informace o skutečném rozložení sil uvnitř vedení¹⁸⁷ a další „přísně tajné“ detaily z nejvyššího státního a stranického aparátu: „Můžeme se jen dohadovat, jak mohou v tomto hlavním městě tajemství pronikat takové novinky až k západním uším a mnozí z mých

Fanfani [italský ministr zahraničních věcí] dal svému novému velvyslanci instrukci, aby Praze doporučil nepokračovat příliš rychle. Vzhledem k tomu, jak dokonale se zdá, že p. Dubček se vyzná v politice, je taková rada zbytečná...“ RP 9, 3.5.1968, s. 3n.

¹⁸⁴RP 1, 11.1.1968.

¹⁸⁵„Je ne peux m'empêcher d'accepter cette thèse qu'avec quelque hésitation.“ Ibid., s. 3.

¹⁸⁶Ibid. Že bylo sesazení Antonína Novotného spojeno s konspirační prací v zákulisí, se můžeme dočíst i v odborné literatuře (například u Jana Moravce. Viz Moravec, Jan: Československá krize – rok 1967, In: Kural, Václav a kol.: Československo roku 1968, s. 23nn.). Zpráva o jakési druhé, utajené návštěvě Brežněva v ČSSR nemá však v literatuře a dokumentech žádnou oporu a musíme ji připsat specifické atmosféře na přelomu let 1967/68, kterou doprovázela celá řada legend, mýtů, polopравd a intrik.

¹⁸⁷S údivem konstatoval Campiche, že tisk dokonce zveřejňuje přesný poměr hlasů v PÚV při odvolání Novotného: „La presse dévoila même la repartition des votes au sein du Présidium: 4 voix pour M. Novotny, 6 contre lui.“ RP 1, 11.1.1968, s. 3.

*kolegů si myslí, stejně jako já, že je možné, že někteří odpůrci Novotného obratně rozeseli tyto pověsti.*¹⁸⁸

Oproti již výše zmíněnému stanovisku ze švýcarského tisku nespojoval Samuel Campiche pád Novotného a jeho následné nahrazení Alexandrem Dubčekem s nějakým vzplanutím anebo renesancí slovenských národních vášní, i když připouštěl, že „slovenský faktor“ zajisté přispěl ke zdaru dobře koordinované akce proti dosavadnímu prvnímu tajemníku.¹⁸⁹ Svého příjemce, švýcarského ministra zahraničních věcí Willy Spühlera, upozornil velvyslanec Spříseženství v Praze, že nejnovější události ve stranickém vedení KSČ nejsou důsledkem žádného společenského pohybu v ČSSR, nýbrž odrážejí napětí mezi vedoucími funkcionáři, kteří se však tentokrát snaží získat větší část členské základny pro svou politiku. Co se týkalo československého obyvatelstva, konstatoval Campiche stejnou lhostejnost a apatii jako dříve; pád nemilovaného komunistického autokrata ale vyvolal u větší části občanů – přinejmenším ve skrytu duše – škodolibé reakce.¹⁹⁰

Opravdový důvod pro aktuální krizi spatřoval šéf zastupitelského úřadu v ideologickém a generačním konfliktu uvnitř komunistického hnutí: „*Příčinu Novotného svržení musíme hledat především v protikladu a permanentním nedorozumění mezi dvěma generacemi komunistů, představované jednak starými, kteří vykonávali moc ve stalinské éře, jednak nastupující generací...*“¹⁹¹ Jako všeobecné kritérium pro rozlišení obou frakcí uvádí Campiche – patrně v narážce na stáří nového tajemníka – věkovou hranici padesáti let. Představitelé mladší generace jsou podle něj „*přirozeně mnohem citlivější a adaptabilnější na tak důležité vědecké, technologické a ekonomické změny, jaké se objevily v posledních letech po celém světě.*“¹⁹²

Praktický příklad pro generační rozepři mezi komunisty představovaly pro švýcarského diplomata rozcházející se názory na míru ekonomické spolupráce v etapě „mírové koexistence“ dvou zneprátelených systémů: „*...mírová koexistence, která přináší s sebou kooperaci v ekonomické oblasti s kapitalistickými státy, není vždy pochopena ve stejném smyslu a dává podnět k různým interpretacím v řadách komunistů...*“¹⁹³ Stojí za povšimnutí, že Campiche považoval koncepci mírového soužití za vysoce rozpolcenou záležitost, která byla sice původně koncipována, aby oklamala západní svět a zakryla nadřazený, a komunistickými předáky nikdy neopuštěný, cíl komunistické nadvlády ve světě,¹⁹⁴ na druhé straně se však tento nástroj v nynější fázi, kdy východní státy jsou nuceny překročit svou dosavadní rétoriku a aktivně se konfrontovat či spolupracovat se západní hemisférou, obrací proti

¹⁸⁸Ibid.

¹⁸⁹Ibid., s. 4n.

¹⁹⁰Ibid., s. 5.

¹⁹¹Ibid.

¹⁹²Ibid.

¹⁹³Ibid.

¹⁹⁴Mírová koexistence narazila ve švýcarské společnosti a politice od samotného počátku na zdrženlivé až odmítavé postoje. I liberálně smýšlející osobnosti, jako například politik a šéfredaktor Neue Zürcher Zeitung Willy Bretscher, upozorňovali v polovině 50. let na nebezpečí vyplývající z politiky mírového soužití, která podle většiny švýcarských představitelů sloužila v prvé řadě k oslabení morálního a vojenského dispozitivu západní Evropy. Tato základní nedůvěra ke komunistickému světu patrně přetrvala – mimo jiné i důsledkem nejrůznějších protikomunistických nálad a hnutí, o nichž byla řeč již v předchozí části práce – i v následujícím období. Bretscher-Spindler, Katharina: Vom heissen zum Kalten Krieg, s. 161n.

svým strůjcem.¹⁹⁵ V tomto napětí mezi teoretickými úvahami o povaze koexistence a aktuálními globálními trendy předpovídal Campiche evoluci v ČSSR – a v komunistickém světě vůbec – zajímavý další vývoj a to v prvé řadě v oblasti ekonomické sféry.¹⁹⁶

Jisté náznaky pro svou domněnku nacházel švýcarský velvyslanec i v novoročním projevu degradovaného šéfa KSČ. Novotný, dosud známý jako notorický odpůrce zavedených ekonomických reforem, se zde překvapivě nechal slyšet, že Československo by mělo využít ve světě vše, co je pozitivní a dokonce v rámci tohoto doporučení nevynechal ani kapitalistické země. Přestože Campiche z této pasáže proslovu usuzoval, že jde o poslední zoufalý pokus Antonína Novotného zachránit svou ohroženou mocenskou pozici, vedla ho zmínka bývalého prvního tajemníka ke směrlým spekulacím o možné budoucí změně kurzu československé reprezentace vůči západní Evropě: „*Zdá se, že toto prohlášení předznamenává stupňující a diverzifikovanější spolupráci na hospodářském poli se Západem.*“¹⁹⁷ K podepření své teze jmenuje Campiche nastávající jednání Prahy se společností Shell o vybudování čerpacích stanic v zemi, resp. kooperaci československé strany a Panamerican Airways při výstavbě hotelu Intercontinental.

Vedle své prognózy o budoucím vývoji v ekonomické oblasti nepřipouštěl velvyslanec při tehdejším stavu věcí prozatím žádné další závěry vyplývající z výměny stranických špiček a vyvaroval se přespřílišného optimismu některých západních pozorovatelů: „*Pochybuji, že bychom po všem [po volbě Alexandra Dubčeka] již mohli mluvit o nějakém významném posunu směrem k liberalismu.*“¹⁹⁸ Hlavním důvodem Campichova skepticismu byla nevyzpytatelnost nového prvního tajemníka, neboť „*osoba p. Dubčeka není dostatečně známá a fakt, že byl p. Novotným označen za ‚buržoazního nacionalistu‘ – starý výraz ze stalinských dob – není determinující.*“¹⁹⁹ Švýcarský velvyslanec neodepřel Dubčekomu proreformní smýšlení v hospodářském sektoru a určitou vůli zavést flexibilnější metody při řízení strany, zároveň ale odkazoval na limitující faktor jeho „sovětského utváření“,²⁰⁰ který z něj činil koneckonců klasického komunistického vůdce. Tento fakt se podle slov Samuela Campiche ostatně potvrzoval i ve vystoupení nového stranického šéfa na plénu ÚV KSČ, kde dal Dubček najevo své odhodlání sjednotit stranu na základě principů marxismu-leninismu a propůjčit jí nový elán.²⁰¹

Vcelku vyznívá první politická zpráva v opatrném duchu, jenž nabádá ke zdrženlivosti a vyvaruje se jakýchkoliv překotných závěrů. Švýcarský velvyslanec neopomenul na konci svého spisu zdůraznit, že

¹⁹⁵ „*La coexistence pacifique, invitée pour leurrer l'Occident et qui cache l'objectif primordial, jamais abandonné, de la domination du monde par le communisme, objectif à atteindre par n'importe quel moyen, est une arme à double tranchant et finit par tromper également des communistes épris de paix et de rapprochement avec les pays d'un autre système.*“ RP 1, 11.1.1968, s. 5n.

¹⁹⁶ „*C'est sur le plan économique que cette évolution sera le plus intéressante à suivre.*“ Ibid. 6.

¹⁹⁷ Ibid.

¹⁹⁸ Ibid., 4.

¹⁹⁹ Ibid.

²⁰⁰ Úzkou vazbu mezi Dubčekomou biografií a Sovětským svazem pokládal i komentátor ve Weltwoche za limitující faktor: „*Dubček rozhodně není žádný stalinista. Ve svých 46 letech již jen podle věku není zatížen stalinskou érou. Ale Dubček vyrůstal v Sovětském svazu a zná nekomunistický svět jen z doslechu. To je v zemi, jejíž národní mentalita se orientuje tak výrazně na Západ, nedostatkem.*“ Weltwoche, 12.1.1968, č. 1783, s. 1.

²⁰¹ RP 1, 11.1.1968, s. 4.

se přes nové obsazení nejvyšší funkce v KSČ a rozšíření předsednictva bude muset vyčkat další, velmi pravděpodobné změny v kádrové soustavě stranické a vládní hierarchie, které „*možná dovolí lépe odhalit orientaci nového vedení.*“²⁰² Toto Campichovo přesvědčení bylo snad do nemalé míry ovlivněno i stanovisky pocházejícími přímo z Černínského paláce, kde se tamní pracovníci snažili zahraničním diplomatům zdůraznit, že nedávné události nelze zaměřovat s žádným zlomem, nýbrž stojí ve znamení plynulého vývoje: „*Podle mého protějšku na Ministerstvu zahraničních věcí se přece jen nic nepříhoda před uplynutím několika týdnů, jelikož se – převezmu jeho slova – ,Nejedná o revoluci, ale o evoluci‘; což v každém případě odpovídá českému charakteru.*“²⁰³

Přes některé nepřesnosti a spekulace, způsobené zejména nejrůznějšími druhy šeptandy,²⁰⁴ se Campichův do Bernu zasláný obraz o pražských událostech na počátku roku 1968 vyznačuje celou řadou pozoruhodných postřehů. Na jednu stranu vycházel švýcarský velvyslanec ve své relaci – shodně s dosavadní historickou produkcí²⁰⁵ – z domněnky, že ústředním výborem veřejnosti představené výsledky lednového pléna jsou dílem kompromisu dvou frakcí uvnitř stranického vedení, na druhou stranu tuto kompromisní charakteristiku, která mu byla zprostředkována velvyslancem Velké Británie, poněkud sám oslabil svými spikleneckými teoriemi. Obrysy soupeřících uskupení byl schopen podat dosud jen velice mlhavě a to především na základě obecných kritérií, jakými byly postoj k ekonomickým reformám a věková hranice. V souladu se svými dosavadními zkušenostmi získanými během své akreditace v Praze²⁰⁶ a částečně i vlivem obecných pohledů zvenčí, které na poválečnou ČSSR nahlížely prizmatem „*duševně-ekonomické stagnace*“²⁰⁷ poúnorové reality, nepředpokládal šéf švýcarské mise žádný náhlý obrat ve společensko-politickém dění přijímacího státu, připouštěl nicméně alespoň v ekonomické sféře možnost zajímavé evoluce a zaujal celkem vyčkávající stanovisko. Za důležité pro naši studii lze označit, že Campiche položil již ve své první politické zprávě z roku 1968 základy, na nichž se jeho další zpravodajství dále vyvine a postupně různými způsoby dotvoří obraz „*Pražského jara*“. Vedle Campichova zřetele na ekonomickou stránku celého vývoje nesmíme v této souvislosti zapomenout na jeho sensibilitu pro ideologickou, resp.

²⁰²Ibid., s. 7.

²⁰³Ibid.

²⁰⁴Další ukázkou může být i následující pasáž, která snad určitým smyslem přispěla k velvyslancově vnímání Dubčeka, jako muže dosazeného na nejvyšší místo v KSČ pod sovětskou kuratelou: „*Jeden slovenský člen Ústředního výboru ujistil jednoho mého kolegu, že Brežněv, zúčastňující se zasedání Předsednictva, na němž toto nařčení [nařčení z ‚buržoazního nacionalismu‘] bylo vmetenona Dubčkovu adresu, prohlásil: ‚Nevěřím tomu, my ho známe mnohem lépe než vy‘.*“ Ibid., s. 4.

²⁰⁵Kompromis se týká podle historiků jak volby Alexandra Dubčeka na místo prvního tajemníka (viz například diskuzní příspěvek Jana Rychlíka ve sborníku o Československu a Polsku v roce 1968. Blažek, Petr a kol. (eds.): *Polsko a Československo v roce 1968*, s. 260n.), tak samotné lednové rezoluce ÚV KSČ. „*Jejich [děje odehrávající se kolem sesazení A. Novotného] nerozhodný výsledek, kdy ani jedna ze stran neměla dost sil na vítězný konec, se odráží v kompromisní lednové rezoluci, připravené původně pro další setrvání A. Novotného ve funkci prvního tajemníka a jen lehce přerformulované poté, kdy se Novotný této funkce musel vzdát.*“ Vondrová, Jitka/ Navrátil, Jaromír/ Moravec, Jan (eds.): *Komunistická strana Československa: Ediční prameny k dějinám československé krize v letech 1967-1970*, 9. díl, 1. svazek: *Pokus o reformu (říjen 1967- květen 1968)*, Praha-Brno 1999, s. 12.

²⁰⁶Samuel Campiche byl akreditován v Praze od jara 1967.

²⁰⁷To jsou definice poválečného vývoje v ČSSR, které se objevily i v souvislosti s článkem o „rudém Herkulovi“. Santner, Inge: *Roter Herkules aus Bratislava*, s. 12.

„světonázorovou“ krizi komunistického hnutí.²⁰⁸ Význam výkladu zastupitelského úřadu v ČSSR pro švýcarské ministerstvo zahraničních věcí dokládá ostatně jeho recepce ze strany bernské centrály. Spühlerův úřad zařadil Campichovu relaci v rámci komentářů k mezinárodní situaci ze dne 17. ledna 1968 mezi „privilegované“, tj. reprodukované zprávy.²⁰⁹

²⁰⁸ „*C'est non sans peine que la doctrine communiste s'adapte a l'évolution dynamique de notre époque.*“ RP 1, 11.1. 1968, s. 5.

²⁰⁹ Viz *Kommentare zur internationalen Lage*, Bulletin Nr. 3, 17.1.1968, s. 7-9, BAR, E 2001-09, 1984/67, Bd. 6-8.

3.2 Období mezi lednovým a dubnovým plénem

První polednové týdny, během nichž se rozpoutal boj o smysl a podobu nové politiky,²¹⁰ charakterizoval Samuel Campiche s téměř čtvrtletním odstupem v dubnu 1968 jako období povrchního klidu, v němž se československé obyvatelstvo spíše zajímalo o úspěchy svého hokejového mužstva v Grenoblu než o politické záležitosti.²¹¹ Zásadní objasnění nastalé situace nepřineslo ani jeho setkání s americkým velvyslancem Beamem na počátku února. Podle zkušeného diplomata Spojených států se dalo od nástupu Dubčeka pozorovat určité zlepšení ve vztahu mezi zastupitelskými úřady a československým ministerstvem zahraničních věcí, které se projevovalo zejména v dosud nebývalé vstřícnosti a otevřenosti zaměstnanců Černínského paláce. Beam usuzoval, že pozorovatelé v Československu budou čelit zajímavému vývoji vyznačujícím se novými metodami a styly vládnoucí garnitury, popřel však možnost, že by mohlo dojít k nějakému politickému zvratu, čímž de facto potvrdil dosavadní Campichovo mínění.²¹² Zdánlivě pokojné klima po bouřlivém střetu v nejvyšších stranických strukturách na přelomu roku se promítalo i do Campichovo zpravodajství. Frekvence jeho do Bernu zaslaných relací je oproti jiným obdobím značně nižší, tématem jeho zpravodajské činnosti se stávají z hlediska dalšího chodu událostí spíše podřadné náměty.²¹³

Určitý zlomový bod politického vývoje v tehdejší ČSSR představovala pro švýcarského velvyslance druhá polovina února. Toto Campichem ex post několikrát opakované tvrzení²¹⁴ si můžeme ověřit i na základě jeho „dobového“ svědectví. Blížící se výročí „Vítězného února“ podnítilo vedoucího činitele švýcarské mise v Praze v polovině února roku 1968 nejen k hlubokému bilancování nad dvaceti lety komunistické nadvlády v Československu, ale i ke komentářům k aktuální situaci v přijímacím státě. Vzhledem k totálnímu bankrotu, který komunistický režim předvedl v téměř všech oblastech života poválečného Československa,

²¹⁰Boj se odehrál především na deklamační rovině, tj. pomocí článků a veřejných vystoupení jednotlivých aktérů. Jakýsi výchozí bod všech polemik tvořila 21. ledna v Práci zveřejněná stať Josefa Smrkovského „Oč dnes jde“, v němž se jako jeden z prvních pokusil o prolomení informačního embarga o lednovém zasedání ÚV KSČ a požadoval nápravu a odčinění všech v minulosti způsobených deformací socialismu. V podobném duchu formulovali své projevy v té době i E. Goldstücker, Z. Mlynář a další „progresivní síly“. Dogmatici okolo A. Novotného reagovali na tyto výzvy prudkými útoky na adresu reformátorů (například A. Novotný ve svém vystoupení na celozávodní konferenci KSČ ČKD Lokomotivka v Praze-Vysočanech ze dne 5. února). Veřejné polemiky koncem ledna a v průběhu února se tak staly jakousi předehrou březnových událostí, kde se pod dojmem zrušení předběžné cenzury stranickým usnesením ze dne 4.3.1968 rozrostly spory mezi oběma zneprátenými tábory do dosud nevídané míry. Aféry okolo uprchlého generála Šejny a dalších veřejně diskutovaných skandálů využili příznivci reformního křídla obratně k diskreditaci a odstranění některých ortodoxních komunistů ze stranického aparátu, čímž dovedli v období okolo dubnového pléna alespoň předběžně prosadit své pojetí polednové politiky. Janáček, František/ Moravec, Jan: Leden 1968 a spor o jeho smysl, s. 34-55.

²¹¹RP 9, 17.4.1968, s. 3.

²¹²LP, 5.2.1968, s. 2.

²¹³Například československý postoj k válce ve Vietnamu (LP, 13.2.1968) anebo již zmíněné setkání Campiche s Beamem (LP, 5.2.1968).

²¹⁴RP 7, 27.3.1968, s. 3/ RP 8, 17.4.1968, s. 3 aj.

měla KSČ podle Campichova úsudku mnohem víc důvodů, aby „*vyzývala společnost k pohledu do budoucna, než aby se ohlížela do minulosti.*“²¹⁵ Východisko z každodenního marasmu mohl straně přinést jen úspěch ekonomické reformy a pružnější administrativní řízení. Právě v této oblasti viděl Campiche první rýsující se náznaky nové polednové politiky, která se pod heslem „demokratizace“ snažila mobilizovat celou společnost, a nejen stranické příslušníky, ve prospěch své linie: „*Aby se vyvaroval dalšího setrvání v málo vytoužené roli diktátorské strany, se nový směr p. Dubčeka upevňuje tím, že se staví na širší základ. V komunistickém žargonu se jedná o proces ‚demokratizace‘: vedoucí činitelé se snaží nadchnout všechny členy strany, a nejen kádry, pro problémy vládnutí; rovněž lze rozeznat starost, aby se celý komplex jejich konání a opatření stával populárnější mezi občany a přesvědčil je, že jen na jeho základě je možné zajistit prosperitu, sociální blaho a mír pro národ.*“²¹⁶ Ovlivnění svým „teologickým dějinným optimismem“²¹⁷ a plně přesvědčení o nutnosti nového typu vládnutí skrze demokratické metody, jejichž prostřednictvím by se otevřel prostor pro aktivitu všech sociálních skupin, byli reformní komunisti ochotni přistoupit na určité odpoutání dosud úzce spojené stranické a státní mocenské zodpovědnosti. První krok k vyřešení vztahu státu a strany byl učiněn již odvoláním Antonína Novotného z důvodu „kumulace funkcí“. V polednovém období se diskuze o emancipaci státní sféry a uznání politické subjektivity jednotlivých „převodových pák“ prohloubila.²¹⁸ Švýcarský velvyslanec se ve své politické zprávě z poloviny února vyjadřuje k diskutovaným námětům krajně skepticky. Úvahy o jakési zřetelnější dělbě moci mezi státem a stranou považoval za iluzorní, protože KSČ zajisté i nadále obsadí veškerá relevantní místa svými lidmi.²¹⁹ Při vší zdrženlivosti a skepsi tlumočil Campiche nicméně názor svého jugoslávského kolegy, jenž předpovídal Komunistické straně Československa v budoucnosti obdobné postavení jako v jeho vlasti, kde strana řídí společenský život z pozadí. Šéf švýcarské mise dále upozornil, že někteří pozorovatelé očekávají posílení pozice parlamentu a prezidenta republiky, což by podle Campichova mínění mohlo přispět k další degradaci Antonína Novotného. V souvislosti s dobovými debatami vedenými převážně v denním tisku poznamenal Campiche, „*že kritika,*

²¹⁵RP 2, 14.2.1968, s. 5.

²¹⁶Ibid., s. 3.

²¹⁷Pauer, Jan: Praha 1968. Vpád Varšavské smlouvy. Pozadí – Plánování – Provedení, Praha 2004, s. 11.

²¹⁸Důkazem toho je mimo jiné i článek „Naše politická soustava a dělba moci“ Z. Mlynáře v Rudém právu ze dne 13. února, kde autor volá po kvalitativní přestavbě dosavadního politického systému, který by měl spočívat v první řadě v uznání politické subjektivity všech společenských či státních orgánů a koneckonců i jednotlivců.

²¹⁹RP 2, 14.2.1968, s. 3.

„*kteřá až dosud byla řízená a nemohla být jiná než pozitivní, má již nyní sklony, aby se emancipovala.*“²²⁰

O něco konkrétnější obraz polednové politiky dovedl švýcarský velvyslanec nastínit ve svém politickém dopise ze dne 15. února, který byl věnován politické linii sledované novým vedením ve vztahu vůči církvi: „*V prostředí dobře informovaném se připouští, že nový první tajemník komunistické strany, p. Dubček, zlepší vztahy mezi státem a církví.*“²²¹ Náhlou korekturu církevní politiky spojovali pozorovatelé jednak se stranickými činiteli autorizovanou návštěvou řeženského biskupa u apoštolského administrátora a pozdějšího kardinála Františka Tomáška, jednak s naznačenou snahou KSČ vypořádat se s otázkou církvi zbaveného majetku a připravit tím „*v rámci své nové politiky*“²²² příznivé podmínky pro oživení dalšího vyjednávání s Vatikánem. Opřen o své zdroje vyzdvihl Campiche, že je „*monsignore*“ Tomášek mnohem optimističtěji naladěn co se týče budoucích vztahů mezi církví a státem.²²³

Zrušení předběžné cenzury, následná exploze veřejného mínění a diskuze donedávna tabuizovaných témat, zapojení dosud pasivních společenských vrstev do demokratizačního procesu, proslulé mítinky a další zárodky budoucí občanské aktivity, jimiž bylo zahájeno postupné „*konstituování veřejnosti*“²²⁴ a na jejichž základě téměř ze dne na den vystoupila československá společnost jako další vývoj výrazně ovlivňující činitel do děje, dále ale i zostřující se rozkol mezi odpůrci starého režimu a A. Novotným, jeho následná abdikace z prezidentského postu a vzrušující „*kampaň*“ při volbě nové hlavy státu,²²⁵ horlivé přípravy

²²⁰Ibid.

²²¹LP, 15.2.1968, s. 1.

²²²Ibid.

²²³K námětu církevní politiky se vrátil Campiche i v rámci svého dalšího zpravodajství. Příležitost mu poskytla mimo jiné audience u apoštolského administrátora Františka Tomáška. Viz LP, 2.4.1968.

²²⁴Pauer, Jan: Praha 1968, s. 29nn.

²²⁵Viz například přímé svědectví Čestmíra Císaře, jednoho z navržených kandidátů na pozici prezidenta republiky. Císař, Čestmír: Člověk a politik, Praha 1998, s. 398nn. Zvýšenou pozornost věnoval prezidentské volbě i velvyslanec Campiche ve svých politických dopisech. Klima tohoto období se svými pouličními manifestacemi ve prospěch Čestmíra Císaře popsal Campiche v dopisu ze dne 1. dubna: „*Des manifestations disciplinées et dans la bonne humeur eurent lieu parmi les étudiants et les écoliers en faveur de l'élection de M. Cisar, ancien Ministre de l'éducation et de la culture, et récemment rappelé à Prague du poste d'Ambassadeur de Tchécoslovaquie à Bucarest où il avait été envoyé en disgrâce par M. Novotny; Mais on ne pouvait guère attacher d'importance à ce mouvement; l'élection disciplinée du candidat du Parti était assurée, ainsi qu'en témoigna le résultat de 382 voix pour sur 388 votants, dont 5 abstentions et un vote non valable.*“ (LP, 1.4.1968, s. 2). Svobodovu volbu označil za přijatelnou pro všechny strany včetně konzervativců a Sovětů a přijetí obou prezidentských kandidátů do stranického vedení (Císaře do sekretariátu a Smrkovského do předsednictva) považoval za významnější pro působení obou čelních představitelů reformního křídla, neboť tím prý získají větší vliv na další vývoj. Volba kompromisního kandidáta Svobody vyplývala podle Campiche i z osobní a politické nevyhraněnosti, jak nám dosvědčuje i jeho pozoruhodný popis nového prezidenta: „*Le Général Svoboda, âgé de 73 ans, ne semble pas être doté d'une très grande personnalité. On peut douter que sa présence au poste de la présidence n'exerce une grande influence sur la vie de la nation. Il a lu le texte de son discours, qu'il tenait d'une main tremblante, devant les chefs de mission qui lui étaient présentés samedi dernier; un discours sans surprises qui rappelait les principes de la politique étrangère suivie jusqu'ici par la Tchécoslovaquie.*“ (Ibid., s. 1). Svým obrazem křehkého a politicky neškodného stařečka by si velvyslanec Campiche dnes zřejmě vysloužil kritiku některých odborníků. Především díky Janu Pauerovi, který jako jeden z prvních upozornil na Svobodovu problematickou roli

dubnového zasedání ÚV KSČ, na němž měl být představen Akční program, všeobecná euforie panující ze staronových svobod, avšak i první rýsující se rozpory v projektu reformního komunismu a v neposlední řadě také první závažná upomínka „vnějšku“ v podobě drážďanského tribunálu představovaly pro „československý experiment“ vstup do zcela nové etapy, která již v sobě nesla veškeré příznaky, problémy a paradoxy následujícího období. Neuvěřitelné tempo, s nímž se běh událostí řtil, a klima dlouhodobě konzervovaného společenského přetlaku, jenž se v průběhu března náhle a zcela nečekaně uvolnil, vytvořily krajně nepřehlednou situaci. V důsledku toho měla i valná část tehdejších aktérů potíže nastávající jevy kvalifikovat, najít nějaké pojmenování či srovnatelnou dějinnou analogii²²⁶ a jen málokdo se odvážil předvídat průběh dalšího dění. Samotná členská základna strany a její vedoucí představitelé se zčásti vrhli s velkým nadšením do nových demokratických vymožeností,²²⁷ z jiné části se stali jejími zarytými protivníky a hledali si své spojence mezi dělnictvem a nižší stranickou hierarchií v boji proti „pravicovému nebezpečí“, ²²⁸ další

v období po srpnové invazi a při moskevských jednáních, se dnes díváme na tehdejšího prezidenta mnohem kritičtěji. Pauer, Jan: Praha 1968, s. 188nn.

Pro švýcarský tisk, zachvácený nadšením pro demokratizační experiment, představovala Svobodova volba symbolické a šťastné rozhodnutí; lepšího kandidáta si podle týdeníku *Weltwoche* Čechoslováci nemohli ani vysnit: „*Svoboda heisst auf deutsch „Freiheit“. Auch sonst ist der neuen tschechoslowakische Staatspräsident Ludvik Svoboda ein perfekter und symbolschwerer Glückfall. So man den schlechtweg idealen Novotny-Nachfolger eigens hätte erfinden können, gäbe es keinen besseren.*“ Článek, který nese název ‚Hrdina na Hradu‘ (‚Ein Held auf dem Hradschin‘), jmenuje devět Svobodových předností, mezi nimiž vyniká zejména fakt, že nová hlava státu jakožto bývalý spolubojovník Sovětů je garantem přátelských vztahů se SSSR. *Weltwoche*, 5.4.1968, č. 1795, s. 5.

²²⁶ Profesor Antonín Šnejdár, ředitel Ústavu mezinárodních vztahů, se ještě počátkem května před velvyslancem Campichem netajil svým údivem nad razantním vývojem v ČSSR, pro něhož nenašel žádné analogie jak v současnosti, tak v dějinách: „*Il serait difficile de trouver un qualificatif. Le Professeur Snejdarek, Directeur de l'Institut pour la politique et l'économie internationales, me disait hier qu'il n'arrivait pas à comprendre ce qui se passait: 'Il n'y a aucune analogie ni dans le présent ni dans l'histoire. Nous avons de la peine à analyser et à définir les événements, à fortiori à prévoir leur cours.*“ RP 9, 3.5.1968, s. 2.

²²⁷ Nadšené hlasy se ozývaly v rané fázi obrodného procesu. Tak si kupříkladu již koncem února nejmenovaný vysoký funkcionář strany líboval po návratu z ciziny, že při poslechu československého rozhlasu nelze prakticky rozeznat, zda se člověk nachází v Praze anebo na Západě: „*Un haut fonctionnaire tchécoslovaque, de retour de l'étranger, disait: „lorsque j'écoutais la radio, je ne savais plus si j'étais sur les ondes de Prague ou sur celle de Munich, Londres ou New York.*““ RP 3, 29.2.1968, s. 1.

²²⁸ Velvyslanec Campiche ve svých relacích z první poloviny března vesměs varoval před sílící agitací konzervativních sil a zejména aktivitou Antonína Novotného, jenž se snažil využít strachu dělnických vrstev a drobných funkcionářů před ekonomickými a politickými reformami a mobilizovat tyto společenské skupiny proti nastupujícím reformátorům. První náznaky takových snah popsal Campiche ve své politické zprávě z konce února: „*Certains prétendent qu'il essaie [A. Novotný] de raller autour de lui les anciens miliciens et les milieux ouvriers en agitant devant ceux-ci le spectre d'une baisse de leur niveau de vie qui serait la conséquence, selon lui inéluctable, de la réforme économique.*“ RP 3, 29.2.1968, s. 2. Švýcarský diplomat v této souvislosti připomněl Novotným nařízenou mobilizaci bezpečnostních sil v prosinci předchozího roku: „*Il convient de rappeler que M. Novotny aurait donné un ordre de mobilisation à la milice lorsqu'il vit sa situation en péril au mois de décembre dernier, fait qu'on peut, semble-t-il, aujourd'hui vérifier.*“ Ibid. Obdobné varovné signály a potvrzení své výše citované domněnky zaslal Campiche i ve svých dalších relacích do Bernu: „*M. Novotny recrute ses amis parmi les petits fonctionnaires et ceux des ouvriers qui craignent les efforts et les sacrifices qui seront exigés d'eux par la réforme.*“ RP 4, 7.3.1968, s. 1. V jiné politické zprávě z března čteme: „*[...] depuis deux jours, les partisans de M. Novotny ont pris pour la première fois publiquement la parole, il est vrai avec prudence et sans s'attaquer aux décisions de janvier, mais pour néanmoins engager les critiques les plus véhéments à modérer leurs attaques. L'effort principal des conservateurs continue à être dirigé vers une action directe sur les milieux ouvriers et les petits fonctionnaires.*“ RP 5, 13.3.1968, s. 1. Vzhledem k ostrosti některých protireformačních polemik tlumočil Campiche úžas diplomatického sboru v Praze, jenž byl z velké části zaskočen mírou volnosti, kterou nechal Dubček svým protivníkům. Jedna část diplomatů se domnívala, že je nový tajemník sám překvapen aktuálním děním a není schopen na tyto výzvy adekvátně reagovat, druhá část naopak tvrdila, že se s nimi Dubček vypořádá „demokratickými“ prostředky, tj. především mobilizací veřejného mínění, a odstaví

skupina – podle odhadů historiků a pamětníků snad nejpočetnější – zachovala v březnových dnech vyčkávací až pasivní postoje.²²⁹ V této situaci snad nepřekvapuje, že ani profesionální diplomaté s dlouholetou praxí a nejrůznějšími zkušenostmi z východního bloku měli velké potíže fenomén, jenž švýcarský týdeník *Weltwoche* v jednom ze svých článků označil jako „dobře řízený chaos“,²³⁰ nějakým způsobem interpretovat a zhodnotit. Někteří členové diplomatického sboru se již koncem února otevřeně ptali, zda soudobé události znamenají svítání anebo naopak soumrak celého dosavadního vývoje, druzí se snažili vystihnout probíhající procesy v Československu pomocí kategorií běžných fluktuací v komunistickém světě a nepochybovali o tom, že strana bude muset exploze liberálních jevů v nejbližší době rázně utlumit.²³¹ Vesměs nás ale velvyslanec Campiche už v této fázi ujišťuje, že i pro nejzkušenější a nejlépe informované kolegy se stalo aktuální dění zcela nepřehledným a jeho vyústění nelze předvídat.²³² Campichovy relace se tak stávají pod dojmem ohromné hutnosti nových vjemů a dynamiky, s níž na sebe jednotlivé prvky navazovaly a vzájemně se ovlivňovaly, obrazem roztržitosti počátečné etapy obrodného procesu. S téměř nezastřenou vděčností se proto švýcarský velvyslanec v dubnu chopil stranickým vedením vyhlášené konsolidace, která po veškerých kádrových změnách a přijetí Akčního programu pozorovatelům a bezprostředním účastníkům zdánlivě poprvé umožnila kvalitativně posoudit předchozí bouřlivé týdny. Za příznačné můžeme v této souvislosti označit, že se Samuel Campiche při této příležitosti svému příjemci omlouvá za výkyvy a nepřesnosti ve své dosavadní korespondenci, kterou by nakloněný čtenář dnes s trochou nadsázky dovedl charakterizovat jako jistý druh postmoderní mozaiky skládající se ze směsi fragmentů,

Novotného a jeho kliku na dubnovém plénu: „*Dans les milieux diplomatiques, on s'étonne que le Secrétaire général Dubcek laisse à ses adversaires une aussi grande marge de manoeuvre. Certains pensent qu'il est surpris et débordé par la rapidité des événements depuis la session du Comité central en janvier et qu'une situation confuse, qui pourrait être exploitée par les conservateurs, en découlera s'il n'agit pas avec détermination. D'autres, dont l'Ambassadeurs de Grande-Bretagne, pensent au contraire qu'il a agi prudemment en mobilisant l'opinion publique contre M. Novotny et ses partisans et qu'il appartiendra au Comité central, au cours de sa prochaine session d'avril, de faire 'démocratiquement' tomber le couperet.*“ Ibid., s. 2.

²²⁹Svým způsobem symptomaticky působí v tomto směru postoj náměstka ministra zahraničních věcí Otty Kličky, jenž prohlásil, že je nutné vyčkat do dubnového pléna, až se z celkového tříbení vykristalizují první konkrétní výsledky: „*Il faut attendre la prochaine réunion du Comité central pour voir comment et dans quelle mesures se concrétiseront toutes les vues et propositions qui sont avancés pêle-mêle ces jours-ci, me disait hier M. Otto Klicka, Vice-Ministre des Affaires étrangères.*“ RP 4, 7.3.1968, s. 1.

²³⁰Santner, Inge: Das wohlgesteuerte Chaos, *Weltwoche*, 29.3.1968, č. 1794, s. 7.

²³¹„*Sans aller jusqu' à se demander, comme l'Ambassadeur du Pakistan, si nous assistons à une aube ou à un crépuscule, on peut toutefois s'imaginer, devant une telle évolution, que le parti soit un jour obligé de donner un coup de frein. C'est le sentiment de ceux de mes collègues les plus expérimentés dans les choses du communisme qui estiment que toute évolution dans le monde de l'Est suit un mouvement de flux et reflux.*“ RP 3, 29.2.1968, s. 1.

²³²„*Quoi qu'il en soit, même les diplomates les mieux informés ont de la peine à suivre l'évolution actuelle et a fortiori à prévoir l'évolution future.*“ Ibid., s. 2.

různých postřehů, výtržků z přímých rozhovorů, jež obsahuje jen velmi ojedinělé reflexivní anebo dokonce syntetizující momenty.²³³

V průběhu března v souvislosti s aférou okolo generála Šejny, sebevraždou prvního náměstka ministra obrany Vladimíra Janka, odhalením zločinů ze stalinských dob a dalších „deformací“ poválečného komunistického režimu zesílil tlak na Antonína Novotného, v jehož důsledku byl donucen k odchodu nejen sám dosavadní prezident, ale spolu s ním i někteří z nejvíce zkompromitovaných členů strany. Reformátoři si navíc po druhém kole regionálních konferencí (15.-17.3) dokázali připsat na svůj účet formální souhlas členské základny s „lednem“, byť toto přijetí zdaleka nebylo oproštěno všech výhrad a obav nižších stranických struktur z budoucího vývoje.²³⁴ Dubnové zasedání ÚV KSČ znamenalo svým způsobem pokračování a zároveň prozatímní konec mocenských bojů počatých na prosincovém a lednovém plénu²³⁵ – kádrové otázky se však podařilo vyřešit jen velice polovičatě a personální obsazení se tak stalo i nadále jedním z nejpálčivějších problémů celého reformního počínu.²³⁶ Úspěšný odboj proti Novotnému a navenek zdánlivě jednoznačné vyústění politických střetů ve prospěch Dubčekova vedení značně poznamenaly vnímání celého obrodného procesu a reformních činitelů. Samuel Campiche v tomto smyslu podává 20. března předběžnou a zcela příznačnou bilanci: „*Dnes se zdá, že se p. Dubčekovi podařilo zlomit odpor svého předchůdce. Při vši mobilizaci veřejného mínění drží svou ochrannou ruku nad brzdou a upozorňuje lid na hranice, které nesmí překročit: žádná kritika v ohledu na svazek se SSSR, žádné zásahy proti principům marxismu-leninismu, které nadále budou uspořádávat novou „socialisticky-demokratickou společnost.“*“²³⁷ Jak se dnes domníváme, stavěli se samotní „progresivní“ vedoucí činitelé strany k pohybu ve společnosti, který do velké míry „spoluzavinili“, přinejmenším nejednoznačně. Na jedné straně sice vítali aktivity společenských vrstev a označovali je za žádoucí, resp. pozitivní a cenili si občanské podpory

²³³Jak moc si uvědomil pisatel nedostatky své dosavadní zpravodajské činnosti si snad můžeme nejlépe ověřit na základě úvodní pasáže jeho dubnové zprávy, v níž se Campiche poprvé snažil podat podrobnější pohled na uplynulé události a posoudit aktuální situaci: „*L'évolution de ces derniers mois fut à la fois dynamique et riche en surprises. Maintenant qu'une première phase se termine par une tentative de consolidation (nouveau Présidium, nouveau Gouvernement, publication du programme d'action), le besoin se fait sentir, malgré le risque de trop schématiser, de dresser un tableau récapitulatif. En effet, mes précédents rapports ayant suivi un cours forcément sinueux, l'image qui a été donnée de la situation peut manquer de clarté.*“ RP 8, 17.4.1968, s. 1.

²³⁴Janáček, František/ Moravec, Jan: Leden 1968 a spor o jeho smysl, s. 52n.

²³⁵Vondrová, Jitka/ Navrátil, Jaromír/ Moravec, Jan (eds.): Komunistická strana Československa. Pokus o reformu (říjen 1967- květen 1968), s. 13.

²³⁶K personální problematice poznamenal Jan Pauer: „*Personálně nebyl reformní kurz až do intervence zajištěn. Nové vedení strany a státu nevzešlo z demokratických voleb, ale bylo výsledkem mocenských bojů, zákulisních kompromisů a tlaku veřejnosti. Při přestavbě vedení strany v dubnu 1968 se sice jak do předsednictva, tak do sekretariátu ÚV KSČ dostala řada reformistů (F. Kriegel, J. Smrkovský, J. Špaček, Č. Císař, Z. Mlynář a V. Slavík), kteří tam zastávali důležité funkce, ale početně měli konzervativní členové vedení až do intervence v srpnu 1968 převahu. Během celého reformního procesu nebylo vedení KSČ nikdy politicky homogenní.*“ Pauer, Jan: Praha 1968, s. 26.

²³⁷RP 6, 20.3.1968, s. 1.

své politiky, na druhou stranu ale cítili, že by tyto jevy mohly otřást monopolem KSČ.²³⁸ Domněnku o jakési kontrole vedení nad spontánním a mnohdy zcela živelným dějem musíme vzhledem k bezradnosti a rozpakům velké části komunistických předáků odmítnout a označit ji spíš za zbožné přání tehdejších aktérů a pozorovatelů. Že byla víra v úmyslech a kurzu reformních předáků téměř bezmezná, dokládá i dobový tisk. Ve víru turbulentních událostí píše týdeník Weltwoche 29. března o „dobře řízeném chaosu“ v ČSSR: *„Ale tento zdánlivý chaos je ve skutečnosti dobře řízený. Až dosud probíhá celá revolta právě podle vůle Dubčekova týmu. Jeho hlavním rysem je, že dostalo zelenou shora. Tentokrát to nebyli rebelující studenti, žádné konspiroující tajné organizace, žádní uražení spisovatelé anebo nespokojení dělníci, kteří se domáhali ‚svobody‘ a snažili se strnulý komunismus v Československu přetvořit. Tentokrát se rozhodla špička strany sama od sebe otočit kormidlem. Reformátoři kolem Dubčeka slibují demokracii a tak to také myslí [sic!]. Poprvé vůbec stojí toto slovo bez uvozovek v nějakém komunistickém státě. Není to pokrytectví a ani se za tím neskrývají žádné mocensko-politické triky jakési částečné liberalizace [sic!]. Československá KS je opravdu odhodlaná uskutečnit maximum demokratických svobod v komunistické zemi [sic!].“*²³⁹

Zatímco dobové vnímání situace přijal švýcarský velvyslanec Campiche alespoň částečně za své – domněnka o dokonale řízeném procesu „shora“ – vyvaroval se na druhé straně smělych prognóz, jaké se objevovaly v médiích. O demokratickém obsahu reformního programu měl šéf švýcarské mise celou řadu závažných pochybností. Sice dovedl již koncem března na základě novinových článků nastínit možné varianty budoucí role nekomunistických stran,²⁴⁰ současně byl však přesvědčen, že tyto politické subjekty zůstanou i nadále „pseudostranami“, neboť by bylo sotva představitelné, že se KSČ nechá zatlačit do pozice menšiny.²⁴¹ Navzdory svému novému demokratickému kabátu, jímž se snaží strana upoutat co největší počet sympatizantů, byli komunisti podle Campichova mínění plně odhodláni bránit své mocenské

²³⁸Vondrová, Jitka/ Navrátil, Jaromír/ Moravec, Jan (eds.): Komunistická strana Československa. Pokus o reformu (říjen 1967- květen 1968), s. 12.

²³⁹Autorka uvedla v závěru článku malou epizodu z pražských ulic, jíž dává za příklad, jak obratně nový československý vůdce dovede usměrnit společenský proces: „V prvních březnových dnech plánovali pražští studenti protestní manifestaci proti vietnamské válce, která se měla uskutečnit před americkou ambasádou. Dubček byl proti. Studenti by mohli, jak se obával, táhnout o kousek dál a před polským velvyslanectvím protestovat proti varšavským policejním metodám. Tomu se muselo za každých okolností zabránit! Nic by nemohl Dubček momentálně méně potřebovat než komplikace s ostatními státy Varšavské smlouvy! Proto zašel osobně za studenty. Během šestihodinové diskuze jim bezprostředně vysvětlil: zůstaňte doma. Neprovokujte. Nedávejte Moskvě a ostatním komunistickým vládám záminku pro intervenci v Praze. Jinak by mohl sen o svobodě brzy být dozně. Promptně studenti upustili od svého protestu.“ Santner, Inge: Das wohlgesteuerte Chaos, Weltwoche, 29.3.1968, č. 1794, s. 7.

²⁴⁰RP 7, 27.3.1968, s. 4.

²⁴¹RP 6, 20.3.1968, s. 2.

postavení.²⁴² Neméně skepse vzbudil u švýcarského diplomata náhlý výskyt všudypřítomných „demokratů“ v Československu: „*Ze dne na den si začaly vychvalovat osoby, které jsou známé svou přísností a ortodoxií, demokratické svobody. Bývalý ideologický šéf strany, p. Jiří Hendrych, byl takovým příkladem. Rovněž p. Josef Smrkovský, jenž se dnes předvádí jako šampion demokratických svobod, byl v poválečných letech bojovníkem bez slitování a několik jeho obětí mi jsou osobně známé.*“²⁴³ Velvyslanec Campiche si vzhledem ke své oprávněné kritice neodpustil i štiplavou poznámku na adresu českého konformismu: „*Češi, kteří byli konformističtí pod stalinismem, to jsou dnes i pod liberalismem.*“²⁴⁴

Pokud většina pozorovatelů uznala již v druhé polovině března vítězství Dubčekova křídla v osobním souboji s ustupujícím Antonínem Novotným, neznamenal to, podle Campichovy zprávy z 20. března, ještě zdaleka dlouhodobý úspěch jeho politiky.²⁴⁵ Vedle starých, dobře známých problémů chronicky nemocného ekonomického řádu, stála před stranickým vedením celá plejáda v průběhu března nastolených otázek, čekajících na své řešení. K nejnaléhavějším počítal Campiche koncem měsíce konstituční změny, podmíněné požadavkem státoprávního vyrovnání mezi Čechy a Slováky, rehabilitaci, odvolání všech opatření proti potrestaným spisovatelům, nový statut církve, odstranění předběžné cenzury.²⁴⁶ Vzhledem ke komplexnosti a velkému množství nejrůznějších problémových okruhů považoval švýcarský velvyslanec Dubčekův úkol za krajně těžké břemeno.²⁴⁷ V této situaci bylo nemyslitelné předpovídat, kam až povede zřetězení všech formulovaných požadavků, jakým způsobem se demokratizační hnutí vykrytalizuje, resp. kdy bude dosažen kritický bod, u něhož se budou muset komunisté zastavit, „*nechtějí-li si sami sobě uřezat větev, na níž sedí.*“²⁴⁸

²⁴²Ibid.

²⁴³RP 7, 27.3.1968, s. 3.

²⁴⁴„*Les Tchèques qui étaient conformistes sous le stalinisme, le sont dans le libéralisme.*“ Ibid., s. 4. Problematiky oportunismu si všiml i tisk bezprostředně poté, co vystřízlivěl ze své prvotní bezvýhradné euforie pro československé události. Článek stálé dopisovatelky týdeníku Weltwoche, Inge Santner, ze dne 5. dubna 1968 popisuje život Čechoslováků s novými demokratickými vymoženostmi a všechna jeho úskalí. Mimo jiné se zde dočteme o svědectví jedné české žurnalistky, které patrně nemálo přispělo k volbě dvojsmyslného názvu („V Praze kvetou ‘demokrati’“/ „In Prag spriessen die ‘Demokraten’“): „*Divné, najednou máme jen samé demokraty, podivuje se jedna žurnalistka, kterou už dlouho znám. Po léta patřila k těm trpce zklamaným idealistům komunismu, kteří se cítili za všechny zločiny a nesmysly strany vinni. Několikrát byla jen krok od toho, aby pomocí ‘služební cesty’ uprchla na Západ. Přesto to neudělala. Osamocená a stále ohrožena setrvala na svém relativně důležitém místě, aby alespoň někde zůstalo trochu rozumu. Nyní ale, jaký div, si ke svému ohromnému překvapení všimla, že byla zřejmě obklopena výhradně jen stejně smýšlejícími osobami. Šéfredaktor jejich novin – včera ještě blýskavá šavle KS – si počíná přímo jako zkušený odbojář ve věcech demokracie. Cenzor samozřejmě vykonával svůj nepřijemný úřad vždy jen s velkou nechtí. Novotného spolehlivé kreatury jsou dnes rovněž spolehlivé kreatury Dubčeka a Smrkovského.*“ Santner, Inge: In Prag spriessen die „Demokraten“, Weltwoche, 5.4.1968, č. 1795, s. 5.

²⁴⁵„*Si la victoire de M. Dubcek est admise par la majorité des observateurs, le succès de sa politique à long term l'est moins.*“ RP 6, 20.3.1968, s. 2.

²⁴⁶RP 7, 27.3.1968, s. 5.

²⁴⁷„*On voit donc que les tâches de M. Dubcek sur tous ces plans seront fort lourdes.*“ RP 6, 20.3.1968, s. 3.

²⁴⁸„*Toutefois, il est naturellement difficile de prévoir quel pourra être l'enchaînement des revendications et comment et où le mouvement de libéralisation pourra se cristalliser. Le point critique est celui où le comunisme doit s'arrêter s'il ne veut pas couper lui-même la branche sur laquelle il repose.*“ RP 7, 27.3.1968, s. 4.

Hrozba možného vměšování do vnitřních záležitostí vrhla svůj stín od samotného počátku na pražské události a přestože se političtí lídři KSČ ze všech sil snažili o utajení kritiky ze strany bratrských států před veřejností a reformní vedení neopomenulo nejmenší příležitost k proklamaci svého věrného spojenectví s východním blokem, stalo se vnější ohrožení, již jen po maďarském precedentu z roku 1956, konstitutivním a trvalým prvkem celého československého experimentu. Není nutné na tomto místě zrekapitulovat si dopodrobna stupňující se zastráovací taktiku „pětky“, pojednat o vojenských přípravách srpnové intervence anebo vyzdvihnout roli sovětského velvyslance Červoněnka či dalších protagonistů, abychom si tento zásadní fakt uvědomili.²⁴⁹ Že se otázka po reakci Kremlu a spekulace o eventuálním mocenském zásahu vůči Československu zrodila téměř souběžně s demokratizačním procesem, potvrzuje i svědectví velvyslance Campiche, jenž nás už 7. března 1968 informuje, že početná část pozorovatelů se v souvislosti s výbuchem liberálních myšlenek v Praze netají svým překvapením nad absencí jakékoliv podoby vnějšího nátlaku.²⁵⁰ Proto také po prvních zprávách o „diskrétním“ usměrňování ze strany Moskvy, o němž se Campiche dozvěděl prostřednictvím francouzského tituláře Rogera Lalouetta,²⁵¹ nebyl v Praze nikdo zaskočen drážďanským summitem: *„Urgentní svolání komunistické porady v Drážďanech nikoho v Praze nepřekvapilo. Již nějakou dobu se očekávala sovětská reakce, ani tak z důvodů vnitřní evoluce, ale spíše z důvodu jejího odrazu v komunistické Evropě, především ve východním Německu a Polsku.“*²⁵² Schůzka v Drážďanech byla, jak dnes víme, doprovázena hromadnou přítomností vysokých armádních hodnostářů, jimiž chtěl Sovětský svaz přítomnou československou delegaci ujistit, že se východní hegemon nehodlá zříct svého „práva“ na vměšování do vnitřních záležitostí svých satelitů. Do jaké míry byla tato demonstrace síly na společném summitu již výrazem připravenosti na bezprostřední intervenci nelze s jistotou říci, každopádně ale nemohla operativní opatření, která probíhala již od konce února a jejichž součástí byla i dislokace některých jednotek podél československých hranic,²⁵³ uniknout ani diplomatickému sboru v Praze. Zprávy o přesunech vojsk vzbudily jisté znepokojení mezi diplomaty, kteří sdíleli obavy svých zpravodajských

²⁴⁹Těmto tématům se věnovala jak vládní komise pod vedením Václava Kurala, tak i Jan Pauer ve své samostatné monografii.

²⁵⁰ „*Nombreux sont ceux qui sont surpris que, devant une telle explosion d'idées libérales, aucune pression véritable de l'extérieur ne se soit fait encore sentir.*” RP 4, 7.3.1968, s. 2.

²⁵¹ „*D'autre part, selon l'Ambassadeur de France, des pressions discrètes et légères seraient exercées depuis quelque jours par Moscou; le flot des revendications et des critiques doit être endigué, la querelle ne doit pas risquer d'affecter les principes mêmes du communisme.*” RP 5, 13.3.1968, s. 1.

²⁵²RP 7, 27.3.1968, s. 1.

²⁵³Pauer, Jan: Praha 1968, s. 41n.

služeb.²⁵⁴ Příznačné ale je, že celkové situační hodnocení bylo po drážďanské konferenci patrně ovlivněno tehdejšími vnímáním SSSR: „*Obecný pocit ale je, jak se i odráželo při mých setkáních s velvyslanci Spojených států a Rumunska, že by Sověti, ve shodě se svou aktuální politikou, mohli hledat oporu v subtilnějších nátlakových metodách.*“²⁵⁵ Zda se za zmínkou o aktuální politice Sovětského svazu skrývá narážka na skutečné a domnělé slabosti Sovětského svazu, o nichž se v období „Pražského jara“ tak hojně spekulovalo, není z Campichovy dikce zcela jasné, ale velmi pravděpodobné.²⁵⁶

Mezníkový charakter „Drážďan“²⁵⁷ si na základě skromných informací, které o zasedání pronikly do veřejnosti, sotva kdo z současníků mohl uvědomit. Nicméně závěrečné komuniké drážďanského setkání a zejména jeho poslední odstavec, kde byla řeč o Československu, nemohlo nikoho nechat na pochybách, že se pod rouškou vzájemné porady na hospodářská a mezinárodní témata skrývaly především první výstrahy na adresu pražských reformátorů.²⁵⁸ Tento dojem zesílilo nejen Dubčekovo interview pro ČTK ze dne 26. března, ale i více či méně otevřené polemické výpady východoněmeckého tisku a čelních představitelů SED proti poměrům v ČSSR.²⁵⁹ Zajímavé a do jisté míry zajisté i charakteristické je, jaké závěry z drážďanské schůzky vyvodil nejen velvyslanec Campiche, ale i švýcarský tisk. Zatímco šéf pražské mise očekával, že československá veřejnost kvůli svému obrozenému národnímu cítění nepřijme jakékoliv „dobré rady“ bratrských stran tak lehce, jak tomu bylo dříve,²⁶⁰

²⁵⁴Tak například Roger Lalouette. „*On parlait même de mouvements de troupes soviétiques [...] l'Ambassadeur de France me rapportait que les services de renseignements français s'en inquiétaient.*“ RP 7, 27.3.1968. s. 1.

²⁵⁵Ibid., s. 1n.

²⁵⁶V soudobých úvahách a publicistice se vskutku hojně spekulovalo o problémech a slabosti východní supervelmoci, sahajících od dezintegračních tendencí v komunistickém hnutí až po údajné boje uvnitř politbyra. V důsledku takového vnímání byl vojenský potenciál Sovětského svazu někdy podceňován. Typický dobový pohled na SSSR přináší kupříkladu články související s přípravami světové komunistické konference, kterou si musel Kreml, podle týdeníku Weltwoche, draze vykoupit a která byla spojena s nespočty diplomatickými ústupky vůči svým neposlušným bratrským stranám. Matt, Alphons: Internationale – nur noch Kampflied, Weltwoche, 1.3.1968, č. 1790, s. 3.

²⁵⁷Bratrské kritice z Drážďan přisuzují autoři ediční řady pramenů k politice KSČ klíčový význam, „*v historické literatuře ne dosti doceněný*“. Označení zlomové události si drážďanský summit zaslouží nejen proto, že stranické vedení po návratu z Drážďan a následujícím dubnovém plénu ústředního výboru svůj reformní pokus přehodnotilo a v podstatě s ním skoncovalo, nýbrž i proto, že „*noví vůdci zde stvrdili kabinetní styl své politiky, kdy veřejnosti a ani části nejvyššího vedení [...] neříkali pravdu o skutečném postavení Československa v rámci sovětského bloku a udržovali je v iluzích, že „současné procesy jsou naší vnitřní záležitostí, o níž rozhodne svrchovaná vůle našeho lidu“, ačkoliv schůzka v Drážďanech svědčila o něčem jiném.*“ Vondrová, Jitka/ Navrátil, Jaromír (eds.): Komunistická strana Československa: Ediční prameny k dějinám československé krize v letech 1967-1970, 9. díl, 2. svazek: Konsolidace (květen-srpen 1968), Praha-Brno 2000, s. 9. Další pohledy do historické literatury výše vyslovenou domněnku jen potvrzují. Jan Pauer jmenuje celou řadu závažných následků vyplývajících z drážďanského setkání. Mezi nejdůležitější patří bezesporu fakt, že se na této „poradě“ konstituovala neformální skupina uvnitř Varšavské smlouvy, tzv. „pětka“, a prosadil se pojem „kontrarevoluce“ jako kolektivní interpretační paradigma pro situaci v ČSSR. Pauer, Jan: Praha 1968, s. 41n. V neposlední řadě nesmíme opomenout, že pod dojmem „Drážďan“ došlo k další diferenciaci heterogenní polednové koalice uvnitř užšího stranického vedení a vzniku „neokonzervativního“ proudu v čele s V. Biřákem a D. Kolderem. Janáček, František/ Moravec, Jan: Mezník i rozcestí reformního hnutí (duben-květen), In: Kural, Václav a kol.: Československo roku 1968, s. 65.

²⁵⁸Dresden liegt jetzt zwischen Prag und Moskau, Weltwoche, 29.3.1968, č. 1794, s. 1974.

²⁵⁹Například veřejné vystoupení tajemníka a člena vedení SED Kurta Hagera v Berlíně, kde pronesl ostrý útok na politiku KSČ a Josefa Smrkovského. Janáček, František/ Moravec, Jan: Mezník i rozcestí reformního hnutí (duben-květen), s. 65.

²⁶⁰„*On s'attend que l'opinion publique tchécoslovaque, mue par un nationalisme renaisant, n'acceptera pas aussi facilement que par le passé les conseils que pourront lui donner d'autres partis frères.*“ RP 7, 27.3.1968, s. 2.

představovaly „Drážďany“ pro tisk první velké vítězství geniálního taktika Alexandra Dubčeka: *„I v zahraniční politice [Dubček] chytře taktizoval. Na tajné drážďanské konferenci [...] dovedl své nervózní komunistické kolegy přinejmenším předběžně uklidnit. Ujistil je, že bude pevně zastávat východoevropskou hospodářskou a vojenskou politiku, a zasloužil si tak schválení pro demokratizaci v československé lidové republice [sic!].“*²⁶¹

²⁶¹Santner, Inge: Das wohlgesteuerte Chaos, Weltwoche, 29.3.1968, č. 1794, s. 7.

3.3 Vývoj mezi dubnem a červnem ve znamení konsolidace

Na dubnovém plénu charakterizoval první tajemník KSČ Alexandr Dubček nadcházející měsíce jako období stabilizace a konsolidace procesu společenské obrody. Pro současníky tím začala fáze, v níž si strana kladla za hlavní cíl zachovat pořádek prostřednictvím kalkulované liberalizace.²⁶² Krystalizační bod, jímž se měl pohyb ve společnosti usměrnit do „rozumných kolejí“, představoval pro komunistické předáky především 10. dubna veřejnosti představený Akční program. Přes veškeré konsolidační záměry se nadále vyskytovaly další paradoxy, rozpory a byly nastoleny nové otázky. Třetího května informoval týdeník Weltwoche své čtenáře o horečných aktivitách na ustavujících schůzkách Klubu angažovaných nestraníků a o optimismu jejich převážně z řad studentů se rekrutujících příznivců. Dále list narýsoval možné varianty budoucí plurality a konfrontoval tyto koncepce s názory Václava Havla, Jiřího Hanáka a dalších, kteří vesměs volali po konstituování opravdové mimostranické opozice. Otázka opozice se stala nejen pro Weltwoche, ale i pro velkou část veřejnosti testem pro demokratizační hnutí a především Dubčekovo vedení.²⁶³ Obdobné úvahy hledáme u velvyslance Campiche marně. Prakticky současně s výše uvedenými diskusemi proklamuje švýcarský titulář neslučitelnost dvou odporujících si principů: *„Je jasné, že skutečná demokracie, představuje-li souhru stran na půdě skutečného parlamentu, není kompatibilní s komunismem.“*²⁶⁴ Své apriorní stanovisko a základní dilema KSČ formuloval i při jiných příležitostech: *„Komunistická vláda v Československu by nemohla přežít v opravdové demokracii. Je odsouzena, proti své vůli, být diktaturou, zatímco prohlašuje svou oddanost demokracii a svobodě. Svobodné volby by znamenaly její záhubu.“*²⁶⁵

Vládnoucí nomenklatura k jakési symbióze mezi demokracií a komunismem rozhodně nespěla. Akční program stvrdil vedoucí úlohu strany, která měla napříště působit jako „přirozená autorita“ společnosti. Osud nekomunistických politických subjektů ponechal dokument fakticky zcela stranou a připouštěl jen partnerství v rámci Národní fronty. Následný nezdar při prosazování reformního pojetí Národní fronty ve vedení KSČ učinila všem nadějším na pluralizaci politického systému rázný konec.²⁶⁶ Klíčová otázka po poměru mezi komunistickými a demokratickými prvky v novém socialistickém řádu „s lidskou tváří“ byla tak vyřešena ve prospěch jen nepatrně pozměněného uplatňování vedoucí úlohy KSČ. S nemilovanými subjekty narušujícími takto nastavený model limitované plurality naložila

²⁶²RP 8, 17.4.1968, s. 9.

²⁶³Santner, Inge: Der Prüfstein heisst „Opposition“, Weltwoche, 3.5.1968, č. 1799, s. 5.

²⁶⁴RP 8, 17.4.1968, s. 9.

²⁶⁵RP 10, 6.6.1968, s. 2.

²⁶⁶Vondrová, Jitka/ Navrátil, Jaromír (eds.): Komunistická strana Československa, Konsolidace (květen-srpen 1968), s. 10.

strana podle svého. V některých případech se snažila aktivitu utlumit již v zárodku (ČSSD), vůči většině občanských aktivit zaujala však vyčkávající pozici a věřila, že se celá záležitost s postupujícím prohloubením „zhumanizovaného“ socialismu sama od sebe vyřeší.²⁶⁷ Nejúčinnějším prostředkem se ovšem stalo prosté administrativní opatření: ministerstvo vnitra jednoduše prodlužovalo proceduru schvalování stanov, jen aby vzápětí odmítlo žádost a spolek se musel rozpustit.²⁶⁸

I po dubnovém plénu pokračovalo odtajňování některých „deformací“ minulosti a veřejnost byla postavena před mnohdy neuvěřitelná fakta. Koncem dubna zhodnotil švýcarský velvyslanec dosavadní postup rehabilitací kladně: „*Rehabilitační kampaň pokračuje, ačkoliv se ještě nenachází ve fázi skutku praktické.*“²⁶⁹ Vedoucí činitelé využívají rehabilitaci, podle Campichova soudu, jednak k zastrašování „reakčních“ živlů, které jsou nyní veřejně známy a učiněny zodpovědnými za spáchané zločiny, jednak k záměru očištění strany. Zbavená tohoto břemene „*bude [KSC] podle nich [komunistů] působit na populaci neodolatelným účinkem.*“²⁷⁰ Současně však Campiche upozorňuje na související úskalí rehabilitační operace, která se svým tvůrcům snadno vymkne z rukou a zpochybňuje pak samotné svatyně jejich ideologie: „*Další potíže spočívají v tom, aby se zabránilo skvrnám na kabátu těch, kteří se doposud těšili protekce. Takto byl teď dokonce sám Gottwald otevřeně zatažen do aféry okolo Slánského. [...] Když už nejen Novotný, ale i Gottwald aj. jsou učiněni zodpovědnými za zločiny minulosti, riskuje československé komunistické hnutí, že se zbaví svých autochtonních idolů a nemá potom pražádnou naději do budoucna.*“²⁷¹

Odhalení zločinů 50. let, doznání systémových nedostatků, lidského selhání a dalších „deformací“ patrně působilo na švýcarského velvyslance velkým dojmem a utvrzovalo ho v krizovém pojetí celého reformního počínu, který pro něj mnohem spíš než demokratické svobody přinášel důkazy o bezpodmínečném krachu KSC a světového komunistického hnutí ve všech oblastech lidského života a především v ideologické rovině: „*Jakkoli dopadne [československá] krize ve vnitřním plánu, můžeme se již dnes ptát, zda uplynulé měsíce nezpůsobily světovému komunistickému hnutí rány, které se jen těžko zahojí. Jak máme zapomenout na to, co bylo řečeno, napsáno a přiznáno, všechna ta mimořádná přiznání?*

²⁶⁷Tak tomu bylo například v případě K 231. Reformní vedení z části předpokládalo, že přijetím zákona o rehabilitaci ztratí toto sdružení své existenční oprávnění a rozpustí se. Mimo jiné se J. Smrkovský tímto tvrzením snažil uklidnit rozhořčené sovětské soudruhy při návštěvě delegace KSC v Kremlu na počátku května (4.5.1968). Pauer, Jan: Praha 1968, s. 51.

²⁶⁸Této okolnosti si všiml i tisk: „*Diverzní diskuzní kluby, mezi nimi také Svitákův ‚Klub angažovaných nestraníků‘, čekají dodnes marně na povolení ministerstva vnitra (ačkoliv by to teoreticky nemělo trvat déle než 30 dnů). Ani nezávislý automobilní klub – zaručeně žádný nebezpečný mocenský nástroj – nebyl dosud povolen!*“ Santner, Inge: Abgekühlte Prager Revolution, Weltwoche, 31.5.1968, č. 1803, s. 9.

²⁶⁹LP, 23.4.1968, s. 1.

²⁷⁰Ibid.

²⁷¹Ibid., s. 2.

Stačilo by si vytáhnout články anebo deklaráce, pocházející často od samotných komunistů – celá řada textů, která by bez komentářů a připojených poznámek snadno představovala obžalobu proti komunismu. Uplynul teď přesně rok od mého příjezdu do Prahy a konfúze v myslích komunistických teoretiků mě zcela zaskočila. Tato konfúze nabrala, během několika dní v březnu [roku 1968], bezmála ráz ideologického debaklu. Západ by z toho mohl profitovat a potvrdit své hodnoty.“²⁷² Jistým způsobem vyústění Campichova vidění a chápání „obrodného procesu“ jako důkazu systémové a světonázorové krize komunismu představuje jeho politická zpráva s příznačným názvem „Komunistická strana a její komplexy“ („La parti communiste et ses complexes“), pocházející z počátku června: „Zakomplexovaný komunismus; takový je dnes jeho obraz v Praze: Zahanbení komunisté vzhledem k odhalení zločinů režimu. Překvapení komunisté vzhledem k bankrotu hospodářského řádu a netrpěliví, aby mohli dokázat, že to umí lépe, zároveň ale často pochybují, zda to opravdu dokáží. Komunisté málo přesvědčeni sami o sobě vzhledem k lhostejnosti mládeže – lhostejnost, která se od ledna postupně proměnila v negativní postoj. Komunisté, kteří pocítují nevoli vůči ‚velkému bratrovi‘ z Moskvy, neboť si uvědomují, že svazek mezi Moskvou a Prahou je dnes více či méně strategicko-tradičního rázu než ideologického. Překvapení komunisté, kteří se dnes dočkávají více pochopení a sympatií ze strany kapitalistického Německa než od svých východoněmeckých a polských bratrů. Dezorientovaní komunisté vzhledem k zániku monolitického světového božstva, které bylo inspirací jejich hnutí; [dezorientace] vzhledem k leckde se vyskytujícímu přízraku nacionalistických sekt. Ve svých projevech dávají komunističtí řečníci najevo, že se snaží přesvědčit především sami sebe. Můžeme dokonce říct, že pocítujeme z jejich vystupování určitou úzkost.“²⁷³ „Tristní“ obraz československých soudruhů vyvolal u pisatele řečnickou otázku po situování opravdového komunismu v druhé polovině 20. století: „Zkrátka řečeno, kde se nachází skutečný komunismus? U ortodoxních novotnvců, věrných dogmatům a opravdovým základům marxismu-leninismu? Nebo u humanistických komunistů, kteří hledají svou cestu v socialistické demokracii? Není udivující, že u starých komunistů převládá nostalgie po romantické době, kdy existovaly ještě dobře od sebe oddělené třídy – jednak vykořisťovatelé, jednak [třída] utiskovaných. Vše bylo tudíž jednoduché. A vše je i dnes jednoduché, neboť komunistická strana je v opozici a protože se nemusí vystavit mocenské zkoušce. Tím spíše je strana nucena, aby si uměla vymyslela ty, kteří ji ohrožují a ohání se nebezpečím ze strany deklasovaných, starých buržoazních

²⁷²RP 8, 17.4.1968, s. 13.

²⁷³RP 10, 6.6.1968, s. 1n.

*utiskovatelů a samozřejmě imperialistů.*²⁷⁴ Obyvatelstvo, podle velvyslancova výkladu politicky uvědomělé a kriticky smýšlející, je však vůči takovým strašákům rezistentní a uvědomuje si, že komunistická strana by v opravdové demokracii neobstála. Východisko pro pražské reformátory spatřuje Samuel Campiche v koncepci limitovaných svobod, kterou lze v současnosti, tj. počátkem června, ale už jen těžko sladit s požadavky většiny občanů: *„Bude populace ale nadále ochotna toto [program limitovaných svobod] akceptovat? Přes ‚guláš‘ komunistické terminologie ví většina Čechoslováků, že existuje jen jedna demokracie, že jen toto jedno slovo ji opodstatňuje a jakmile se vyzdobí přídatnými jmény jako komunistická, lidová apod., přestává jí být.*²⁷⁵

Campichovu téměř antropologickou sondu do nitra komunistických předáků ve zprávě o „zakomplexovaném komunismu“ v Československu jsme o něco výše označili za vrchol jeho vnímání „Pražského jara“ ve smyslu „světonázorové krize“.²⁷⁶ Zároveň si však musíme uvědomit, že se v jeho výkladu již odráží poněkud pozměněná politická a společenská situace panující po květnovém plénu ÚV KSČ (29.5.-1.6.1968). Oproti původním intencím se stranickému vedení nepodařilo stranu a společnost sjednotit na základě Akčního programu a podřídit tyto složky své „přirozené autoritě“. Stranická základna zaujala vůči programovému dokumentu, jenž někteří vnější pozorovatelé kvůli jeho rozsahu a v narážce na dlouhodobého poválečného vůdce italských komunistů přirovnávali k Togliattově závěti,²⁷⁷ pasivní až odmítavé stanovisko. O nic lépe se programovému prohlášení nedařilo ani mezi řádnými občany, kde mezitím razantně pokračoval přerod „převodových pák“ a přinášel nové, stupňující se požadavky, které mnohdy překračovaly představy reformátorů v KSČ. Stranické vedení na změny vnitropolitických poměrů a nové společenské jevy reagovalo tím, že je paušálně prohlásilo za další a nebezpečnější projevy antisocialistických kruhů, které

²⁷⁴Ibid., s. 2.

²⁷⁵Ibid., s. 3.

²⁷⁶Na dlouhodobou „světonázorovou krizi“ v souvislosti s „Pražským jarem“ upozornil ve svém diskuzním příspěvku na mezinárodní konferenci o Polsku a Československu v roce 1968 i polský velvyslanec v ČR a historik Dr. Andrzej Krawczyk: *„Nebyla to [„Pražské jaro“] také politická krize. Myslím, že je zde možné zavést pojmy ‚světonázorová krize‘, ideová krize, dlouhotrvající krize. V polovině šedesátých let se pro určité skupiny v aparátu komunistické moci otevřela krize chápání blízko významu slova toho pojmu, jako pozorování rozkolu mezi skutečností a ideologií. Oni – skupina, která později symbolizovala Pražské jaro – se snažili zlikvidovat tento rozkol, napravit tu skutečnost, ve svém chápání pouze vylepšit, posílit, opravit socialismus. [...] Docházelo k paradoxní situaci [...], že na jedné straně je spuštění mechanismu, na který reaguje společnost, chtěje ještě víc, a z druhé strany moment určitého typu dezorientace. Například, protože tyto nové koncepce, nový ideový svět vznikl v samém centru moci, v okolí Ústředního výboru KSČ a jeho příslušných oddělení, Vysoké školy stranické a v redakci hlavního deníku, stranický krajský aparát, okresní byl dezorientovaný – náhle dostával pobídky k zpochybnutím postojům, k revidování, prověření kritiky týkající se skutečnosti či minulosti. V určitém smyslu – řečeno hovorovým jazykem – byli zpitoměli, nevěděli, jak se v té situaci ocitli. Proto si myslím, že je třeba hovořit o krizi sahající hluboko do světonázorového pohledu, ve struktuře, a nikoliv o politické krizi.“* Blažek, Petr a kol. (eds.): *Polsko a Československo v roce 1968*, s. 262.

²⁷⁷RP 8, 17.4.1968, s. 5.

představují nadále hlavního nepřítele reformního úsilí.²⁷⁸ Zdrojem takového obratu nebyl jen vnější nátlak, jenž se projevoval zejména po návštěvě československé delegace v Kremlu (4.5..1968), pobytech sovětských představitelů v ČSSR (Kosygin, Grečko, Jakubovskij aj.) či zahájení nejrůznějších vojenských manévřů Varšavské smlouvy v okolních státech, nýbrž vycházel do velké míry i z „endogenní stalinizace“ KSČ, resp. únorových tradic, zkušeností bolševizace strany v letech 1928/29 apod.²⁷⁹ Sémantický a obsahový posun pojmu konsolidace našel svůj výraz ve zvýšeném důrazu na „pravicový extremismus“ ve frazeologii reformních činitelů²⁸⁰ a měl zásadní dopad na květnové zasedání ústředního výboru. Strana na květnovém plénu potvrdila svůj nárok na vedoucí úlohu ve společnosti, vyhlásila konsolidaci ochranných a bezpečnostních složek socialistického státu a pravicovým, antisocialistickým tendencím rozhodný boj.²⁸¹ Reformní vedení tak dalo jednoznačně najevo, že se nehodlá opřít o rodící se občanské hnutí a dostávalo se tím stále zřetelněji do protikladu se společenským pohybem. Není tedy náhoda, že právě v období května a června se u vnějších pozorovatelů prosazuje nejen vnímání jakési zpomalené revoluce v ČSSR, ale i přesvědčení o komunistické straně, která se nechává zatlačit do pozice menšiny.²⁸² Snaha sjednotit stranu na modifikovaném pojetí konsolidace měla spíš opačný účinek než reformní představitelé předpokládali a rozkol ve stranickém aparátu se v následujících týdnech ještě prohloubil. Pro ortodoxní komunisty, kteří se v ústředním výboru a Národním shromáždění udrželi - přes některé nepatrné personální změny - v hojném počtu, znamenala bojová výzva vedoucích

²⁷⁸Vondrová, Jitka/ Navrátil, Jaromír (eds.): Komunistická strana Československa, Konsolidace (květen-srpen 1968), s. 11.

²⁷⁹Demokratické tradice a endogenní stalinizaci (představovanou především bolševizací KSČ na konci 20. let) považuje Jaques Rupnik za základní paradox československého komunismu, který se plně projevuje v roce 1968. Rupnik, Jaques: 1968 et les paradoxes du communisme tchécoslovaque, In: Fejtő, François/ Rupnik, Jaques (eds.): Le Printemps tchécoslovaque 1968, Bruxelles 1999, s. 33-40. V únorových tradicích a bolševizaci strany vidí hlavní důvod pro sémantický a obsahový posun konsolidačního programu i Jitka Vondrová a Jaromír Navrátil. Vondrová, Jitka/ Navrátil, Jaromír (eds.): Komunistická strana Československa, Konsolidace (květen-srpen 1968), s. 11n.

²⁸⁰Zvýšené kritiky či upomínání pravických sil a patrné změny reformního kurzu si všimla Weltwoche již několik dní po návratu československé delegace z Moskvy. Připisovala tyto jevy ale spíše stupňujícímu se vnějšímu nátlaku, než osobní dispozici reformátorů: „Brežněv sotva chce svrhnout Dubčeka a Černíka, nýbrž je zastrašit a předvést jim především úzkost jejich manévrovacího prostoru. To se mu bezesporu již povedlo. Dokonce tak odhodlaný reformátor jako pražský předseda parlamentu Smrkovský dnes varuje, že strana nemůže již dále přihlížet, jak je 'jistými kruhy' veřejně 'napadána' a 'pomlouvána'. Když Ústřední výbor KSČ před několika týdny prohlásil, že se musí nově dobyté vymoženosti teprve 'konsolidovat', znamenalo to jednoznačně 'až sem a ani o krok dále'. Nyní museli muži ve špičce uznat, že to nestačí a že budou muset ustoupit několik kroků, pokud nechtějí ohrozit celý podnik obnovy. Velká otázka však zůstává: o kolik zpět?“ Allemann, René: Die Sünde der Tschechoslowakei, Weltwoche, 17.5.1968, č. 1801, s. 1. Podobné svědectví nám přináší i velvyslanec Campiche: „Dans la presse, on note maintenant des avertissements nombreux, adressés non seulement à la veille garde mais aussi aux éléments anti-socialistes et anti-soviétiques.“ LP, 29.5.1968, s. 2.

²⁸¹Janáček, František/ Moravec, Jan: Mezník i rozcestí reformního hnutí (duben-květen), s. 97nn.

²⁸²Výrazy takového chápání najdeme jednak ve zprávě velvyslance Campiche o „zakomplexovaných komunistech“, jednak v dalších relacích, v nichž švýcarský titulář zdůrazňuje menšinové, resp. opoziční postavení KSČ. „[...] die KPTsch befindet sich in der Minderheit, wenn sie auch vorgibt das Vertrauen der Mehrheit erringen zu können [...]“ LP, 6.6.1968, s. 2. Tisk přepovídal v období před květnovým plénem, že straně v aktuální situaci hrozí ztráta důvěry a vedoucí úlohy: „Přitom to byl Dubček samotný, jenž v březnu zdůraznil: KSČ stojí v čele obrodného procesu. Avšak vedoucí silou ve státě zůstane jen do té doby, dokud má většinu lidu za sebou. Pokud by jednoho dne jiná síla představila lepší cestu k socialistické demokracii – a jen taková připadá v úvahu, musela by se KSČ s tím volky nevolky spokojit.“ Santner, Inge: Abgekühlte Prager Revolution, Weltwoche, 31.5.1968, č. 1803, s. 9.

činitelů vodu na mlýn jejich veřejné agitace proti všem „kontrarevolučním“ jevům. Radikálně progresivní část komunistických činitelů – představovaná především pražským městským výborem – se stranické direktivě naopak vzepřela a vytvořila samostatnou iniciativu.²⁸³

Bezesporu největší ohrožení československých reforem představovali pro švýcarské velvyslanectví a tisk v období, než vstoupil celý vývoj do „horkého léta“, konzervativci v řadách KSČ. Již počátkem května se týdeník Weltwoche pozastavuje nad tím, že je československá delegace v rámci jednoho z nesčetných setkání, která mají připravit naplánovanou celosvětovou konferenci komunistických stran, vedena bývalým místopředsedou Novotného vlády Jozefem Lenártem.²⁸⁴ Nebezpečí páté kolony uvnitř ČSSR pak podrobněji vykresluje článek z předvečera květnového pléna, od něhož si i švýcarští pozorovatelé tak zbožně přáli, aby přineslo řešení personální problematiky: „*Za největší zlo, které neustále způsobuje nové, musíme samozřejmě považovat shovívavost vůči ortodoxním. Už překonali svou historickou vteřinu úleku. Už se tito lidé zase formují, vylézají ze svých úřadů, vedou opět obžalobné řeči, cítí se být povoláni, aby varovali před ‚buržoazními úchylkami‘. Málo platno v této situaci, že se Novotný sám chová zdrženlivě. O to víc pracují jiní včerejší aparátčiči na svém návratu. Zcela bez rozpaků se soustřeďují kolem bývalého ministra dopravy Aloise Indry. A některým z nich se návrat již podařil. Novotného syn se tak kupříkladu docela nečekaně objevil na ministerstvu obchodu. Bývalý strážce rozhlasu Karel Hoffmann sedí od nedávna jako ministr pošt v kabinetu. Hendrych, jemuž připisují spisovatelé Liehm, Vaculík a Klíma své disciplinární pokárání, se má údajně stát vyslancem v Helsinkách...*“²⁸⁵ Po tomto krátkém výčtu, který se až na výjimky čte jako neúplný who-is-who srpnového pučistického jádra – a to nota bene v květnu 1968! – následuje podobizna zevnějšku posílených konzervativců a znejistělých reformátorů: „*Válku nervů, kterou SSSR společně s Polskem a NDR rozpoutal proti podezřelým demokratům na Hradčanech, prospěla ortodoxním hned dvojnásobně. Jednak mohou nyní vystupovat takřka s legitimací Moskvy, jednak se potýkají s rozpačitými reformátory, kteří najednou vůbec nejsou přesvědčeni o správnosti svého počínání. Jisté argumenty Sovětů zřejmě docela padly u Dubčeka a*

²⁸³Tohle neuniklo ani švýcarskému velvyslanci, jenž se ve své zprávě ze dne 2. července zmiňuje o snaze pražských komunistů odvolat Kouckého z postu velvyslance v Moskvě. „*Stále častěji můžeme pozorovat přímé zásahy pocházející ze strany obyvatelstva – často dokonce od komunistů, jejichž záměrem je ovlivňování vládních rozhodnutí. Takto například rozhodla především konference 5. městské části v Praze, aby se od orgánů vyžadovalo odvolání p. Kouckého z postu velvyslance v Moskvě, dokud nebude objasněna jeho zodpovědnost za zločiny z minulosti.*“ RP 12, 2.7.1968, s. 3.

²⁸⁴Týdeník si tuto okolnost dovedl vysvětlit jen jako zahraničně-politický manévr dvojice Dubček/Černík: „*Že [...] je československá delegace vedena bývalým předsedou vlády Lenártem, překvapuje ve dvojím smyslu: zaprvé patrně nechtěli ani Dubček a ani Černík vstoupit do arény, čímž mírně potrestali Budapešť [místo konání přípravné konference; jednalo se po setkání na přelomu února a března o další akci v maďarském hlavním městě] svým pohrdáním. Za druhé je udivující, že již téměř odstavený Lenárt dostal z Prahy takovou důvěru.*“ Budapest bereite KP-Gipfeltreffen vor, Weltwoche, 3.5.1968, č. 1799, s. 2.

²⁸⁵Santner, Inge: Abgekühlte Prager Revolution, s. 9.

soudruhů na úrodnou půdu. Každopádně se stará známá metla o ‚protisocialistických silách mezi intelektuály‘ již podezřele často vyskytuje.“²⁸⁶ Opakovaně – téměř litanicky – se jak ve zprávách velvyslance Campiche, tak v článcích švýcarského týdeníku objevuje po celý první půlrok „Pražského jara“ tatáž obava, že protireformní křídlo ve straně zneužije hospodářsko-spoolečenské potíže anebo případný nezdar ekonomických opatření k mobilizaci dělnických mas proti reformním činitelům. Pěknou ukázkou dobové atmosféry, v níž konzervativci zintenzivnili svou agitační činnost mezi pracujícími a „obrněná pěst dělnické třídy“ v podobě lidových milicí se opět chystala na pochody po československých městech a venkovu,²⁸⁷ přináší i již citovaný článek ve Weltwoche: „Svou nejdůležitější oporu nacházejí neostalinisté v dělnictvu. Celá léta se jim dařilo poměrně dobře. Stali se poživateli hospodářského bankrotu, kteří si sice moc nevydělávali, ale ještě méně pracovali. Teď se chvějí před ztrátou lehkého života. Propagovaná denivelizace, která spojuje výdělek s pílí, se jim vůbec nehodí. Je to opravdu jen náhoda, že se v uplynulých dnech objevují protireformní letáky ve stále větším počtu v pražských ulicích (přestože existuje ministerstvo vnitra, které by importu pravděpodobně v Albánii [sic!] tištěných letáků mohlo zabránit)? Že velký strojírenský podnik ČKD v Praze schválil ostrou rezoluci proti Dubčekovým lidem? Že se z mnoha stran ozývají hlasy, které volají po svolání celostátního aktivu lidových milicí, tedy konzervativní rvoucí se tlupy komunismu?“²⁸⁸

Naděje vnějších a československých pozorovatelů, že se Dubček zbaví alespoň části zarytých dogmatiků z ústředního výboru byly na květnovém plénu trpce zklamány. První tajemník strany se svou výzvou, aby se nejzkompromitovanější členové ústředního orgánu KSČ vzdali svých míst, neuspěl a i vyloučení starých stalinistů rázu Antonína Novotného, Karola Bacílka a dalších mohl sotva kdo považovat za víc než kosmetickou úpravu.²⁸⁹ Tento nezdar stranického šéfa znamenal jen další příklad „pochybné a nakonec katastrofické Dubčekovy personální politiky“,²⁹⁰ která v následujícím období kulminovala odvoláním zpupného generála Prchlíka a jmenováním notoricky známého sovětského agenta Viliama Šalgoviče do čela StB. V této nejasné a napjaté situaci nemohlo ani dlouho očekávané rozhodnutí svolat

²⁸⁶Ibid.

²⁸⁷Navrátil, Jaromír: Vyvrcholení vnitřní i vnější krize, In: Kural, Václav a kol.: Československo roku 1968, s. 122n.

²⁸⁸Santner, Inge: Abgekühlte Prager Revolution, s. 9.

²⁸⁹Weltwoche označila vyloučení Novotného a spol. za optickou korekturu, neboť stará garda byla podle týdeníku již příliš zkompromitována na to, aby způsobila reformnímu kurzu ještě nějaké škody. Opravdové nebezpečí hrozí od neostalinistů a dogmatiků s čistou minulostí: „Bezespory to byl úspěch pro Dubčeka, že se mu alespoň podařilo nejznámější stalinisty (Široký, Bacílek, David, Koehler, Urválek) odstranit ze strany a ÚV. Taktéž nesporné je ale, že vyloučení těchto lidí představuje spíš optickou než praktickou výhru. Nejužší Novotného klika včetně bývalého prezidenta byla již dávno příliš zkompromitována, než aby se mohla nějak zvlášť aktivně projevovat. Nebezpečí hrozí dnes reformátorům spíš z kruhu stalinistů s čistou minulostí. A ti sedí i nadále klidně v ústředním výboru.“ Santner, Inge: Dubček kämpft um die „kleine Demokratie“, Weltwoche, 7.6.1968, č. 1804, s. 11.

²⁹⁰Vondrová, Jitka/ Navrátil, Jaromír (eds.): Komunistická strana Československa, Konsolidace (květen-srpen 1968), s. 14.

mimořádný XIV. sjezd vzbudit dojem jednoznačného vítězství reformního kurzu, jak nám dokládá svědectví ze švýcarského velvyslanectví: „*Přívalem slov plenárního zasedání se se svými diskuzními příspěvky, výzvami a rezolucemi vylíje v následujících měsících na stovky stranických schůzek nejrozličnějších úrovní. V každé základní organizaci a až nahoru na okresních konferencích vzplane tvrdý boj o volbu jednotlivých delegátů o postup do vyšších grémií, resp. na sjezd. [...] Měsíce do konání sjezdu tak budou prodlužovat periodu neklidu a nejistoty.*“²⁹¹ Pod dojmem stupňujícího se vnějšího a vnitřního napětí, rozporů uvnitř reformního bloku, zklamání nad skromnými výsledky dosavadního vývoje a nejisté budoucnosti se snažila pražská dopisovatelka týdeníku Weltwoche koncem června o předběžnou bilanci prvního půlroku československého experimentu: „*Euforické opojení Pražského jara pominulo. Rovněž první hořká deziluze. Revolucionáři se cvičí v umění možného. ‚Realismus‘ se jmenuje heslo těchto hodin, následujících měsíců, příštího roku. Po pěti měsících bezprecedentního duševně-politického rozmachu dosáhla ČSSR přechodného stádia. Přesněji řečeno: začátek – možná celá léta trvajícího – přechodného stádia pohybujícího se mezi stalinismem a svobodou, mezi diktaturou tříd a socialistickým pluralismem, mezi demokracií ve slovech a demokracií v činech. Rychlá vítězství nejsou nadále myslitelná - budeme svědky neústupných bojů a tuhého odporu, malých pokroků nebo malých ústupků. Progresivní komunisté se musí mít pořád na pozoru, aby získali tu a tam malý kousek terénu. Neboť i jejich soupeři rozhodně nespí.*“²⁹² V rámci perspektivy této politiky „malých kroků“, odehrávající se na širokém poli nejrozličnějších tendencí, není budoucí vývoj v ČSSR téměř předpověditelný: „*Mimoto nejsou momentálně dlouhodobé prognózy prostě možné. Nikdo se neodvážá politickou krajinu ČSSR pro rok 1970 anebo 1971 předpovědět. Nechá se přechodná doba dobře anebo špatně zužitkovat? Bude na jejím konci opravdu stát demokracie anebo jen zhumanizovaná diktatura? Téměř vše je možné získat, téměř vše lze také ztratit.*“²⁹³

²⁹¹LP, 6.6.1968, s. 3.

²⁹²Santner, Inge: Bilanz des „Prager Frühlings“, Weltwoche, 28.6.1968, č. 1907, s. 7.

²⁹³Ibid.

3.4 L'été chaud de Prague čili horké léto v Praze

Přestože československé vedení po květnovém plénu žilo v naději, že dovede vyhlášením konsolidačního programu a rozhodného boje proti antisocialistickým tendencím rozptýlit obavy sovětského politbyra, nechali se spojenci utěšit jen na krátkou dobu. Již v polovině června bylo v ÚV KSSS „s lítostí“ konstatováno, že usnesení a záměry květnového pléna neměly žádný pozitivní účinek na další vývoj v ČSSR.²⁹⁴ Sověští vůdcové neměli proto důvod cokoliv na svém dosavadním postupu změnit a rozhodli se naopak dále rozvíjet svůj vojensko-diplomatický nátlak, jehož součástí se staly nejrůznější a ve svém rozsahu gigantické manévry či cvičení vojsk Varšavské smlouvy, konající se v okolních bratrských státech a koneckonců i v samotném Československu (*Šumava*).

I ve vnitřním plánu byla situace v průběhu června a první polovině července daleko od svého rozuzlení. Konzervativci, povzbuzeni ohromnou vojenskou kulisou, resp. diverzními akcemi (anonymní protireformní letáky apod.) a vystupující v neposlední řadě také pod záštitou polemických článků z Berlína, Varšavy a Moskvy, stupňovali v prvních letních dekadách svou aktivitu, která v jistém smyslu vyvrcholila celostátním aktivem lidových milicí na ruzyňském letišti dne 19. června, na jehož půdě byl pod kuratelou tajemníka Aloise Indry přijat tzv. pozdravný dopis sovětskému lidu.²⁹⁵ Příznivce reformu na druhé straně do velké míry znepokojilo poněkud zpomalené tempo reformního kurzu a zejména v intelektuálních kruzích se šířilo zklamání nad dosud skromnými výsledky celé polednové evoluce. Stále hlasitěji se proto – jak již bylo řečeno výše – ozývaly hlasy, že se komunistická strana, která se místo toho, aby uplatnila svůj nárok na vedoucí úlohu a stala se opravdovým „předvojem společenského vývoje“, dostala do protikladu vůči aktuálnímu procesu. Vzhledem k tomu, že stranické vedení bylo nuceno permanentně vycházet vstříc rozmanitým, nezřídka i protichůdným vnějším a vnitřním tlakům či požadavkům, příliš neudivuje, že role prvního tajemníka byla často přirovnána k provazochodci nebo akrobatu.²⁹⁶

V beztak rozjitřené situaci stačilo jen málo, aby se celý vratký systém nebezpečně naklonil anebo dokonce zhroutil a každá závažnější otázka představovala tak svým způsobem nebezpečnou výbušninu. Poslední jiskrou se za těchto okolností stal jeden z nejvýraznějších

²⁹⁴Navrátil, Jaromír: Vyvrcholení vnitřní i vnější krize, s. 120nn.

²⁹⁵Sovětský tisk zmíněný pozdrav již 21.6.1968 zveřejnil a orgány KSSS obratně během čtrnácti dnů zorganizovaly odpověď sovětského lidu v podobě více než 16 000 do Československa zaslanych rezolucí, pocházejících ze závodů a různých zařízení, v nichž pisatelé své československé protějšky ujišťovali, že jsou ochotni poskytnout pomoc při společné ochraně socialismu. Ibid. Rezoluce nemohla uniknout ani pozornosti švýcarského velvyslance, jak dokládá první politická zpráva z července. RP 12, 2.7.1968, s. 3.

²⁹⁶Velvyslanec Campiche tento obraz používá doslovně ve své zprávě z počátku května (RP 9, 3.5.1968, s. 3) a v pozdější podobě se k tomuto přirovnání několikrát vrací. Weltwoche toto vnímání Dubčeka znázornila ve své titulní karikatuře ze dne 17.5.1968. Viz přílohy.

projevů nezávislé veřejnosti té doby – Vaculíkův manifest 2000 slov. Autor a signatáři manifestu vycházeli bezesporu z nejušlechtilějších úmyslů a chtěli svým počinem vyjádřit podporu Dubčekovu křídlu. Se svým voláním po občanské statečnosti a mobilizaci proti nebezpečí vnitropolitické restaurace však dokument jasně šel za hranice dosavadního politického diskurzu. Manifest, jenž i oddaní reformisté ve stranickém vedení nechápali jinak než jako „výzvu k únoru naruby“,²⁹⁷ se stal pro domácí a vnější odpůrce reforem vítaným argumentem v boji proti československé „kontrarevoluci“. Stupňující se napětí okolo zveřejněného manifestu, který se odrazil zprvu především ve vnitropolitické rovině, zachytil i švýcarský velvyslanec Campiche hned v úvodu své politické zprávy ze dne 2. července: „*Bitva p. Dubčeka není ještě vyhrána a reformy pořád nejsou zajištěné. Nové vedení pořád ještě neuspělo v kompletní eliminaci sil novotnovců, z nichž se část nenechá odzbrojit a pokračuje ve své záškodnické práci. Ačkoliv se jim [novému vedení] pomalu daří konsolidovat své pozice, nemohou tak učinit jinak než postupně a opatrně, poněvadž by se nejmenší nemírnost mohla stát záminkou, aby jeho protivníci upevnili svůj odpor anebo se ospravedlnila sovětská intervence.*“²⁹⁸ Zápas mezi konzervativci a reformátory se podle švýcarského diplomata zvláště pronikavě projevoval po publikování Vaculíkova manifestu a právě hlubokou odezvou tohoto spisu uvnitř společnosti²⁹⁹ považoval Campiche v dané situaci za vysoce choulostivou záležitost: „*Tato zkušenost [manifest 2000 slov a jeho ohlas ve straně a společnosti] je pro vládu v okamžiku, kdy se parlament chystá zrušit cenzuru, úřady se domnívají, že mohou mít větší důvěru v zodpovědnost novinářů a cizí vojska zúčastňujících se ‚štábních‘ manévřů varšavské smlouvy prodlužují svůj pobyt v zemi, velice delikátní.*“³⁰⁰ V tomto smyslu uzavírá šéf pražské mise své úvahy zjištěním, že „*československá komunistická strana ještě nevyvázla ze své krize. [Strana] pokračuje v hledání své identity a snaží se udržet leckde a leckým ohroženou jednotu, jejíž hlavní hrozbu představuje dnes extrémní levice.*“³⁰¹

Po z hlediska východních partnerů nepochopitelně mírné reakci předsednictva ÚV KSČ na Vaculíkův manifest se v prvních červencových dnech rychle odvíjela celá letní krize. Pod moskevskou reží byly československému vedení ve dnech 4.-6. července zaslány dopisy

²⁹⁷Výrok Josefa Smrkovského na schůzi PÚV ze dne, kdy byl manifest zveřejněn, tj. 27.6.1968. Vondrová, Jitka/ Navrátil, Jaromír (eds.): Komunistická strana Československa, Konsolidace (květen-srpen 1968), s. 152.

²⁹⁸RP 12, 2.7.1968, s. 1.

²⁹⁹Švýcarský titulář se nejen zmínil o formálním odsouzení manifestu ze strany předsednictva ÚV KSČ, nýbrž i o pozitivním ohlasu, kterého se uvedený text dočkal ze strany obyvatelstva. Podle Campiche jen samotná redakce Práce dostala 11 246 manifest podporujících dopisů, v nichž se odesílatelé ohrazovali vůči veřejnosti předloženým tendenčním interpretacím Vaculíkova dokumentu a zároveň vyjadřovali nespokojenost nad nečinností oficiálních míst v boji proti tvůrcům a distributorům anonymních protireformních letáků a spisů. Ibid., s. 2.

³⁰⁰Ibid.

³⁰¹Ibid., s. 3n.

bratrských stran ze Sovětského svazu, východního Německa, Bulharska, Polska a Maďarska, v nichž autoři vyslovili své znepokojení nad „kontrarevolučním“ děním v ČSSR. Současně i komunističtí předáci „pětky“ čím dál méně skrývali svou nespokojenost a kritiku reformní politiky. V případě Brežněvova veřejného projevu, v němž zdůraznil nutnost vojenského potlačení maďarské vzpoury z roku 1956, již opravdu nikdo nemohl pochybovat o tom, na čí adresu byly tyto výstražné výroky namířeny.³⁰² Nejasnosti kolem definitivního odchodu spojeneckých vojsk, které po ukončení cvičení *Šumava* nadále a bezdůvodně prodlužovaly svůj pobyt na československém území, vyvolaly u domácího a světového publika obavy a řadu spekulací a zviditelnily sovětský nátlak na československý obrodný proces. Období okolo varšavského summitu tak pod stupňujícím se vnějším a vnitřním pnutím dovršilo v základních rysech diferenciacní proces uvnitř vedení KSČ a stranických struktur. Předsednictvo se rozestoupilo podobně jako později v noci z 20. na 21 srpna 1968 a jeho konzervativní členové, sdružující se na základě tzv. Kolderově platformě,³⁰³ se nejen ztotožnili se sovětskými názory na události, nýbrž také usilovaly o roztržku v ústředním výboru. Výbušnou vnitropolitickou situaci v předvečer varšavského setkání vykreslil velvyslanec Campiche i ve své relaci z 11. července: „[...] francouzský velvyslanec obdržel od spolehlivého zdroje informaci, že nový ministr vnitra, p. Pavel, je ve svém ministerstvu izolován; nedůvěřující svým spolupracovníkům prý mění dvakrát týdně zámeček své kanceláře. P. Indra, jeden z ‚tvrdých‘, se projevuje svými antiliberalními rejdy. Anonymní letáky, které se roznášejí prostřednictvím letadel, vyhrožují liberálům. Tito si naopak stěžují na neschopnost policie najít jejich autory.“³⁰⁴

Otevřenou roztržkou po varšavském setkání (14.-15.7), po němž následoval další – tentokrát veřejně publikovaný – výhrůžný dopis „pětky“, který se dočkal odhodlané odpovědi předsednictva ÚV KSČ, se vnější stránka konfliktu stala definitivně rozhodujícím činitelem celého vývoje. Přestože rostoucím napětím mezi bratrskými stranami a zjevným zbrojením vojenských sil Varšavské smlouvy v sousedních státech a v tehdejší ČSSR se zvýraznila reálná hrozba nejen pro obrodný počín, ale koneckonců i pro samotnou suverenitu československého státu, nebyla valná část západních pozorovatelů ochotna připustit možnost přímé intervence. Přespříliš velké byly zdánlivě rozdíly mezi maďarskými událostmi z roku 1956 a československým pokusem „zhumanizovat“ komunistický režim; mocenský zásah do vnitřních záležitostí se navíc natolik protivil dlouhodobým sovětským snahám upevnit

³⁰²RP 13, 11.7.1968, s. 1, resp. Sowjetischer Drohfinger – gegen wen?, Weltwoche, 12.7.1968, č. 1809, s. 2.

³⁰³Navrátil, Jaromír: Vyvrcholení vnitřní i vnější krize, s. 126n.

³⁰⁴RP 13, 11.7.1968, s. 3.

pošramocenou jednotu komunistického hnutí, že vojenské řešení krize bylo v předvečer světové konference komunistů pro většinu komentátorů jen těžko přijatelné. Tato domněnka se upevnila ve svém důsledku po bilaterálním setkání v Čierné nad Tisou a následující bratislavské konferenci, jak nás přesvědčuje úvodník časopisu Weltwoche: „*Ale to [sovětská intervence v Maďarsku roku 1956] byla zcela jiná situace – a to hned v několika ohledech. Zaprvé ztratila komunistická strana v Budapešti opravdu kontrolu a vyvolala tím, že se příliš dlouho bránila důkladným reformám, vskutku nebezpečí ‚kontrarevoluce‘. Za druhé se maďarský pokus odehrál v jiném mezinárodním kontextu, kdy John Foster Dulles [americký ministr zahraničních věcí v letech 1953-59] ještě tvrdošíjně lpěl na své politice obklíčení ‚socialistického tábora‘. A za třetí se tehdy komunisti ještě více či méně sevřeně seskupovali kolem Sovětského svazu jako svého ‚předvoje světové revoluce‘. To vše se mezitím důkladně změnilo. Komunistická vláda v Praze je sice vystavena kritice, ale není vážně ohrožena. Nikdy nebyla prestiž KSČ ve vlastní zemi větší a tak nesporná jako po vystřídání diskreditovaného Novotného týmem Dubček-Černík-Svoboda. Kromě toho se na místo studené války v Dullesově stylu dostala do popředí od Washingtonu až po Bonn se rozepínající ochota k uvolnění a sblížování se Sovětským svazem. Současně je nárok KSSS na ‚vedoucí úlohu‘ ze všech stran zpochybňován: od Pekingů a jeho satelitů, od Kuby Fidela Castra a latinskoamerického ‚fidelismu‘, od ‚rudého gaullismu‘ Rumunska a dokonce ze strany studentských revolucionářů v Evropě a Ameriky, jakož i od ideologů hnutí black poweru v USA. Od roku 1960, kdy na poslední světové konferenci komunistických a dělnických stran v Bukurešti se stala otevřená roztržka mezi Rusy a Číňany nevyhnutelnou, postoupila komunistická Internacionála – jejíž formální zrušení Stalinem v roce 1943 nezměnilo nic na její realitě – rapidnímu rozkladu. Čelit tomuto procesu pomocí nového rudého koncilu přinejmenším Moskvě věrných prvků, současně posílit mezinárodní disciplínu a poskytnout stranám ve světě zase pevnou ideologickou orientaci, je cílem, k němuž Sověti již léta upnuli svou pozornost a jemuž se svoláním moskevské světové konference na nadcházející listopad ze sovětského hlediska nadějně přiblížili. Intervence v Československu by je byla vzdálila od vysněného cíle. Nebyl to jistě jediný důvod proč opustili od zkoušky síly s Čechy. Ale byl to v každém případě závažný motiv pro Brežněvovu ochotu ke kompromisu v Čierné a Bratislavě.“³⁰⁵ Pisatel ukončil své hodnocení, patrně pod dojmem různých, československé soudruhy podporujících gest, některých komunistických stran ve světě, pro týdeník Weltwoche během letní krize typickým přirovnáním Sovětského svazu, resp. světového*

³⁰⁵Alleman, Fritz René: Moskau, Prag und der Weltkommunismus, Weltwoche, 9.8.1968, č. 1813, s. 1.

komunismu ke katolické církvi: „*Komunismus se přirovnával – a to nikoli bezdůvodně – ke katolické církvi. Obě hierarchie, ta duchovní i ta světská, prožívají v těchto dnech hlubokou krizi autority. Málokdy vyvolalo papežské rozhodnutí takový odpor jako poslední encyklika papeže Pavla VI., a nikdy před tím nezpochybnili komunisti neomylnost svých vůdců jako po varšavské filipice.*“³⁰⁶

Fatální desinterpretace reálného stavu ohrožení a podcenění hegemoniálních aspirací Kremlu, v jehož důsledku bylo sovětské impérium představeno jako moc, která sice nadále trestá vzpurné živly ve svém hájemství kletbou či exkomunikací, na druhou stranu ale již dávno upustila od křížových výprav,³⁰⁷ měly několik důvodů. Vedle zbožného přání a přesvědčení, že reformní duch se neomezí na Československo a pronikne i za jeho hranice,³⁰⁸ považujeme za nejzávažnější moment samotné počínání československých reformátorů. Dubčekovu vedení se podařilo od začátku své nové politické linie před domácí a světovou veřejností dokonale zamlžit stupeň a podstatu kritiky socialistických spojenců a jejich permanentní vměšování do vnitřních záležitostí, počínající nejpozději s drážďanskou schůzkou a nakonec dovedlo i jednání v Čierné a Bratislavě obratně prodat jako své vítězství anebo při nejmenším remízu. Lídři KSČ při tom v nemalé míře čerpali z kreditu, který získali během „horkého léta v Praze“. Svým rázným odmítnutím zúčastnit se nového multilaterálního tribunálu a svébytnou reakcí na varšavské ultimatum sklízely vůdčí osobnosti nemalé uznání jak doma, tak u zahraničních pozorovatelů.³⁰⁹ Svět navíc ocenil způsob, jakým Dubčekovo vedení

³⁰⁶Ibid.

³⁰⁷Jedná se o další typické dobové vnímání z týdeníku Weltwoche, v němž byl sovětský hegemon přirovnán ke katolické církvi v době, kdy ještě bojovala s mečem za jednotnou víru všech křesťanů a uznání bezpodmínečné autority apoštolské stolice: „*Der Vergleich mit jener Periode der katholischen Kirche, als diese zwar auf Kreuzzüge und Religionskriege, nicht aber auf den moralischen Bannstrahl verzichtete, liegt nahe.*“ Matt, Alphons: Springt Moskau über seinen Schatten?, Weltwoche, 19.7.1968, č. 1810, s. 1. Další ukázkou podobného rázu představuje karikatura s názvem Reformace na východě (*Reformation im Osten*), kde je československý vůdce ‚Alexander Husček‘ zpodobněn v roli reformátora, který své ‚kacířské bludy‘ o nezávislosti, rovnosti a partnerství připevňuje přímo na dveře rozhořčeného kremelského ‚papeže‘ Leonida Brežněva. Weltwoche, 26.7.1968, č. 1811, s. 1. Viz přílohy.

³⁰⁸Optimismus v tomto ohledu panoval zejména v období mezi rozhodnutím sovětského politbyra zúčastnit se bilaterální schůzky v Čierné nad Tisou a po onom jednání, resp. bratislavské deklaraci: „*A ještě něco ladí optimisticky: poznatek, že se v případě ‚československého experimentu‘ – přestože je někdy vystaven jistým zvrátům – jedná o vlnu, která bude mít koneckonců účinky za hranice Československa a zvitězí.*“ Matt, Alphons: Wie erfolgreich war Dubček?, Weltwoche, 9.8.1968, č. 1813, s. 5.

³⁰⁹Ze zřejmých důvodů uvítali tvrdý kurz vůči Kremlu představitelé socialistických zemí stojících mimo přímou sféru vlivu Sovětů: „*Včera večer mi deklaroval velvyslanec Kuby, že sovětský ústupek [tj. ochota Sovětů sejít se s československým vedením na bilaterální úrovni] je důkazem, že velká mocnost neučiní nic proti odhodlané vládě, protože se těší podpoře lidu. Chargé d'affaires Albánie neskryval své uspokojení: ‚To je jediný platný postoj vůči Moskvě.‘*“ LP, 23.7.1968, s. 1. Svým způsobem vrcholu uznání se československému vedení a především Dubčekovi dostalo po vyhovění sovětského předsednictva československým aktérům ve věci uspořádání vzájemné schůzky v Čierné nad Tisou, která byla dohodnuta po fázi nejvyššího napětí dne 22. července. Novinářům Weltwoche se v této situaci a s nimi snad celému světu ulevilo, že se podařilo odvrátit vypuknutí téměř nevyhnutelného konfliktu a vzápětí byly opěvovány schopnosti geniálního taktika Dubčeka v superlativech. Z retrospektivy se zdálo, že československý vůdce udělal ve všech etapách československého experimentu přesně to správné, zachoval během krizových dnů chladnou hlavu a zachránil tak pro svět mír. Režii plenárního zasedání, na němž ústřední výbor jednomyslně schválil stanovisko předsednictva k varšavskému dopisu, a samotnou odpověď vedení strany na zmíněnou výtku označila dopisovatelka ve Weltwoche za diplomatický mistrovský kousek a celá Evropa musela na

dokázalo sjednotit celý národ. Společný dopis „pětky“ z Varšavy, jehož původní intencí bylo povzbuzení tzv. zdravých sil ve vedení KSČ, měl opačný účinek než jeho tvůrci předpokládali – vedl k upevnění pozice Dubčekovy skupiny nejen ve straně, nýbrž i ve společnosti. Reformátorům se totiž podařilo před shromážděným plénem ústředního výboru dne 19. července obhájit a prosadit svou odpověď na varšavský dopis a zabránit tím v těchto nad míru těžkých chvílích rozkolu v nejvyšším grémiu. Stalo se tak v okamžiku vzednutí dosud nevídané vlny politické aktivity občanských mas, které pospíšily svým vůdcům na pomoc a projevovaly ve fázi největší hrozby pro československou státnost komunistickým předákům bezpodmínečnou podporu.³¹⁰ Závažný byl tento vývoj hned z dvojího hlediska: jednak se postavení KSČ ve společnosti pod dojmem vnějšího ohrožení přirozeně ‚zkonsolidovalo‘, strana vystoupila ze své dosavadní izolace a stala se nespornou autoritou,³¹¹ jednak přiměla právě tato okolnost konzervativce alespoň k dočasnému odmlčení, neboť se nikdo z nich nechtěl v období této dějinné zkoušky vystavit riziku, aby se otevřenou kritikou reformního procesu a jeho činitelů národu představil jako zrádce společné věci.³¹² Pod vlivem této nově nalezené jednoty Čechoslováků, mylných interpretací mezinárodní konstelace a zejména neblahého podcenění vojenského potenciálu Sovětského svazu či jeho spojenců a

jeho základě uznat, že Dubček je prostě nevysvětlitelný fenomén. Santner, Inge: Der Etappensieg eines grossen Taktikers, Weltwoche, 26.7.1968, č. 1811, s. 3.

³¹⁰Solidarita československých občanů se svým vedením byla manifestována především pomocí nejrůznějších podpisových akcí a rezolucí. Nejznámější projevem tohoto druhu se stalo 26. července v Literárních listech zveřejněné poselství obyvatel Československa účastníkům schůzky v Čierné pod ústředním heslem „socialismus-spojenectví-suverenita-svoboda“. Autorem textu byl po domluvě s členem předsednictva J. Smrkovským spisovatel Pavel Kohout. Poselství bylo během osmačtyřiceti hodin podepsáno více než jedním milionem občanů a jeho závěrečná výzva „*J sme s vámi, buďte s námi!*“ se stala nejčastěji opakovaným dobovým sloganem reformních politiků či představitelů občanského života. Navrátil, Jaromír: Vyvrcholení vnitřní i vnější krize, s.133n.

Pitoreskní obraz z venkova, nacházející se v záchvatu „podpisové horečky“, poskytl dopisovatel týdeníku Weltwoche: „*Podpisy byly ale jedinou zvláštností, kterou mohl člověk spatřit v ulicích hlavního města, ve všech důležitých střediscích a dokonce na venkově. Tam si vynesl sedlák svůj nejlepší stůl ze světnice ven na ulici, pokryl ho československou národní vlajkou a položil na něj celý arch podpisových listin. Poté se k němu hrnuli jeho sousedé a dávali svým jménem najevo, že podporují Dubčekem vytyčenou linii: ‚Dubčeku, myslíme na tebe, myslí ty také na nás‘ byla jedna z vydaných parol.*“ Matt.,Alphons: Die „vier S“ der Prager Führung, Weltwoche, 2.8.1968, č. 1812, s. 3.

Samuel Campiche si v souvislosti s občanskou aktivitou pochvaloval – jak to činil ostatně nesčetněkrát během roku 1968 – v prvé řadě naprostou disciplínu a klid československého obyvatelstva: „*Vskutku, přestože je tolik ve hře, si populace zachovala svůj klid a věnuje se jako obvykle svým každodenním starostem; dokonce podpisování manifestů ve prospěch vládní politiky se obešlo bez jakékoliv horlivosti, bez veřejných diskuzí, alespoň podle toho, co lze pozorovat v Praze.*“ RP 17, 31.7.1969, s. 2.

³¹¹Weltwoche naznačila, že i kritiky řady intelektuálů, kteří ještě nedávno vystupovali z důvodu skromných výsledků demokratizačního pokusu krajně skepticky, se začlenili do národní fronty: „*Zcela utichla konečně i kritika spisovatelů kvůli příliš pomalým pokrokům demokratizace. Původci krajně sporných ‚2000 slov‘ se ukazují ze své loajální stránky, rebelantští žurnalisté se drží dobrovolně Dubčekovy prosby ‚nedramatizovat konflikt se SSSR‘.*“ Santner, Inge: Der Etappensieg eines grossen Taktikers, Weltwoche, 26.7.1968, č. 1811, s. 3.

³¹²Mohl-li švýcarský velvyslanec ještě na počátku července po zveřejnění manifestu 2000 slov a následně kritice pětky za mírnou reakci československých soudruhů na tento „kontrarevoluční projev“ hlásit novou ofenzívu „zdravých sil“ ve stranickém aparátu KSČ, ve druhé polovině měsíce se tato skutečnost důkladně změnila. Již 17. července Campichovo hodnocení zaznamenalo jistý obrat: „*Skutečně, Dubček zachovává kontrolu nad vnitřní situací a novotnovské živly se za aktuálních podmínek neodvážejí postavit příliš otevřeně proti moci.*“ RP 14, 17.7.1968, s. 3. Celková nálada panující v Československu na konci měsíce činila jakýkoliv projev odporu vůči Dubčekovi nemyslitelný: „*V aktuální situaci veřejného mínění jsou ortodoxní funkcionáři nuceni, aby se chovali opatrně, protože příliš otevřený vzdor z jejich strany vůči Dubčekově skupině by mohl být obyvatelstvem odsouzený jako zrada na společné věci a mohl by vyvolat silné reakce.*“ RP 17, 31.7.1968, s. 2.

v neposlední řadě také díky odbojným vystoupením některých československých představitelů – viz Prchlíkův proslov na tiskové konferenci 15. července³¹³ – byla nemalá část zahraničních pozorovatelů přesvědčena, že se ČSSR obejde bez zkušenosti „nového Mnichova“.

Mnohem citelněji vnímal vojenskou hrozbu ze svého exponovaného stanoviště švýcarský velvyslanec Samuel Campiche. Jak již bylo naznačeno dříve, v diplomatickém prostředí v Praze se od nejranější fáze obrodného hnutí spekulovalo o možném či domnělém nátlaku ze strany Moskvy. První větší dislokace vojenských jednotek v době „Drážd’an“ vyvolala i u zkušených diplomatů znepokojení, kterého se ani v následujícím období nikdy zcela nezbavili. Titulářům navíc neunikl pozměněný záměr vojenského cvičení Šumava. Pokud byly manévry původně patrně koncipovány s úmyslem ovlivnit dění v Československu ve prospěch konzervativců, vystoupila v předvečer varšavského setkání, kdy se už pomalu rýsovala otevřená roztržka mezi spojenci a československým vedením, náhle možnost přímého mocenského zásahu prostřednictvím na území ČSSR setrvávajících cizích armádních složek.³¹⁴ Švýcarský velvyslanec se sice sám klonil k názoru, že se Kreml vzhledem k nadcházející světové konferenci komunistů a sympatiím, kterým se reformní pokus ve světě těšil, pravděpodobně zřekne využití „extremních prostředků“ a uspokojí se pouze se zastrašováním neposlušných Čechoslováků.³¹⁵ Na druhou stranu však připomněl, že Československo by v případě vojenské eskalace podle svého „dějinného údělu“ zůstalo totálně, téměř „mnichovsky“ opuštěno.³¹⁶ Bezprostřednému pocitu ohrožení, který se

³¹³Pauer, Jan: Praha 1968, s. 105n.

³¹⁴Ačkoliv byl odchod polských a sovětských vojsk vyhlášen a částečně i zahájen 13. července, setrvali západní vojenští atašé ve své skepsi, jak dokládá Campichem do Bernu zasláný telegram, který byl pojat jako dodatek k politické zprávě číslo 12: „*Malgré aassurance annonce officielle départ troupes ce jour, opinion non encore rassuré et des doutes subsistent également chez les attachés militaires occidentaux.*“ Suite RP No 12 (télégramme No 67), 13.7.1968, s. 1. Někteří diplomaté si dovedli v této situaci představit, že cizí vojska zůstanou v zemi až do září, aby tím ovlivnily přípravy a průběh mimořádného XIV. sjezdu KSČ: „*L'Attaché militaire de l'Ambassade des Etats-Unis ne serait pas étonné si certaines troupes demeureraient ici jusqu'en septembre, moment critique où aura lieu le XIVème Congrès du parti communiste tchécoslovaque.*“ RP 13, 11.7.1968, s. 2. Další skupina diplomatických pozorovatelů neskrývala svůj názor, že považuje „otevřený konec“ cvičení Šumava již za zásah do státní svrchovanosti: „*Analysant la situation actuelle, ambassadeur Grand-Bretagne la qualifie 'naked intervention' [...].*“ Suite RP No 12 (télégramme No 67), 13.7.1968, s. 1. Nejpesimističtější členové diplomatického sboru se před varšavskou schůzkou domnívali, že Sověti se neodhodlají k mocenskému zásahu dřív, než si zajistí opěrné body ve stranické struktuře: „*Les observateurs diplomatiques les plus pessimistes estiment qu'une ingérence aussi ouverte n'a pu être décidé par les Soviets sans qu'ils se soient au préalable assurés points d'appui au sein appareil parti CS.*“ Ibid.

³¹⁵„*Moscou, jusqu'à présent du moins, hésita à user des grandes moyens. A la veille de la Conférence mondiale communiste de novembre à Moscou, l'URSS ne pouvait pas négliger la réaction de l'opinion publique mondiale et surtout celle des partis de nombreux pays. [...] En conséquence, la politique soviétique consista plutôt à freiner les excès de la réforme, à intimider les ultra-libéraux, à encourager la résistance des dogmatiques, pour amener Dubcek à suivre une ligne plus axée sur le centre. Cette politique devait démontrer aux allies de Moscou les plus sages que l'aventurisme à Prague ou ailleurs ne serait pas toléré. Accessoirement, elle aboutissait aussi à ralentir les progrès laborieux de la réforme.*“ RP 16, 24.7.1968, s. 2n.

³¹⁶Samuel Campiche zdůraznil, že si své izolace při možném mocenském střetu se státy Varšavské smlouvy jsou vědomi i vedoucí činitelé Československa: „*Ils [československé vedení] savent que dans une épreuve de force ils se trouvent fatalement et complètement isolés [...].*“ RP 14, 17.7.1968, s. 3. Z letní krize vyvodil švýcarský diplomat opět bezpodmínečnou nutnost pro Československo otevřít se Západu. Současně však Campiche vyzdvihl dilema československého vývoje: jakákoliv pomoc ze Západu je apriorně vyloučená a československý stát je odsouzen, jako již

stupňoval kolem 20. července, se nemohl ubránit ani šéf švýcarské mise v Praze. Právě v tomto období se zabýval Campiche otázkou vojenské intervence a možné reakce na takovou formu násilného vměšování do vnitřních záležitostí ze strany Čechoslováků, což dalo ve svém konci podnět ke vzniku jednoho z nejpozoruhodnějších postřehů ohledně československých událostí roku 1968 z pera švýcarského velvyslance: „*Dnes je nadřazenou otázkou, kterou si v Praze každý více či méně otevřeně klade, zda se SSSR odhodlá k použití síly a pokud tak učiní, jaká bude československá reakce. Strategické, politické a ideologické důvody proč SSSR pochopitelně váhá použít sílu, si můžeme vyložit tak trochu všelijak. Nebudu se s nimi na tomto místě zabývat. Pokud jde o československou reakci, většina pozorovatelů si zde myslí, že v případě nějakého ‚coup à la Kadar‘, by jisté prvky strany a obyvatelstva mohly reagovat násilně a vyprovokovat krveprolití. V případě otevřené intervence ruské armády se názory rozcházejí. Tak kupříkladu rakouský ministr odvolávající se na historii této části Evropy a charakter jeho obyvatelů odhaduje, že šance je 99 ku 100, že se nikdo nepostaví při vstupu sovětských jednotek na odpor. Jiní si naopak myslí, že národní hrdost, která aktuálně spojuje Čechoslováky, by mohla vést k rezistenci armády anebo přinejmenším určité jeho části.*“³¹⁷ Campiche považoval možnost ozbrojeného odporu ze strany československé armády v případě okupace zemi za docela reálnou, přeceňoval však přitom strukturální či personální změny ve vojenském aparátu během „Pražského jara“ a konečně i samotný potenciál ČSLA.³¹⁸ Nicméně si šéf švýcarské mise v závěru své zprávy neodpustil, patrně v narážce na

několikrát ve svých dějinách, k totální izolaci: „*En revanche, elles [sovětský nátlak] ont accentué le besoin d'ouverture vers l'Occident tout en mettant en relief le fait que l'Occident, en cas de malheur, ne pourrait et ne ferait rien: conscience du destin tragique de la Tchécoslovaquie qui semble toujours condamnée, dans les crises de son histoire, à être seule.*“ RP 16, 24.7.1968, s. 3. Poučení pro demokraticky smýšlející Čechoslováky vyplývalo podle švýcarského velvyslance i z jednání v Černé a Bratislavě. Vědomí, že rovnováha mezi USA a SSSR má větší význam než osud středoevropského státu, ještě jednou názorně předvedlo, že českoslovenští občané, ačkoliv bojují za západní ideály, nemohou od svých západních „spojenců“ očekávat pražádnou pomoc: „*La crise a confirmé également aux Tchécoslovaques les plus démocratiques que même s'ils défendraient les idéaux de l'Occident, celui-ci les laisserait écraser, car l'équilibre Moscou-Washington prime tout.*“ RP 18, 7.8.1968, s. 5.

³¹⁷RP 15, 23.7.1968, s. 1n.

³¹⁸Samuel Campiche ve zmíněné relaci o stavu ČSLA: „*Není zcela zanedbatelná [možnost rezistence československých ozbrojených sil při případném vstupu jednotek Varšavské smlouvy do země], protože se [ČSLA] odhaduje na 200 000 dobře vycvičených mužů a jeho letecká síla činí na 600 letadel. Jeden prvek by mohl naklonit váhu ve prospěch této teorie [tj. ozbrojené rezistence ČSLA]: je to nedávná reorganizace, která převrátila kádry. Armáda je aktuálně řízená mladými důstojníky, několik představitelů ze staré gardy bylo mezitím propuštěno a navíc již neexistuje přátelství mezi vyššími důstojníky ze Sovětského svazu a Československa, jak tomu bylo dřív.*“ Ibid. Campichovo mylné hodnocení strukturálních, resp. personálních předpokladů a přeceňování vojenského potenciálu musíme nejspíš připsat navrub dobové atmosféře, která jednak žila odhodlaným duchem Čechoslováků čelit svorně vnějšímu ohrožení, jednak vystoupily v této fázi do popředí veřejné pozornosti právě odbojné živly mocenské sféry (generál Prchlík aj.). Skutečnost byla však jiná. Nevíme to jen na základě zkušenosti z noci 20. na 21. srpna 1968, nýbrž i kvůli důkladné práci historiků. Jan Pauer odmítá, že by ČSLA kdy jen v náznacích pomyslela na možnost vojenského přepadu ze strany „spojenců“ nebo dokonce na odpor vůči takovému činu: „*Vedení československé armády se ze všeho nejméně zabývalo myšlenkou na ozbrojený odpor. Vzhledem k tomu, že ČSLA byla výlučně orientována na vedení boje proti Západu, že chyběla jakákoli konspirace vůči SSSR, že ČSLA byla početně slabší než potencionální útočník a v neposlední řadě vzhledem k politické orientaci Džúrova vedení, se Rada obrany ČSSR nezabývala možností ozbrojeného odporu ani ve snu.*“ Pauer, Jan: Praha 1968, s. 187. Zřejmě jedinou „odbojnou buňku“ v ČSLA představovala skupina mladých důstojníků kolem spoluautora Memoranda Vojenské akademie, plukovníka B. Schwarze, která poslala Dubčekovi deset dní před intervencí ad hoc vystavený obranný plán pro případ útoku jednotek

výše zmíněné výroky rakouského diplomata, aby se vyslovil zásadně proti paušalizujícím soudům – věc, v níž si Campiche ale jindy liboval³¹⁹ – a poukázal na nevyočitatelnost celého dosavadního a budoucího vývoje: „*At' je tomu jakkoli, na obecnější rovině je nutno uznat, že při analýzách aktuální krize a především při pokusech o její prognózu se musíme vyvarovat toho, abychom byli příliš logičtí, narýsovali nadměru paralel a v první řadě abychom se přespříliš odvolávali na poučení z minulosti. Ve skutečnosti se nacházíme zde jako jinde v období dynamických transformací, které nám názorně předvádějí nahodilost takových analýz. Jak vůbec můžeme s jistotou říct, že Čechoslováci budou reagovat podle svého ‚tradičního‘ charakteru, že se nepostaví silou proti síle, zatímco jsme za uplynulých šest měsíců zažili totální otřes všech představ, které jsme dosud o této zemi měli? Kdo by opravdu ještě v únoru byl věřil, že uplynou pouze čtyři měsíce, než se ze všech spojenců východního bloku právě Československo stane tou zemí, která se s odvážnou samostatností staví Moskvě na odpor?*“³²⁰

Již záhy po oznámení konání bilaterální schůzky mezi československým a sovětským vedením se pustili švýcarští pozorovatelé do spekulací o možném rozuzlení nastalé situace. Šlo přitom v první řadě o to nalézt odpověď na základní dilema: jakým způsobem lze formulovat uspokojující řešení bez toho, aby jedna ze zúčastněných stran ztratila svou tvář?³²¹ Najít vhodné východisko ze slepé uličky bylo i podle mínění švýcarského velvyslance nad míru těžké, ba téměř nevyřešitelné: „*Pokud by Sověti sáhli k násilí, pustili by se do dobrodružství, které by mohlo mít katastrofické následky pro jejich roli ve světovém komunismu a pro komunistické hnutí vůbec. Pokud by Československo ustoupilo nevojenským nátlakům, které lze ale jen těžko zamaskovat anebo zakrýt, byly by následky obdobné. Zřekne-li se Moskva úplně svých snah odvrátit běh událostí v Československu, byla by to rána pro její prestiž a výzva k liberalizaci v dalších oblastech.*“³²² Samuel Campiche proto zastával názor,

Varšavské smlouvy. Že takové počiny neměly nejmenší naděje na úspěch, ukazuje sesazení generála Prchlíka 25. července 1968, které si vynutil SSSR a konzervativní českoslovenští generálové kolem ministra obrany Dzúra. Ibid.

³¹⁹Při jiných příležitostech Campiche rád sáhl ke generalizacím, aby popsal podstatu české mentality či „slovanské duše“. Již dříve jsme se setkali s velvyslancovou zmínkou o českém konformismu („*Les Tchèque qui étaient conformistes sous le stalinisme, le sont dans le libéralisme.*“ RP 7, 27.3.1968, s. 3n. – viz kapitolu 3.2). Dále můžeme v rámci malé ukázky upozornit na další pasáže. Například ve své dubnové relaci atestoval Čechoslovákům „[...] *stádový charakter* [...]“/ „[...] *caractère moutonnier* [...]“ (RP 8, 17.4.1968, s. 3); po vpádu vojsk Varšavské smlouvy a zoufalé reakci obyvatelstva se velvyslanec pozastavil nad masochistickou podstatou československé duše („*Il y a dans l'âme tchèque – est-ce que une caractéristique slave – un fond de masochisme.*“ RP 19, 10.10.1968, s. 2.). Musíme si zde uvědomit, že Campichovy mnohdy drsné soudy jsou ve většině případů namířeny na adresu jeho hlavních objektů pozorování, tj. politické nomenklatury. Naopak švýcarský titulář po celou dobu a ve všech fázích obrodného procesu neopomenul pochválit československé občany za jejich disciplínu a schopnost zachovat i v nejtěžších okamžicích naprostý klid. S velkou empatií se ujal Samuel Campiche navíc i tematiky mladých lidí. Nejlepším příkladem toho je jeho červnová politická zpráva věnovaná československé mládeži (RP 11, 18.6.1968).

³²⁰RP 15, 23.7.1968, s. 2.

³²¹Matt, Alphons: Die „vier S“ der Prager Führung, Weltwoche, 2.8.1968, č. 1812, s. 3.

³²²RP 17, 31.7.1968, s. 3.

že československé vedení se snaží nadcházejícímu setkání snížit již předem jeho rozhodující charakter a zvolit na samotném jednání pro Sověty přijatelnou taktiku: „Z těchto důvodů se Čechoslováci snaží ubrat konfrontaci obou předsednictev její rozhodující ráz; chtějí postavit konverzaci na realistický základ, který by eventuálně zahrnoval určitá konciliantní gesta, jimiž by se Moskvě podařilo zachovat svou tvář a které by dovolily Československu malou přestávku na oddech. Tu nutně potřebuje, aby svému mocnému spojenci dokázalo, že jeho reformy nepřinášejí žádné riziko pro socialistický tábor, ba naopak, že mohou sloužit k tomu, aby se zvýšila prestiž a vliv komunismu po celém světě.“³²³ Vědomí o „patovém“ stavu, v němž hrozilo i československým lídrům závažné podlomení vlastní pozice, neboť dostali „mandát“ v podobě bezpodmínečné podpory a důvěry svých občanů, který nešlo v dané chvíli ignorovat („Jste s vámi, buďte s námi!“), obdařilo švýcarské aktéry velkým skepticismem vůči jakýmkoliv přehnaným projevům optimismu československých protagonistů, navrátilivších se z Čierné, resp. z Bratislavy. Opravdu jen málokdo si v tomto okamžiku mohl vyložit, jak mohou někteří vedoucí činitelé KSČ označit jednání v Čierné či bratislavskou deklaraci za plné vítězství obou stran.³²⁴

Zatímco část zahraničních pozorovatelů, zejména média, slavila v opojení „velký taktický úspěch“ Dubčekova vedení, které si vynutilo od „velkého bratra“ ústupek ve věci bilaterální schůzky,³²⁵ nastolila tato okolnost pro jinou část komentátorů přirozeně otázku po eventuálních koncesích ze strany KSČ. Šéf švýcarského zastupitelstva za těchto podmínek velice správně odhalil podstatu nebezpečí, které československé představitele na nadcházejícím setkání se Sověty v Čierné čeká: „Pokud Dubček souhlasí se zasedáním obou předsednictev in corpore, představilo by to již koncesi z jeho strany, protože někteří členové jeho předsednictva jsou méně odhodlaní. Záměr Sovětů vyvolat trhlinu v československé frontě by se tím značně usnadnil, ačkoliv se zdá, že určitá divergence existuje i uvnitř sovětského politbyra.“³²⁶ Campiche vycházel při svém soudu z mnohem realističtějšího

³²³Ibid.

³²⁴„Všechny tyto otázky [vyvolané ‘podivným kompromisem’ dosaženým v Čierné a Bratislavě] byly ještě zesíleny formulacemi osob, které toho ‘ví víc’. Myslíme například Krieglera [sic!], člena předsednictva československé komunistické strany, jenž nám výslovně zdůraznil, že ‘Bratislava’ je úspěchem pro obě strany. Jak mohou být, tážeme se, v takové hře na přetahovanou, z níž může vyplývat jen jednoznačný vítěz anebo jasná remíza, obě strany úspěšné?” Matt, Alphons: Wie erfolgreich war Dubcek?, Weltwoche, 9.8.1968, č. 1813, s. 5.

³²⁵Santner, Inge: Der Etappensieg eines grossen Taktikers, Weltwoche, 26.7.1968, č. 1811, s. 3.

³²⁶RP 16, 24.7.1968, s. 9. Setkání obou stranických vedení v prakticky plném počtu vzešlo ze sovětské iniciativy. Sloužilo mu k otestování profilů a postojů jednotlivých členů předsednictva ÚV KSČ „ve vztahu k základním sporným otázkám, prověřit tak ještě jednou možnost narušit vratkou většinovou pozici Dubčekova křídla a dosáhnout početní převahy ‘zdravých sil’ ve vedoucím stranickém orgánu. Kompletní účast sovětského politbyra pak měla Brežněvovi usnadnit dosažení konsenzu uvnitř tohoto sboru pro to či ono řešení přímo na místě.“ Navrátil, Jaromír: Vyvrcholení vnitřní i vnější krize, s. 134.

odhadu skutečného rozložení sil v nejvyšším řídicím grémiu KSČ než tisk³²⁷ a poukázal na velké potíže prvního tajemníka najít společného jmenovatele československého vedení vůči Sovětům: „*Debaty uvnitř předsednictva v rámci jeho posledního zasedání dne 25. července byly ostré. Za jisté se považuje, že přinejmenším 4 z 11 členů předsednictva patří k ortodoxnímu proudu – v každém případě Bilak, Kolder a Švestka. Dubček měl tak velké potíže s prosazením jednomyslného stanoviska vůči Sovětům, které obdržel až po dlouhém sněmování.*“³²⁸

Za oblast dalších možných ústupků české strany považoval Campiche v souladu s diplomatickým a žurnalistickým prostředím v Praze personální politiku. Ještě před odvoláním generála Prchlíka („maskované“ zrušením jeho státně administrativního oddělení ze dne 25. července) se zde domnívala valná část zahraničních činitelů, že změny mezi „nejvíce exponovanými, nikoliv ale nejdůležitějšími osobnostmi“³²⁹ jsou velice pravděpodobné. V esenciálních bodech programu pražských reformátorů Campiche naopak nepředpokládal žádné závažnější koncese. „*V každém případě není jasné, jak by mohl Dubček autorizovat umístění sovětských jednotek na západní hranici, které podle zpráv z tisku prý bylo Moskvou navrženo, aby se zachoval obranný dispozitiv Varšavské smlouvy. To by se rovnalo [...] přijetí teze, že nový [československý] režim oslabuje socialistický tábor.*“³³⁰

Po dosažení „podivného kompromisu“ z Čierné a v ještě větší míře snad vydáním „anachronistického“ bratislavského dokumentu se švýcarští představitelé netajili svým údivem. Sám velvyslanec Campiche velice výstižně poznamenal, že „*nepoměr mezi brojením k boji a usměvavým bratrským objetím [v lhůtě necelých 10 dnů] je drastický.*“³³¹ Příliš velká byla dále nejen propast mezi poměrně svobodným ovzduším, které proniklo během roku 1968 do Československa a za jehož obranu se byl celý československý národ ochoten postavit na odpor, a konzervativním potvrzením mezinárodního status quo prostřednictvím bratislavské deklarace, v níž byla zdůrazněna ideologická, vojenská a hospodářská jednota Varšavské smlouvy v boji proti imperialistickým a revanšistickým snahám podkopat soudržnost socialistického systému, nýbrž i disproporce z hlediska výnosu pro sovětskou politiku:

³²⁷Ve Weltwoche se dojmy z „Dubčekova taktického vítězství“ a odhodlaného odporu vůči varšavskému dopisu promítly i do mylného hodnocení československého a sovětského vedení: „*Každopádně z toho vyplývala paradoxní situace, že Sověti, kteří se snažili všemi prostředky rozbít jednotu československého vedení, se ocitli v situaci, kdy se sami dostavili do Čierné nad Tisou v nejednotném rozpoložení. [...] Kolektivní vedení ČSSR obstálo během této vážné krize ve své zkoušce vůbec vynikajícím způsobem. Sovětům bylo soupeřem, na něhož nebylo možno lehce zaútočit, současně jim však pomohlo [sovětskému politbyru] vyváznout bez ztráty tváře ze slepé uličky.*“ Matt, Alphons: Die „vier S“ der Prager Führung, Weltwoche, 2.8.1968, č. 1812, s. 3.

³²⁸RP 17, 31.7.1968, s. 1.

³²⁹RP 16, 24.7.1968, s. 9.

³³⁰Ibid., s. 9n.

³³¹RP 18, 7.8.1968, s. 4n.

„Srovnáme-li pozici SSSR před Čiernou s tou dnešní [tj. po bratislavské konferenci], zjistíme, že se [Sovětský svaz] poté, co se s velkým gestem vrhl na scénu, spokojil s poměrně málem. Je to opravdu málo, když se prohlašuje, že Československo zůstává věrné socialistickému (komunistickému) táboru: ostatně v bratislavské deklaraci obsažené zásady nebyly novým [československým] vedením nikdy zpochybněny. Z tohoto hlediska jsme se nedočkali ničeho nového. Je to tím, že SSSR, postaven před jednotnou československou frontu, před solidaritu celého národa a před reakce komunistických stran ve světě couvl a spokojil se se slátaninou? Takové je alespoň vysvětlení, které jsem obdržel ze strany ministerstva zahraničních věcí [ČSSR].“³³²

Švýcarští pozorovatelé si jen těžko dovedli představit, že by se Československu a Sovětskému svazu na základě dohody docílené v Čierné a Bratislavě podařilo odstranit všechna „nedorozumění“,³³³ o nichž českoslovenští aktéři tak často a rádi hovořili – „nedorozumění“, která měla, jak Švýcaři sami pociťovali, mnohem hlubší kořeny³³⁴, než aby se dala jen tak pomocí dvou setkání a jednoho společného prohlášení vymazat. Jak Samuel Campiche, tak týdeník Weltwoche sice připouštěli, že byla bezprostřední hrozba vojenské eskalace na základě ochoty ke společnému dialogu socialistických států mezi sebou prozatím odvrácena, kalkulovali však do budoucna nadále s dostatkem sporných otázek a napětím mezi Československem a jeho spojenci.³³⁵ Z tohoto důvodu se obecně počítalo s dlouhodobým vývojem, v jehož průběhu bude Československo vystaveno různým tlakům a kontrolám svých bratrských stran, jak nám ostatně potvrzuje pohled do tisku: „Československo chce zůstat socialismu věrné, na druhou stranu ale také se zbavit excesů diktátorského komunismu. Kde probíhají hranice mezi oběma je nejchoulostivější otázkou, před níž jsou postaveni všichni komunističtí vůdcové Východu. Navzdory své shodě z Bratislavy nebudou ještě moci na tuto otázku podat odpověď. Přestože delegáti ze Sovětského svazu, Bulharska, NDR, Polska a Maďarska mezitím opustili Československo a i když nesoudili Dubčekovy lidi, bude pražské

³³²Ibid., s. 3n.

³³³„Ale [bratislavská] deklarace nejde až ke kořenům zla. Lze tedy očekat, že rozdíly v pohledech, nedorozumění, nátlaky, možná v mírnější podobě – to je pravda, budou pokračovat.“ Ibid., s. 4.

³³⁴Švýcarský tisk vyzdvihl hluboké kulturní a dějinné rozdíly obou socialistických států – vesměs zkušenosti, které téměř vylučovaly jakékoliv dorozumění: „Je to kontrarevoluce, když [československá] komunistická strana už nezastupuje jen menšinu? I když to zní podivně: v očích sovětských vůdců, kteří přemýšlejí na základě mentality ruského lidu a ideologie marxismu-leninismu, představuje takový vývoj bezesporu nebezpečí. Se vši otevřeností se zde náhle střetly dva světy: Československu, které si od počátku svého mezitím již vysoce vyspělého průmyslu pěstovalo marxismus ve skutečně demokratické podobě [sic!], nebylo od Rusů, kteří jako agrární stát marxismus sice vybudovali, ale při přechodu od despotického carismu ke stalinistickému komunismu neměli příležitost etablovat demokratické tradice, najednou porozuměno. Pokud tedy Dubček a jeho muži pořád dokola zdůrazňují, že celý spor je založen na nedorozumění, tak mají pravdu. Jen jdou tato nedorozumění tak hluboko, že se jen těžko dá říct, jak mohou být odstraněna.“ Matt, Alphons: Die „vier S“ der Prager Führung, Weltwoche, 2.8.1968, č. 1812, s. 3.

³³⁵Jak upozornil Campiche, byla Čierná a Bratislava mnoha pozorovateli vnímána jako první krok v dlouhodobém sporu: „Pokud některým připadá pravděpodobné, že SSSR se musel sklonit před československým odhodláním, vidí druhí v nedávných dohodách nic, než první akt v dlouhodobém konfliktu.“ RP 18, 7.8.1968, s. 4.

vedení KS i nadále – možná ještě na dlouhé měsíce – vystaveno kontrole, z níž se nesmí nechat zmást. Do rukou Dubčeka a jeho lidí byla vložena budoucnost komunistického Východu, který stojí před takovým rozhodnutím jako naposledy v roce 1917. Tím je Dubčekovým lidem svěřen i osud celé Evropy. Obratnost, s níž se dokázali vypořádat s obtížemi posledních týdnů, dává podnět k jistým nadějím.“³³⁶

Přes jistou nedůvěru k náhlému klidu zbraní, resp. „podivnému kompromisu“ a přes vědomí, že Dubček vyvázl z krize jen s „podmínkou“,³³⁷ se švýcarští činitelé nezprostili zcela svého dějinného optimismu. Důkazem toho není jen výše citovaný závěr novinového článku, nýbrž i soud švýcarského velvyslance. Ve stejné zprávě, v níž podrobil postbratislavské období důkladné kritice, se neobešel bez výčtu všech pozitivních aspektů, vyplývajících z Černé a Bratislavy: „Po dohodě v Černé, která byla posvěcena deklarací šesti států v Bratislavě, se českoslovenští představitelé nacházejí v mnohem pohodlnější situaci. Podařilo se jim zabránit nejhoršímu: vyhnuli se intervenci, což bylo ještě před několika dny pro mnoho pozorovatelů považováno za něco, stojícího mimo oblast možného. Navíc dospěli k tomu, že nemuseli udělat žádné ústupky v nejzávažnějších otázkách: není již řeč o nějakém umístění cizích jednotek v Československu, odvolání vedoucích osobností anebo znovuzavedení předběžné cenzury. Bratislavská deklarace ve skutečnosti smazala varšavský dopis [zvýrazněno autorem diplomové práce].“³³⁸

V přesvědčení, že na schůzkách v Černé a Bratislavě bylo odvráceno v poslední chvíli nejzazší řešení letní krize prostřednictvím dohody – dohody, která však trpěla nemalými nedostatky či rozpory a nasvědčovala, že rozepře uvnitř socialistického tábora byla jen dočasně uhlazena – se i pro švýcarské představitele vrátil běh událostí zpět do normálních kolejí. Československá problematika, která se stala dominujícím tématem novinářské „okurkové sezóny“, byla z titulních stránek postupně vytlačena ve prospěch zpráv z jiných konflikty zasažených oblastí této planety (Vietnam, Biafra apod.), úvah k nadcházejícím prezidentským volbám v USA či reportážemi o revoltující mládeži v Evropě. Švýcarský velvyslanec Campiche se v této situaci po snad nejpłodnější období své dopisovatelské činnosti roku 1968 mohl věnovat svým každodenním starostem, k nimž náleželo mimo jiné

³³⁶Matt, Alphons: Wie erfolgreich war Dubcek?, Weltwoche, 9.8.1968, č. 1813, s. 5.

³³⁷„Dubček si je moc dobře vědom, že ho Sověti nechávají jednat s „podmínkou“. [...] Již za několik týdnů bude při příležitosti mimořádného sjezdu strany muset předložit předběžnou zprávu, která musí vyhovět jeho opatrovníku a důvěřujícímu lidu. Až do té doby nebude jeho „podmínka“ pozměněna ve prospěch nějakého zproštění obžaloby [...].“ Matt, Alphons: Bewährungsfrist für Dubcek, Weltwoche, 16.8.1968, č. 1814, s. 1.

³³⁸RP 18, 7.8.1968, s. 1. Svým smělym závěrečným slovem se dostává Campiche do protikladu k tvrzení některých současníků a historiků, kteří si kladli opačnou otázku, zda nepředstavuje bratislavská deklarace jen pokračování varšavského dopisu. Vondrová, Jitka/ Navrátil, Jaromír (eds.): Komunistická strana Československa, Konsolidace (květen-srpen 1968), s. 16.

domluvit se svými protějšky v Černínském paláci okolnosti a podrobnosti nadcházející návštěvy československého ministra zahraničních věcí Jiřího Hájka³³⁹ ve Švýcarsku nebo přípravy na každoroční konferenci švýcarských velvyslanců.³⁴⁰

³³⁹V jedné z posledních depeší ze švýcarské ambasády před vstupem vojsk Varšavské smlouvy do ČSSR bylo společné setkání švýcarského ministra zahraničních věcí, resp. prezidenta republiky Willy Spühlera, s Jiřím Hájkem domluveno na pozdní odpoledne 4. či dopoledne 6. září 1968. BAR, E 2807 (-), 1974/12, Persönliche Sekretariate der Chefbeamten und Departementsvorsteher, Handakten Willy Spühler, Botschaft Prag, an EPD, 20.8.1968. Tehdejší ministr zahraničních věcí ČSSR se do Švýcarska dostal i po invazi přes svůj „jugoslávský exil“. Hájek, Jiří: Paměti, Praha 1997, s. 291. Pobyt Jiřího Hájka vzbudil ve švýcarském tisku značnou pozornost, jak můžeme doložit na základě v EPD shromážděných zpráv z tisku. E 2001 (E), 1968-1970, Tschechoslowakei, Zeitungsausschnitte (Einmarsch der Warschauerpakttruppen am 21.8.1968 in die Tschechoslowakei).

³⁴⁰Kvůli srpnové okupaci ČSSR byla konference švýcarských velvyslanců, která se měla konat ve dnech 4.-6. září 1968, mimofádně zrušena. BAR, E 2807 (-), 1974/12, Persönliche Sekretariate der Chefbeamten und Departementsvorsteher, Handakten Willy Spühler, O23.1-0.4 Botschafterkonferenzen 1966-1970, Genralsekretär Micheli, 23.8.1968.

3.5 Le drame tchécoslovaque: dny okupace a posrpnové období

Praha, 20. srpna

*„Navzdory svému spánku jsem v době, kdy již začalo svítat, matně slyšel nepřetržité dunění leteckých motorů. V polospánku jsem si představil, jak se letadla otáčejí v mlze, aby mě tak přesvědčovaly, že ještě mohu pokračovat ve spaní. Nakonec jsem vstal. První sluneční paprsky právě vycházely nad Hradem a již byly všude jako kouzelnou rukou rozmístěny tanky, vedle nichž se nacházely živé sochy československé stráže. Viděli jsme uniformy kaštanové a černé, košile pruhované jako námořnické. Spasitelé přijeli!“
(Samuel Campiche)³⁴¹*

V letech 1928-1983 sídlilo švýcarské zastupitelství v Praze ve Schwarzenberském paláci na Hradčanském náměstí, jenž leží naproti Hradu.³⁴² Tato exkluzivní lokalita v bezprostřední blízkosti jednoho z nejdůležitějších symbolů české státnosti a národní suverenity poskytla švýcarským titulářům během bouřlivého 20. století nejednu zajímavou podívanou, neboť se velké dějinné události, které mnohdy přesahovaly prostý rámec lokální historie, nezdálo, že odehrávaly přímo před okny jejich rezidence. Nejinak tomu bylo po „bratrské pomoci“ pěti států Varšavské smlouvy, jejichž armády v noci z 20. na 21. srpna 1968 vstoupily na československé území. Pohled na pražský Hrad v ranním úsvitu, u jehož vstupní brány mezi vojenskými obrněnými vozy nervózně se pohybovali příslušníci cizích armád, v jejichž středu jako bizarní kontrast vyčnívaly „živé sochy“ hradní stráže, musel být vskutku surrealistický. Samuel Campiche proto dlouho neváhal a duchapřítomně neobvyklou scénérii vyfotografoval.³⁴³ Již brzy poté se ale švýcarský titulář mohl přesvědčit na vlastní kůži, že nejde o nějaký zlý sen anebo kuriózní divadlo, jelikož okupantská realita nemilosrdně zasáhla i sídlo švýcarské ambasády. Co se v dopoledních hodinách 21. srpna 1968 událo ve Schwarzenberském paláci, v jehož prostorách se již v ranních hodinách shromáždila zhruba desítka civilních obyvatel a příslušníků zastupitelského úřadu, názorně popisuje Samuel Campiche ve své knize aforismů a vzpomínek: *„Kolem desáté hodiny ráno výstřely na ambasádu. Omítka padala kaskádovitě. Náboje ležely ve všech koutech mé ložnice. Nora prchala do kancléřské místnosti v přízemí a snažila se nehýbat. Tam se všichni již instinktivně položili na zem, zatímco paní Blažková, naše telefonistka, pokračovala na břiše ležící*

³⁴¹Campiche, Samuel: *Marée du soir*, Vevey 2001, s. 76.

³⁴²Schmid, Daniel C.: *Dreiecksgeschichten*, s. 134-139.

³⁴³Viz přílohy.

v telefonickém rozhovoru. Potom vše přestalo. Ticho. Opatrně jsme se odvážili jít ven. Kulky zanechaly spoustu stop na fasádě směřující k Hradu..³⁴⁴

Švýcarský velvyslanec se po incidentu málem odhodlal k teatrálnímu činu,³⁴⁵ zachoval však vzápětí chladnou hlavu a začal sbírat důkazy, tj. náboje, ze své ložnice,³⁴⁶ resp. okamžitě podal zprávu do Bernu.³⁴⁷ Velice negativně se projevoval fakt, že švýcarské velvyslanectví bylo díky své exponované adrese prakticky ihned po zahájení invaze odříznuté od světa.³⁴⁸ Sovětské tanky po svém příjezdu zablokovaly všechny cesty vedoucí k Hradu a uzavřely tak hermeticky celé Hradčanské náměstí.³⁴⁹ Napětí uvnitř Schwarzenberského paláce narůstalo během prvního dne okupace nejen pod dojmem zpráv o obětech v centru města, nýbrž i na základě dění před budovou švýcarského zastupitelstva. Po čtvrté hodině odpolední se malý hlouček převážně mladých Pražanů s československými vlajkami shromáždil před oknem zastupitelské rezidence, čímž vyvolal opět výbušnou atmosféru.³⁵⁰ Všechny snahy zmírnit následky nedobrovolné izolace anebo zajistit bezpečnost pro švýcarskou misi byly ve vyhrocených podmínkách prvních hodin a dnů již předem odsouzeny k nezdaru. Intervence pražského doyena u bezmocného československého ministerstva zahraničních věcí nepřineslo žádné konkrétní výsledky, neboť Černínský palác nemohl v situaci, kdy byla československá státní svrchovanost na základě vnějšího mocenského zásahu silně narušena a ministerstvo navíc nedisponovalo spojením s okupanty, cokoliv pro jednotlivé zastupitelské úřady podniknout.³⁵¹ Ani Samuel Campiche ve svých snahách navázat kontakt se spojeneckým velením neuspěl.³⁵² Švýcarské velvyslanectví se tak stalo po celé tři dny nedobrovolným domovem pro přítomné zaměstnance ambasády i osoby, které zde našly v prvních hodinách okupace své útočiště.³⁵³ Dojem izolace se přitom projevoval dvojnásobně, neboť pracovníci

³⁴⁴Campiche, Samuel: *Marée du soir*, s. 76.

³⁴⁵Campiche se ve své knize vzpomínek a aforismů přiznává, že po incidentu krátce zaváhal, zda nevyjde ven za sovětskými vojáky s malým nemluvnátkem v náručí, aby tak okupantům předvedl zrůdnost jejich činů: „*Napadlo mě ukázat malé miminko ve věku několika týdnů, dítě jednoho z úředníků, a udělat tak melodramatickým tónem a inspirovaným špatným kinem velkou scénu: „Jak se může sovětská armáda odvážít k tomu, aby střílela nejen na cizí ambasády, nýbrž i na malé děti? Nestydíte se? apod.“*“ Campiche na štěstí od takového zbytečného gesta upustil. Ibid.

³⁴⁶„*Jako důkaz sovětského ostřelování jsem posbíral náboje z mé ložnice. Bedlivě si je uschovám.*“ BAR, E 2807 (-), 1974/12, Persönliche Sekretariate der Chefbeamten und Departementsvorsteher, Handakten Willy Spühler, 09 Länderdossiers, Tschechoslowakei, Botschaft Prag, an EPD, 21.8.1968, 12.05h.

³⁴⁷První depeši oznamující mimořádnou událost se podařilo odeslat v 11.30h dopoledne. „*Dostali jsme se pod sovětskou palbu. Střelba byla namířena proti švýcarské ambasádě. Prosíme vás, aby jste oznámili Moskvě naléhavost naší situace. Ve velvyslanectví již našla část krajanů útočiště – mezi nimi i ženy a děti.*“ Ibid., 21.8.1968, 11.30h.

³⁴⁸„*Hradschinquartier einschliesslich Botschaft von Aussenwelt abgeschnitten.*“ Ibid., 21.8.1968, 8.15h.

³⁴⁹„*[...] ambasáda je hermeticky odříznuta sovětskými tanky. Nikdo nemůže přicházet anebo opustit areál kolem Hradu [...].*“ Ibid., 21.8.1968, 11.45h.

³⁵⁰Ibid., 21.8.1968, 16.35h.

³⁵¹Ibid., 21.8.1968, 16.15h.

³⁵²Ibid., 22.8.1968, 10.40h.

³⁵³Celkem setrvalo na švýcarské ambasádě 17 osob včetně jednoho nemluvněte. Již 22.8. upozornil velvyslanec, že lidem v zastupitelském úřadu, jenž nebyl připraven pro takový extrémní případ, dochází potravin. Ibid., 22.8.1968, 8.20h. Zkušenost prvních dnů okupace vedla Samuela Campiche k tomu, aby politickému oddělení EPD zdůraznil, že by švýcarské ambasády

švýcarského zastupitelstva měli nemalé potíže s udržováním spojení s vnějším světem a především s bernskou centrálou běžnými telekomunikačními prostředky.³⁵⁴

Ostřelování švýcarského velvyslanectví v Praze a jeho odříznutí od okolního světa, které znemožnilo, aby diplomati vykonávali svou práci, vedlo k formálnímu protestu švýcarského ministerstva zahraničních věcí prostřednictvím svého zmocněnce v Moskvě, o čem byl následně informován ze strany spolkového prezidenta, resp. šéfa EPD, Willy Spühlera, i sovětský chargé d'affaires v Bernu.³⁵⁵ Sovětské stanovisko na švýcarské námitky bylo víc než rozporuplné. Dne 16. září přednesl sovětský zmocněnec Mikhaïlkov oficiální prohlášení svého ministerstva, z něhož vyplývalo, že švýcarská stížnost je z hlediska Sovětů zcela neodůvodněná, jelikož „na místě provedené vyšetřování ukázalo, že švýcarské velvyslanectví nebylo ostřelováno ani obklíčeno [sic!]“. ³⁵⁶ Ještě větší údiv vzbudila velvyslanci Campichovi v Praze předaná sovětská nota ze dne 30. září 1968, v níž se sice připouštělo, že sovětské jednotky dopoledne 21. srpna střílely na Schwarzenberský palác, tím prý ale pouze opětovaly palbu, která pocházela od provokatérů a diverzantů nacházejících se na střeše švýcarského velvyslanectví. Vzhledem ke zjevným diskrepancím sovětských výkladů se i Willy Spühler před svými kolegy ze spolkové rady, které o švýcarsko-sovětských diplomatických jednáních průběžně informoval, nijak netajil, že patrné rozpory v moskevských stanoviscích ho koneckonců celkem pobavily.³⁵⁷ Zatímco oficiální místa v Bernu reagovala formálními stížnostmi vůči sovětským postupům během okupačních dnů, Samuel Campiche se v Praze vypořádal s narušením integrity či ohrožením svého zastupitelského úřadu na shromáždění diplomatického sboru ze dne 28. srpna podle svého. Opět citujeme z jeho vzpomínek: „*Konala se schůze diplomatického sboru u finského místo-doyena, jenž byl nucen nás proti své vůli pozvat. Bylo to setkání rozbouřené, protestovalo se proti restrikcím omezujícím aktivitu diplomatických misí, které vznikly kvůli okupaci – šlo především o omezení kurýrních*

– zejména takové, které se nachází v krizových regionech – v budoucnosti měly disponovat zásobami nejdůležitějších potravin a léků. BAR, E 2200.190 (-), 1990/39, Bd. 11, Botschaft Prag, Campiche, an EPD, 3.10.1968, s. 1.

³⁵⁴V období, kdy telexové spojení bylo neustále přerušováno a nakonec zřejmě úplně ustalo, bylo švýcarské velvyslanectví odkázáno i na alternativní komunikační prostředky. Tak kupříkladu i pražská pobočka švýcarské letecké společnosti *Swissair* ojedinele figurovala jako prostředník mezi Campichovým úřadem a Bernem. BAR, E 2807 (-), 1974/12, Persönliche Sekretariate der Chefbeamten und Departementsvorsteher, Handakten Willy Spühler, 09 Länderdossiers, Tschechoslowakei, *Swissair* Zürich, an EPD. Ve služebních instrukcích, které vydal velvyslanec Campiche pro svůj personál, se dočteme, že ještě 24. srpna byly komunikační potíže považovány za nejnaléhavější problém: „*Komunikace s vnějškem, obzvláště s Bernem, je nadřazený problém. Poprosil jsem p. Hofmanna [švýcarský konzul], aby zařídil piketovou službu a v případě problémů se snažil zajistit spojení všemi prostředky, například i skrze jiná [zastupitelská] města. Dozvěděl jsem se, že britský velvyslanec používá pro spojení s Londýnem normálně svůj telex. Byl překvapen faktem, že jsme odříznuti.*“ BAR, E 2200.190 (-), 1990/39, Bd. 11, Ordre de service, 24.8.1968.

³⁵⁵BAR, E 2807 (-), 1974/12, Persönliche Sekretariate der Chefbeamten und Departementsvorsteher, Handakten Willy Spühler, 09 Länderdossiers, Tschechoslowakei, Aktennotiz – Zitation des sowjetischen Geschäftsträgers Mikhaïlkov wegen der Verhältnisse der schweizerischen Botschaft in Prag, 22.8.1968.

³⁵⁶Ibid., Notiz – betr. Vorsprache des Herrn Mikhaïlkov, Geschäftsträger der UdSSR, bei Herrn Bundespräsident Spühler am 16. September nachmittags, 16.9.1968.

³⁵⁷„*Die Diskrepanz der beiden Erklärungen ist amusant.*“ Ibid., Spühler, an Bundesrat, 11.10.1968.

služeb a volného pohybu vůbec. Sovětský chargé d'affaires odmítal tato obvinění jako by neměly prážádné opodstatnění a to ještě tónem, jímž chtěl dát najevo, že nehodlá tolerovat žádné odmlouvání. Měl jsem v kapse několik nábojů ze své ložnice. Razil jsem si cestu mezi zhruba padesáti přítomnými velvyslanci, kteří zcela obklopili sovětského zmocněnce. Požádal jsem o pozornost a držíc mu projektily přímo pod nosem jsem se ho zeptal, zda jejich ‚zásilky‘ do cizích ambasad samy o sobě nepředstavují již porušení diplomatické imunity. Smích, potlesk a různé šustění [se ozvalo] na tom našem shromáždění, které skončilo onou konfúzí, s níž bylo zahájeno. Neexistuje nic méně disciplinovaného, než schůze diplomatů, kteří byli ponecháni o samotě – bez předsedy, tajemníků anebo tlumočnicků. Nacházíme zde atmosféru podobné té, když učitel opustí třídu.“³⁵⁸

Ihned při své první vyjíždce dne 23. srpna, která vedla šéfa švýcarské mise do Černínského paláce, se Samuel Campiche setkal s jevem, jenž se v následujících týdnech a měsících stal jakousi rutinou: jakmile opustilo velvyslancovo vozidlo obrněný kordón, vzbudila švýcarská vlajka v pražských ulicích spontánní potlesk a projevy sympatie.³⁵⁹ Podle mínění švýcarského tituláře přijali zaměstnanci Černínského paláce jeho návštěvu v těchto těžkých chvílích s vděčností a Campichovi navíc neunikl ani nápis „neutralita“ pod portrétem prezidenta Svobody, jenž se nacházel na vrátnici československého ministerstva zahraničních věcí.³⁶⁰ Příležitost k prohloubení vzájemných československo-švýcarských vztahů poskytl brněnský veletrh. Českoslovenští představitelé měli velký zájem na konání této akce, neboť se domnívali, že by řádný průběh výstavy mohl posloužit jako důkaz „normalizujících“ se poměrů v Československu a urychlit tím odchod cizích vojsk.³⁶¹ V duchu své „normalizační strategie“ usilovala československá strana o co nejširší spektrum oficiálních účastníků z celého světa. Náměstek ministra zahraničních věcí Busniak v rozhovoru s Campichem uvítal možnou cestu šéfa obchodního oddělení (Handelsabteilung) EVD, Paula Jollese, na brněnské

³⁵⁸Campiche, Samuel: *Marée du soir*, s. 78. O zmíněném shromáždění podal Campiche i do Bernu zprávu a upozornil při tom na diplomaty pobuřující výroky sovětského zmocněnce: „*Nejenže nám chtěl obecně představit okupaci jako mýtus, ale také nepřímou obvinil některé mise svým tvrzením, že prostřednictvím cizích vozidel se soukromými poznávacími značkami se prý roznášely zbraně, což vyvolalo bouři hněvu.*“ BAR, E 2807 (-), 1974/12, Persönliche Sekretariate der Chefbeamten und Departementsvorsteher, Handakten Willy Spühler, 09 Länderdossiers, Tschechoslowakei, Télégramme no 198, Botschaft Prag, an EPD, 28.8.1968, 19.40h.

³⁵⁹Ibid., Télégramme no 137, Botschaft Prag, an EPD, 23.8.1968, 12h.

³⁶⁰Ibid. Po invazi vojsk Varšavské smlouvy se stal požadavek neutrality jedním z nejméně frekventovaných pouličních hesel v tehdejší ČSSR. Podle jednoho z průzkumů veřejného mínění, provedeného ve dnech 24.-28.8.1968 vyplývá, že do doby návratu československé „delegace“ z Moskvy byla neutralita švýcarského typu drtivou většinou dotazovaných československých občanů (52%) považována za nejpříjemnější zahraničně-politickou orientaci. Pauer, Jan: Praha 1968, s. 319.

³⁶¹V tomto směru se vyjádřil československý velvyslanec Pavel Winkler vůči šéfu obchodního oddělení (Handelsabteilung) EDV, Paulu Jollesovi. BAR, E 2807 (-), 1974/12, Persönliche Sekretariate der Chefbeamten und Departementsvorsteher, Handakten Willy Spühler, 09 Länderdossiers, Tschechoslowakei, Besprechung mit Botschafter Winkler, s. 1.

výstaviště, která byla zřejmě již od jara roku 1968 naplánovaná.³⁶² Iniciativy se chopil v Bernu i československý velvyslanec Pavel Winkler, jenž při návštěvě u zmíněného ředitele Handelsabteilung ještě jednou zdůraznil význam potencionální Jollesovy návštěvy Československa.³⁶³ Na mírné naléhání a výslovné přání československých činitelů a snad i z důvodu jistého diplomatického „fauxpas“, jehož se velvyslanec Campiche dopustil v Praze,³⁶⁴ rozhodla bernská administrativa konečně vyslat svého „druhého muže“ zahraniční politiky³⁶⁵ do Československa. Ačkoliv byla Jollesova cesta do Prahy a Brna z počátku provázena určitými obavami, vyslovila švýcarská strana s jejími výsledky velkou spokojenost.³⁶⁶ Československá návštěva šéfa obchodního oddělení podle Campichova soudu navíc potvrdila pozitivní přístup pražských úřadů vůči Švýcarům a sympatie, jimž se Spříseženství od doby srpnových událostí v ČSSR těšilo.³⁶⁷

Mimořádné okolnosti po srpnové invazi se nemohly neodrazit ve zpravodajské činnosti velvyslance Campiche a jeho pracovníků. V důsledku odříznutí švýcarské ambasády během prvních okupačních dnů a celkové zaneprázdněnosti diplomatického personálu v posrpnovém období (péče o švýcarské občany v ČSSR, Jollesova návštěva apod.) byl běžný komunikační koloběh značně narušen. Šéf švýcarské mise v této situaci zřejmě nejen ponechal psaní části politického zpravodajství (tj. politických dopisů) svým podřízeným,³⁶⁸ nýbrž byl patrně také nucen najít alternativní způsoby a kanály komunikace. Odmilka politických zpráv – v době od začátku srpna až do října 1968 nebyl zaslán jediný exemplář tohoto vysoce relevantního druhu

³⁶²Ibid., Télégramme no 257/258, Botschaft Prag, an EPD, 15.9.1968, s. 2.

³⁶³Winkler vyzdvihl jednak již zmíněný „normalizující účinek“, který si slibovali českoslovenští aktéři od řádného průběhu brněnského veletrhu, jednak pozitivní signál směrem k Sovětům. Právě přijetím oficiálního švýcarského delegáta by Čechoslováci podle Winklera prý mohli Rusům dokázat, že jejich obchodní politika nesleduje žádné politické cíle. BAR, E 2807 (-), 1974/12, Persönliche Sekretariate der Chefbeamten und Departementsvorsteher, Handakten Willy Spühler, 09 Länderdossiers, Tschechoslowakei, Besprechung mit Botschafter Winkler, s. 1.

³⁶⁴Dr. Hans Miesch z politického oddělení EPD se v doprovodné zprávě ke Campichově depeši ze dne 15.9.1968 před prezidentem/ ministrem Spühlerem netajil tím, že Campiche svou „vstřícností“ při rozhovorech s náměstkem Busniakem dostal Švýcary do delikátní situace. Podle Mieschova mínění velvyslanec svým dotazem, zda by československé ministerstvo zahraničních věcí v aktuální fázi uvítalo Jollesovu návštěvu, položil rozhodnutí v této věci zcela do rukou Čechoslováků. Miesch dále připomněl, že by se Bern v momentálních, neprůhledných podmínkách raději byl zřekl jakýchkoliv návštěv švýcarských představitelů v ČSSR. Ibid., Miesch, an Spühler, Notiz für Herrn Bundespräsident Spühler, 16.9.1968.

³⁶⁵Již dříve (srov. kap. 1.4) jsme si význam a postavení obchodního oddělení, resp. jeho ředitele objasnili.

³⁶⁶Jolles tlumočil Campichovi v přátelském dopisu pozitivní ohlas, který měla jeho cesta do Československa v Bernu. BAR, E 2200.190 (-), 1990/39, Bd. 11, Jolles, an Campiche, 29.9.1968.

³⁶⁷„Návštěva pana velvyslance Paula Jollese v Brně a Praze nám poprvé od doby srpnových událostí poskytla příležitost, abychom zjistili, jak pozitivní je momentálně postoj československých úřadů vůči Švýcarsku. Od té doby přijalo velvyslanectví množství projevů sympatií a uznání, nejen za stanovisko švýcarského lidu, nýbrž i švýcarské vlády.“ BAR, E 2200.190 (-), 1990/39, Bd. 11, Botschaft Prag, an EPD, 24.10.1968.

³⁶⁸Nikoliv náhodou je polovina posrpnových politických zpráv (tj. tři z šesti) psaná německým jazykem, což jsme již dříve označili za pravděpodobný důkaz, že autorem zmíněných relací není velvyslanec Campiche. Viz seznam relací v přílohách této práce.

diplomatických relací z pražského zastupitelstva do Bernu (!) – měl pravděpodobně nahradit zvýšený počet depeší, zejména očíslované „zprávy o situaci“ („*Rapport de situation*“).³⁶⁹ Kvalita zpravodajství v prvních týdnech po invazi značně kolísala. Politické dopisy se skládaly zejména z kompilací obsahujících nejrůznější informace a nechyběla zde ani rozporuplná tvrzení. Kompozici rozsáhlejších reflexivních celků v podobě politických zpráv bránilo zajisté i neprůhledné a nevyzpytatelné dění v posrpnovém labyrintu. Pokud jsme si již dříve všimli, že se pro současníky – jak diplomaty, tak ostatní pozorovatele – nevypočitatelnost aktuálního a budoucího vývoje stal jakousi konstantou ve všech fázích československého experimentu roku 1968, po srpnovém přepadení „bratrskými státy“ se tento fakt ještě zvýraznil. Z důvodu absence zřetelné sovětské strategie v prvním posrpnovém období či spekulací o konečných záměrech Kremlu, pod dojmem znásilněné suverenity československého lidu a strachu z nejasné budoucnosti se Praha proměnila v místo, kde se téměř nepřetržitě rodily nové a nové pověsti: *„Praha je v těchto dnech jedno velké tržiště pověstí. Jelikož neexistují žádné precizní informace, množí se spekulace. Jednou se mluví o 200, jindy zase o 1200 příslušníků ruské tajné služby, kteří nyní prý v druhém patře pražského policejního ředitelství úřadují. Jindy se zase někdo dozvěděl, že se na československém území nachází na 290 000 rudoarmějců, zatímco se jeho kamarád doslechl ze spolehlivého zdroje o 600 000. Zda Sověti mají skutečně závažné námitky vůči zrovnoprávnění Slovenska, zda požadují 5000 anebo 12 000 bytů jako zimní bydliště pro své důstojníky, zda se domáhají skutečně 1090 procesů proti ‚kontrarevolucionářům‘ – to vše nelze verifikovat. Stejně tak nelze ověřit údajné přání Moskvy odstranit co nejrychleji Dubčeka, o němž se říká, že by v budoucnosti mohl zaujmout roli jakéhosi koordinátora mezi českým šéfem KS Mlynářem a jeho slovenským kolegou Husákem. Práce pražských žurnalistů se stává ze dne na den obtížnější. ‚Co se člověk dozví je nepravdivé, však i opak není správný‘, vzdychají.“*³⁷⁰ Osudu žurnalistů se patrně nevyhnuli ani profesionální diplomaté, kteří disponovali „spolehlivými zdroji“,³⁷¹ a i jejich svědectví se v nejisté a nepřehledné situaci vystavovalo nebezpečí, že

³⁶⁹Rozptýleně je nacházíme ve Spühlerových Handakten, resp. ve fondu švýcarského velvyslanectví. BAR, E 2807 (-), 1974/12, Persönliche Sekretariate der Chefbeamten und Departementsvorsteher, Handakten Willy Spühler, 09 Länderdossiers, Tschechoslowakei, resp. BAR, E 2200.190 (-), 1990/39, Bd. 11.

³⁷⁰Santner, Inge: „Normalisierung“ unter dem Galgen, Weltwoche, 4.10.1968, č. 1821, s. 7.

³⁷¹Především v prvních týdnech po invazi se v Československu přímo hemžily nejrůznější zprávy a fámy. Depeše ze švýcarského velvyslanectví z tohoto období jsou svým způsobem obrazem oné atmosféry absolutní nejistoty. Nacházíme zde hojně zmínky o zatýkání a zpočátku dokonce i o masových vraždách: *„Podle očitého svědka, jenž tuto okolnost vyprávěl jednomu členu filozofické fakulty, kterého jsem šel navštívit, bylo 60 československých vojáků poblíž kanadského velvyslanectví Sověty popraveno. Tato novinka prý nebyla odvíšována tajnými vysíláči, aby se předešlo reakcím ze strany davu.“* BAR, E 2807 (-), 1974/12, Persönliche Sekretariate der Chefbeamten und Departementsvorsteher, Handakten Willy Spühler, 09 Länderdossiers, Tschechoslowakei, Télégramme no 213, Botschaft Prag, an EPD, 30.8.1968, 13h.

pisatel svůj obraz ve snaze podat co nejpřesnější informace nevědomky zkreslí,³⁷² nebo dokonce založí na nepravdivé informaci.

Období nejasností, nejrůznějších domněnek a vynuceného či vzdorovitého optimismu, jehož zdrojem se stala směs rezignace a hrdosti,³⁷³ v podstatě ukončila jednání československé delegace 3. a 4. října a následující československo-sovětská smlouva z 18. října o dočasném pobytu sovětských vojsk, která svým „brutálním realismem“³⁷⁴ skoncovala s mnoha rozpory a paradoxy posrpnového období a zúžila prostor „svobody pro Čechoslováky téměř na nulu.“³⁷⁵ Dubčekovo vedení se na společném jednání se Sověty nejen nepodařilo obhájit vlastní koncept „okleštěné“ polednové politiky, nýbrž muselo ustoupit v celé řadě závažných otázek (pobyt cizích vojsk, vedoucí úloha strany, mimořádný sjezd apod.)³⁷⁶ a navíc přistoupilo „na praxi, podle níž v Československu postupně mizely vnitropolitické záležitosti, do nichž by sovětské vedení nemohlo zasahovat.“³⁷⁷ Na podrobení Československa novému „moskevskému diktátu“ reagovali švýcarští pozorovatelé jednoznačným verdiktem: „Celé týdny se vedly spory o slovo ‚normalizace‘, přičemž se ukázalo, že i zdánlivě jednoduché pojmy jako demokracie, svoboda tisku a socialismus mohou být interpretovány protichůdnými způsoby. Od okamžiku nedávné cesty československé delegace vedené Dubčkem/ Černíkem/ Husákem do Moskvy [tj. 3.-4.10.1968] dospěla tato diskuze ovšem k svému závěru. Nyní konečně se nemilosrdně ukázalo, že jen sovětská interpretace platí. [...] Prakticky to znamená [výsledky moskevských jednání z počátku října], že českoslovenští vyjednávající kapitulovali. Od této chvíle nesou sovětské okupanti legální kabát. Ba ještě hůř – nesou jej dokonce zpětně. Kdo slibuje soustředěný boj s protisocialistickými silami, přece mlčky připouští, že existovaly kontrarevoluční živly, a kdo veškeré své úsilí od nynějšího okamžiku chce věnovat socialismu se nepřítmo přiznává, že až dosud sloužil jiným zájmům. Směšnost těchto přiznání nemění nic na jejich účincích. Sedm týdnů po ‚bleskovém vojenském vítězství‘ dobyl Kreml ČSSR konečně i politicky a může Hradu nyní bez rozpaků diktovat. Bez pochyb nastanou masové čistky v tisku, televizi a rozhlasu. Beze sporu se teď blíží úplné uzavření hranic. Bezpochybně se

³⁷²Podobně se vyjádřil Campiche ještě v prosinci. „On se trouve donc encore dans une situation floue dont l'image risquerait d'être faussée si on voulait trop le profiler.“ RP 24, 5.12.1968, s. 3.

³⁷³„Dans la nuit qui s'annonce après une année de liberté relative, les Tchèques éprouvent un sentiment où se mêlent la résignation et une sorte de fierté d'être uniques au monde dans l'apparente fatalité de leur destin, dans ce manque d'espoir rationnel qui est leur situation actuelle. Sur les 50 ans d'indépendance, seuls 20 ans furent des années de liberté véritable. On entend souvent cette phrase: ‚Nous pouvons et nous saurons attendre, encore, de nouveau, 20 ans, davantage s'il le faut.‘“ RP 19, 10.10.1968, s. 2.

³⁷⁴Ibid., s. 1.

³⁷⁵Ibid.

³⁷⁶Bárta, Miloš: Pokus o záchranu reformního programu, In: Mencl, Vojtěch a kol.: Československo roku 1968. 2. díl: Počátky normalizace, Praha 1993, s. 14.

³⁷⁷Vondrová, Jitka/ Navrátil, Jaromír (eds.): Komunistická strana Československa: Ediční prameny k dějinám československé krize v letech 1967-1970, 9. díl, 3. svazek: Kapitulace (srpen-listopad 1968), s. 9.

dostanou do grémií, kde dnes ještě sedí lidi, jimž lid důvěřuje, důvěrníci Sovětů. SSSR postupně utáhne pražským reformátorům uzdu až jim vyženu i poslední jiskru svévole. Vyžadují totální podrobení.“³⁷⁸ Vzhledem ke zdrcující porážce při říjnových jednáních mezi československou a sovětskou stranou se již dříve vyslovená obava, že Československo bude sotva schopné udržet si alespoň obdobnou míru svobody jako Kádárovo Maďarsko,³⁷⁹ zdánlivě již plně potvrdila.

Dubčekovu vedení se po srpnové intervenci nepodařilo vytěžit ohromný morální kredit, který českoslovenští představitelé a občané v dnech invaze v očích celého světa získali, a nehodlalo ani využít celonárodního hnutí odporu proti sovětskému řešení československé otázky, resp. podpory politických činitelů pro svou politiku. Místo toho považovali vedoucí funkcionáři KSČ moskevský protokol za jediné reálné východisko budoucí politické linie a slíbili si z důkladného plnění jeho závazků jednak brzký odchod vojsk států Varšavské smlouvy, jednak sladění diametrálně odlišných požadavků či očekávání vlastního lidu a kremelských vůdců. Dubček tuto vytýčenou ústupovou taktiku nejpozději od října – po moskevských „konzultacích“ – již nebyl schopen obhájit a jeho pozice se začala nejen ve vlastních řadách bortit, ale dostávala se čím dál tím víc do protikladu se společností, kde mezitím a navzdory srpnové okupaci nadále pokračovaly v předchozím období započaté procesy občanského hnutí (studentstvo, odbory apod.).³⁸⁰ Počátečné opojení z mohutné vlny všennárodního odporu vůči vetřelcům se postupně vytrácelo³⁸¹ a společenské klima se pod dojmem dalších závažných porážek reformního experimentu, které ve svém konci přinášely i stupňující ohrožení národní suverenity, definitivně proměnilo v pocit rezignace, která se však lehce mohla proměnit ve frustraci a otevřený vzdor vůči bývalým idolům. Poměry ve stranickém aparátu a mezi obyvatelstvem se tak radikalizovaly a nad nejrůznějšími se blížícími výročími (státní svátek 28.10., říjnová revoluce 7.11, mezinárodní den studentstva 17.11) viselo ódium nebezpečné výbušniny. Ojedinelé svědectví oněch dnů, kdy většina „vítězů“ a „poražených“ posrpnového vývoje ještě společně zasedala u jednoho stolu, zároveň se ale již více či méně otevřeně

³⁷⁸Santner, Inge: Gewalt wird legal, Weltwoche, 11.10.1968, č. 1822, s. 5. Campiche charakterizuje „druhý moskevský diktát“ shodně s žurnalistkou: moskevská jednání se podle něj rovnaly pro československé lídry „kapitulaci“ a definitivně potvrdily platnost sovětského pojetí slova „normalizace“. RP 19, 10.10.1968, s. 1.

³⁷⁹Santner, Inge: „Normalisierung“ unter dem Galgen, Weltwoche, 4.10.1968, č. 1821, s. 7

³⁸⁰Bárta, Miloš: Pokus o záchranu reformního programu, s. 17nn.

³⁸¹Dopisovatelka Weltwoche upozorňuje na heroické činy československých občanů během okupace, které se však počátkem října již staly matnou a vzdálenou vzpomínkou: „Oněch 14 milionů Švejků, kteří dne 21. srpna zažili svou hvězdnou chvíli, je již dávno unaveno. Téměř sentimentálně dnes mluví o opojení z beznaděje, které prožívali během okupace. Tehdy nebyl nikdo sám. Celý národ byl svorný jako nikdy předtím. A lid byl aktivní! Mohly se nosit státní barvy, namalovat na sovětské tanky hákové kříže, křičet ‚Ať žije Dubček‘ anebo napsat na zeď ‚Ivane, go home!‘, den a noc demonstrovat, Sověty otevřeně opovrhovat a vůbec se chovat směle v tom kolektivu.“ Santner, Inge: „Normalisierung“ unter dem Galgen, Weltwoche, 4.10.1968, č. 1821, s. 7.

diskutovalo o možných výsledcích dalšího kola personálních změn na nejvyšších místech a vládnoucí nomenklatura – nikoliv již okupant – byla nucena „zkrotit“ své neposlušné obyvatele a vyslat proti ním svůj mocenský aparát, poskytuje politické zpravodajství švýcarského velvyslance. Následujícímu unikátnímu a neobyčejně plastickému obrazu, jenž Campiche jako bezprostřední účastník oficiálních oslav výročí československé státnosti dne 28. října byl schopen zhotovit, není snad opravdu co dodat: *„Společné zasedání ústředního výboru, vlády, národní fronty a parlamentu, na němž se vzpomínalo na založení republiky se odehrálo, jak se jinak ani nedalo očekávat, v tíživé atmosféře. Nejenže jsme se mohli přesvědčit o reálném smutku, nýbrž dokonce se zdálo, že vedoucí činitelé z něho chtějí udělat veřejnou manifestaci. Bylo zvláštní vidět jen dva měsíce po invazi na stejné tribuně zasedat hrdiny-oběti okupace, Svobodu, Dubčeka, Černíka, Smrkovského a Kriegla, vedle ‚zrádců‘, Bilaka, Indry, Pillera a spol. Naproti nim v první řadě pak seděli Kuzněcov a Červoněnko, prokonzulové cum imperio, za nimiž jsem se nacházel já. Když tak v průběhu těch zdoluhavých a nevýrazných projevů začínáte přemítat a díváte se na tváře lidí, kteří se v různých rolích zúčastnili srpnového dramatu, člověk se přirozeně ptá, kdo všechno z nich se vynoří a stane se novým silným mužem této země a kdo bude naopak sesazen a zmizí z dohledu. [...] V davu, jenž se zúčastnil následující recepce, vyčnívali někteří představitelé, kteří působili jako přízraky. Například bývalý ministr zahraničních věcí David. Dříve taková obtloustlá osoba a dnes totálně vychrtlý. Tak ale i kupříkladu jeho nástupce Jiří Hájek, jenž se vydal pěšky na Hrad a byl hlučně uvítán, jakmile ho lidi poznali. Dále i Hendrych, bývalý ideologický šéf pod Novotným, který se znovu objevil na povrchu a již nevystupuje takovým plíživým způsobem jako před srpnovými událostmi. [...] Večer se konalo slavnostní představení v Národním divadle, což se stalo podnětem pro pouliční manifestace. Během těchto demonstrací – stejně jako na shromáždění, které se konaly již odpoledne a k večeru na Staroměstském náměstí – dav skandoval ‚Červoněnko domů‘ a demonstranti byli zadrženi pomocí impozantní exhibice bezpečnostních sil. Účastníci manifestace byli převážně mladí lidé – kluci a holky. Jen s velkými obtížemi si hosté razili cestu tímto davem. Viděl jsem několik demonstrantů, jak si odplivli před vozidlem velvyslance SSSR na chodník, zatímco švýcarskou vlajku nadšeně vítali.“³⁸²*

Nezdar Dubčkovy politiky se projevil i na vnitrostranickém fóru. Pod rostoucím tlakem Sovětů si neustálými ústupky Dubček své vlastní postavení ve straně a společnosti sukcesivně podkopával a spíše domnělá a vnější jednota, odhodlaně vyhlášená na plénu ÚV

³⁸²RP 21, 29.10.1968, s. 1nn.

KSČ ze dne 31. srpna, se definitivně hroutila. Jako jeden z prvních začal přiznávat nedostatky a negativní jevy polednového vývoje Gustáv Husák – jehož raketový vzestup bezprostředně po invazi nezůstal pochopitelně bez povšimnutí ani pro švýcarská média, jež v „chladném advokátu z Bratislavy“ již spatřila „československého Kádára“.³⁸³ Povzbuzené okupantskou realitou a všeobecnou demoralizací po druhém kole moskevských jednání předvedly konzervativní síly své revitalizační schopnosti a odvážili se od října opět veřejně agitovat. Jelikož se do protidubčekovské falangy zařadili nejen technokrati a „osvícení stalinisté“ Štrougalovského ražení, nýbrž i bývalí souputníci a přátelé, kteří vytýkali stranické garnituře shovívavost a měkkost vůči Sovětům,³⁸⁴ byla mocenská pozice Alexandra Dubčeka před listopadovým zasedáním ÚV KSČ vážně ohrožena a zápas o moc uvnitř strany, jenž se na přelomu roku ještě zostřil, byl zahájen. V situaci, kdy se společnost a strana výrazně začala polarizovat a radikalizovat, se Dubčekova „střední“ cesta, při níž se československý vůdce v očích mnoha současníků svými nesčetnými ústupky již tolik zdiskreditoval, dostala do stále větší izolace a stranickému vedení tím koneckonců hrozila ztráta kontroly nad děním, jak ukázaly okolnosti výročí říjnové revoluce: *„Konečně nechaly i události 7. listopadu tušit, že pražské vedení již není pánem nad situací. Ani zprava a ani zleva se nikdo nedržel opakovaných výzev, aby se za každých okolností v den 51. výročí říjnové revoluce zachoval klid.‘ Den začal napadením ministerského předsedy Černíka ze strany stalinistů - jehož původci se zřejmě nachází na sovětském velvyslanectví. Den pokračoval v útocích na sovětské vlajky a skončil 169 zatčenými. Poprvé v dějinách poválečného Československa se musela policie prostřednictvím obušků, slzného plynu a vodních děl postarat o klid. Člověk nemusí být jasnovidcem, aby zjistil, že Dubčekovy dny jsou sečteny.“*³⁸⁵ V těchto podmínkách muselo podle časopisu Weltwoche i poslednímu notorickému optimistovi dojít, že „[...] československá krize si razí cestu vstříc svému dlouho obávanému vrcholu. Lidské a politické drama Alexandra Dubčeka se dovršuje.“³⁸⁶ Oznámené „sesazení z trůnu“³⁸⁷ se na listopadovém plénu nekonalo, většina pozorovatelů však již na závěru roku by patrně nebyla

³⁸³Začátkem září 1968 se ve Weltwoche dočteme téměř proročké věty: „Kdo viděl střízlivého a sebevědomého muže z Bratislavy v televizi, ten se jen těžko mohl zbavit jednoho dojmu. Tady se představil ‚Kádár‘ ČSSR. Tento Slovák, jenž se sám stal obětí v stalinské éře, dlouho čekal na rehabilitaci a moc. Nyní zřejmě spatřil svou velkou šanci. Již zítra anebo pozítří by mohl udělat s chladným rozumem to, čeho se Dubček se svým žhavým srdcem bojí.“ Santner, Inge: Die Vergangenheit kehrt zurück, Weltwoche, 13.9.1968, s. 5. V následujícím čísle věnuje týdeník celý článek osobě Gustáva Husáka, v němž se výše zmíněné „přednosti“ ještě dále specifikují. Viz: Santner, Inge: Der kalte Advokat aus Bratislava, Weltwoche, 20.9.1968, č. 1819, s. 7.

³⁸⁴Již po moskevské návštěvě československé delegace vyzval Z. Mlynář Dubčeka na schůzi PÚV KSČ ze dne 8. října sice nepřímou, nicméně jasně k odstoupení. Vondrová, Jitka/ Navrátil, Jaromír (eds.): Komunistická strana Československa, Kapitulace (srpen-listopad 1968), s. 15.

³⁸⁵Santner, Inge: Ein Volksheld wird entthront, Weltwoche, 15.11.1968, č. 1827, s. 7.

³⁸⁶Ibid.

³⁸⁷Ibid.

ochotna cokoliv na Dubčekovo setrvání ve funkcí stranického šéfa v nejbližších týdnech a měsících vsadit.³⁸⁸ Přestože se Dubčekovi v listopadu podařilo odvrátit svůj de facto „neodvratný osud“ a dokonce dokázal stranu ještě jednou „sjednotit“ na základě společné rezoluce, neměl první tajemník prázdný důvod, aby hleděl optimisticky do budoucnosti. Ostré útoky z obou stran politického spektra již jasně naznačily, že boj o moc vzplanul v plné síle, a domnělá jednota se stala i po vnější představitele pouhou fikcí.³⁸⁹ Navíc byla na plénu přijata nová politická direktiva, ztělesněná listopadovou rezolucí, která po předchozím masivním zásahu sovětských lídrů měla již jen málo styčných bodů s reformními dokumenty typu Akčního programu apod. Polednové politika se tak nejen ve svém celku zbavila svého demokratického obsahu, ale stala se vůbec prázdnou a difusní. Není tudíž příliš udivující, že se velvyslanec Campiche právě na tuto nepřehlednost, kdy se zdánlivě všichni ohánějí hesly polednového vývoje, ale často mají diametrálně odlišné věci na mysli, stěžuje: *„Až dosud bylo drama národní a dobře ohraničené: jeden lid proti vetřelcům a zrádcům. Existovali dobří a zlí jako v kovbojce. Dnes po zasedání ústředního výboru je scéna mnohem konfúznější a vystavuje se nebezpečí, že se stane ještě víc. Začíná být těžké některým aktérům rozdávat nějaké jednoznačné nálepky.“*³⁹⁰

Odjezd „Reichsprotektora Kuzněcova“³⁹¹ v prosinci snad opravdu mohl působit uklidňujícím účinkem,³⁹² nicméně se v posledních dekadách roku 1968 diferenciační proces ve straně a společnosti prohloubil a rozklad zbylých předsrpnových vymožeností se zrychlil. Sověti se v této situaci rozhodli k dalšímu rozhodujícímu úderu proti pražským „reformátorům“. Terčem jejich soustředěné palby se tentokrát stal Josef Smrkovský, osoba, která pro mnoho občanů stále ještě znamenala ztělesnění reformních snah. „Boj o lidového tribuna“ Pražského jara veřejnost ještě víc odcizila od stranického vedení. Radikální nálady ke sklonku roku výrazně zesílily a naznačovaly, že se schyluje k rozhodujícímu zápasu. V těchto vypjatých podmínkách se snažil švýcarský titulář na přelomu roku o předběžnou bilanci celého dosavadního vývoje. Jeho obraz nemůžeme snad označit jinak než jako chmurný: *„Dospěli*

³⁸⁸Symptomaticky je v tomto případě poměrně přesný odhad finského velvyslance z počátku prosince: *„Velvyslanec Finska je přesvědčen, že do 6 měsíců převezme moc nová skupina.“* RP 24, 5.12.1968, s. 4. Samuel Campiche byl v tomto ohledu o něco zdrženlivější a připouštěl, že závěry o brzkém konci Dubčeka a jeho vedení mohou být ovlivněny pověstmi a fámami jeho odpůrců. Ibid.

³⁸⁹*„Die Fiktion der Einheit der Partei ist längst aufgegeben: in der Presse wurde jetzt ein Bild veröffentlicht, auf dem zu sehen ist, dass bei einer Abstimmung nicht alle ZK-Mitglieder die Hand heben.“* LP, 20.11.1968.

³⁹⁰RP 23, 19.11.1968, s. 2.

³⁹¹Nepříliš lichotivé označení připomínající protektorátní období se stalo běžnou přezdívkou pro prvního náměstka ministra zahraničních věcí SSSR, jenž se v době od září do prosince 1968 nacházel v Československu, aby zajistil prosazení sovětské politiky. Matt, Alphonse: Kusnezow – der neue „Reichsprotektor“ in Prag, Weltwoche, 27.9.1968, č. 1820, s. 7.

³⁹²*„Skutečnost, že Kuzněcov opustil Prahu a tento učitel již nemůže permanentně pohlížet přes rameno svých žáků a kontrolovat tím plnění jejich úkolů, určitě přináší jistou úlevu u vedoucích československých činitelů, i když se jedná jen o letnou úlevu.“* RP 24, 5.12.1968, s. 1.

jsme k mrtvému bodu; ústřední výbor a předsednictvo jsou rozděleny; ani progresivní anebo ortodoxní živly a ani ‚centristi‘ nemohou prosadit své představy. Beze sporu by mohl SSSR naklonit váhu, ale jednotná a rozhodnutá fronta dělníků je vede k tomu, aby to prozatím odložili. To [odpor lidu, resp. dělnictva] je hlavní překážkou, která brání bezprostřednějšímu sovětskému vměšování. [...] Roztržka uvnitř strany nabývá ostřejšího rázu. Odpověď Smrkovského [...] na adresu svých pomluvačů je názorným příkladem. Útoky odborů pracujících v kovoprůmyslu jím jsou také. Ambivalentní chování Husáka vůči Smrkovskému mu poškodilo pověst. Tyto antagonismy komplikují činnost strany a vlády. Odtud pochází ta celá neurčitost, ten deklamační styl a všechny substanční nedostatky na minulých zasedáních ústředního výboru schválených rezolucí v oblasti politiky a ekonomie; odtud ta celá konfúze, která zde aktuálně panuje, ty neustálé rozpory a ta kolísající nálada. Neexistuje žádný jednomyslný pohled na nějaký konstruktivní a konkrétní program. [...] Ekonomická reforma nepřekročila embryonální stádium. Souběžně se vláda a strana snaží provést federalizaci, projekt, jehož problémy byly od samotného začátku podceněny. Vedoucí představitelé nezakrývají své starosti a vidíme v jejich tvářích skepticismus. [...] Nenávist lidu vůči Rusům je ještě pořád živá, projevuje se ale již jistá únava, což se předtím nevyskytovalo. Nedávné slavnosti k 25. výročí sovětsko-československé smlouvy o vzájemném přátelství proběhly ve znamení klidu a lhostejnosti obyvatelstva.“³⁹³ Ve zhuštěné podobě zde narážíme na jevy, které jsme si již předem pojmenovali – rozkol ve straně, mocenský boj, klima stupňujícího se napětí a totální vyprázdňení politického programu. Na druhou stranu se v Campichově zprávě ale již také hlásí ke slovu fenomény, které se stávají charakteristickými pro nastupující normalizační realitu – rezignace, úzkost, lhostejnost a únava. Švýcarský velvyslanec z tohoto důvodu uzavírá svou zpravodajskou činnost podle jeho zvyku typicky opatrnými, nicméně prorockými slovy: „Přestože situace celkem čtyři měsíce po invazi není tak zoufalá, jak jsme se mohli obávat, skrývá v sobě alespoň všechny prvky, aby se jí stala.“³⁹⁴

³⁹³RP 25, 20.12.1968, s. 1nn.

³⁹⁴Ibid.

Závěr

Předložená práce se skládá ze tří částí: Švýcarská konfederace v poválečné Evropě, Perspektivy a možnosti studia švýcarské zahraniční politiky a Pohledy na „Pražské jaro“ z vnitřní, resp. vnější perspektivy. Každý oddíl vystupuje samostatně, sleduje vlastní cíle a záměry, což ospravedlňuje jejich grafickou separaci. Nicméně jsou všechny kapitoly vzájemně propojeny a tvoří podle mínění autora koherentní celek. Jejich spojujícím článkem je zájem o tematiku zahraniční politiky poválečného Švýcarska se specifickým zřetelem na komunikační procesy vnější (tj. otázka, jak byla zahraniční politika představována veřejnosti) a vnitřní (tj. otázka, jakým způsobem bývá bernská centrála „zásobena“ informacemi ze strany své diplomatické sítě a jakou podobu má taková komunikace v konkrétním případě). V neposlední řadě jsme se „odvážili“ podat poněkud svébytný a osobitý pohled na československé události z roku 1968, jenž jsme rekonstruovali především na základě svědectví švýcarského velvyslance v Praze a dobové publicistiky. Okrajově jsme se dotkli také česko(slovensko)-švýcarských vztahů.

V prvním oddílu jsme se setkali se způsobem, jakým se podařilo Švýcarské konfederaci po druhé světové válce navrátit do společnosti států a překonat svou prvotní izolaci. Zkušenost válečných let a specifické podmínky v prvním poválečném období přitom byly pro další vývoj švýcarské státnosti a utváření jejího vztahu k okolnímu světu zcela determinující. Oproti jiným národům nepředstavoval konec války pro převážnou část švýcarských obyvatel nijak výrazný zlom, ba naopak: pocit šťastně překonané války ve znamení ozbrojené a restriktivně pojaté neutrality odůvodnil další lpění na tomto osvědčeném modelu. Válečná zkušenost a s ní spojená neutralita se tak ve svém důsledku staly pro Švýcary prvotřídním identifikačním zdrojem. Neutralita navíc vystupovala v poválečných letech, kdy světu pod dojmem roztržky mezi novými supervelmocemi hrozil další – tentokrát nukleární – konflikt, jako garant zachování státní integrity. Ve svém celku byl tím dán do pohybu proces, v jehož důsledku se nástroj, jenž byl původně koncipován jako prostředek k zachování ústavou nadřazeného cíle spolkové republiky (tj. zachování nezávislosti), proměnil ve samotný *raison d'être* švýcarské státnosti. Činitelé státní administrativy a aktéři švýcarské zahraniční politiky se na tomto vývoji výrazně podíleli a „zkodifikovali“ svou představu neutralitní politiky prostřednictvím tzv. Bindschedlerovy doktríny, která se stala oficiální směrnicí pro uspořádání vnějších vztahů v poválečném období. Současně k veřejnosti takto představené zahraniční politice Švýcarské konfederace se v zákulisí odvíjela v pragmatické rovině zcela odlišná praxe, neboť i švýcarští představitelé byli nuceni vyrovnat se s poválečnými trendy na

mezinárodní scéně (zejména s postupující multilateralizací světové politiky). Již jen z důvodu švýcarskými předáky důsledně sledovaného záměru zapojit švýcarskou ekonomiku do světového trhu a odstranit překážky v mezinárodním obchodu si nemohli Švýcaři dovolit jakékoliv stání v ústraní. Švýcarská konfederace takto vstoupila bezprostředně po válce pod rouškou „solidarity“, „disponibility“ apod. do celé řady mezinárodních organizací, snažila se ale důsledně vyhybat vstupu do jakéhokoliv politického nebo vojenského sdružení, které by mohlo přespříliš narušit kabát neutralitní koncepce. Při svých počinech na mezinárodní scéně aktéři švýcarské zahraniční politiky důsledně zdůrazňovali „hospodářsko-technický“ ráz veškerých uzavřených mezinárodních závazků a rozhodně popírali jejich politickou dimenzi. Ve svém důsledku jsme tak svědky hluboké propasti mezi pragmatickou a legitimační rovinou švýcarské zahraniční politiky. Na jedné straně stojí veřejnosti představený rituál, jenž se soustředil na několik vyprázdněných hesel (neutralita, neutralitní politika, solidarita, disponibilita apod.), na druhé straně nacházíme segmentovanou a velice účinně integrovanou mezinárodní praxi (Peter Hug). Tuto skutečnost nezměnily ani pozoruhodné snahy švýcarských činitelů z počátku 60. let 20. století vyrovnat se přinejmenším s evropskou integrací anebo do stejného období spadající pokusy prostřednictvím většího důrazu na „disponibilitu“ (tj. poskytnutím „dobrých služeb“), resp. cílené podpory humanitárně-rozvojové pomoci, představit veřejnosti výhody a aktivní podstatu neutrality, jelikož se toto úsilí nedotklo jádra celého problému. Nadále byla totiž švýcarská zahraniční politika soustředěna především v rukou poměrně přehledného hloučku aktérů z exekutivy a státní administrativy, jejichž diskrétní jednání na mezinárodních tribunách tohoto světa zaštiťovala restriktivně pojatá neutralitní politika, která zdůrazňovala „hospodářsko-technické“ aspekty a současně zamlžovala či dokonce zamlčovala politický obsah švýcarských vnějších vztahů a vysoký stupeň mezinárodní integrace alpské republiky. Švýcarský lid si tyto rozpory a nedostatky v průběhu 60. let stále zřetelněji uvědomoval a vynikal – stejně jako parlament – čím dál tím více zvýšeným zájmem a sensibilitou pro témata zahraničně-politické provenience. Pod dojmem aktivní konfrontace s vlastní minulostí (druhá světová válka) a postavením Švýcarské konfederace ve světě (EXPO 64 apod.) začala část švýcarského obyvatelstva vůči oficiálně vyhlášeným stanoviskům neutralitní koncepce projevovat určitý pocit nevole (*Helvetisches Malaise* – helvétská kocovina).

Hlavním cílem našeho předchozího výkladu bylo vysvětlit podstatu v úvodní kapitole představené kritiky Spühlerova diplomatického aparátu. Poněvadž byl skutečný rozsah mezinárodní aktivity Švýcarska důsledně utajen a domácí veřejnost nabyla dojmu, že bernská administrativa dle svých prohlášení opravdu jen „spravuje“ nezbytně nutné vnější vztahy a ve

svých důsledcích vůbec nevede žádnou klasickou zahraniční politiku, nesmíme se divit, že se ve krizových chvílích ojediněle ozývaly hlasy, které navazovaly na antidiplomatické nálady z 19. a přelomu 20. století (viz úvodní citát spolkového rady Ludwiga Forrera) a buď zpochybňovaly existenci diplomatického aparátu anebo mu vytýkaly, že slouží jen hospodářským zájmům. Z úvodních polemik dále vyplývá i nespokojenost švýcarských občanů s informační politikou a kabinetním stylem svých činitelů v oblasti zahraniční politiky, což naši tezi o komunikačním deficitu dodatečně podepírá.

Pro zpracování naší studie jsme využili velkou část relevantní literatury k dané tématice. Setkali jsem se přitom nejen s nejnovějšími badatelskými projekty daného oboru (NFP 42, DDS apod.), nýbrž i s nejrůznějšími způsoby pojetí švýcarské zahraniční politiky, resp. švýcarské státnosti: od Bonjourova důrazu na pasivitu a neutralitu přes asymetrické uspořádání vnějších vztahů (Alois Riklin) až po aktivní participaci na mezinárodní scéně (Peter Hug aj.). Zjistili jsme tak, že problematický vztah k zahraniční politice souvisí koneckonců s neméně obtížným hledáním národní identity a – pokud chceme být provokativní a transferovat tuto skutečnost do českého kulturního prostředí – s kladením otázek po „dějinném údělu“, resp. nastolením „smyslu švýcarských dějin“.

V druhém oddílu jsme si všimli nejen hlavního typu dokumentů diplomatického zpravodajství (politické dopisy a zprávy), nýbrž nastínili na základě dostupné literatury (Graf/ Maurer, Schnur a zejména Bischof a kol.) celý komunikační koloběh švýcarského ministerstva zahraničních věcí (EPD) a jeho zastupitelství. Druhá kapitola na jedné straně plnila funkci prostředníka mezi první (zahraniční politika) a třetí částí (rok 1968), sloužila nám na druhou stranu i jako příprava pro praktický rozbor pramenů v souvislosti s rekonstrukcí událostí „Pražského jara“. Již v úvodu jsme si museli přiznat, že nebudeme moci všechny poznatky z oddílu „Perspektivy a možnosti“ pro naši studii zužít. Zejména důkladnější rozbor „komentářů k mezinárodní situaci“ a kontextualizace zpravodajských relací konkrétního zastupitelství do tohoto celého subsystému by vyžadovaly mnohem větší heuristické úsilí, než jsme schopni v rámci této práce vynaložit. Potenciál pro budoucí výzkumy skýtají navíc i další představené fondy ze spolkového archivu v Bernu (fondy EPD, pražského zastupitelství, Handakten Willy Spühlera apod.), které by mohly dále osvětlit některá „bílá místa“ vzájemných česko(slovensko)-švýcarských bilaterálních vztahů (otázka emigrace, hospodářská spolupráce atd.).

V posledním oddílu jsme se konečně snažili o jakýsi dialog mezi diplomatickými relacemi, dobovou publicistikou a odbornou literaturou. Obzvlášť velkou pozornost jsme přitom věnovali stálé konfrontaci mezi vnitřní (diplomacie) a vnější (tisk) perspektivou, jejichž

význam jsem si objasnili již v úvodu. Přestože oba úhly pohledu vystupovaly jako zdánlivě rovnocenní partneři, platil náš nadřazený zájem diplomatické linii. Tak jsme se kupříkladu v období po srpnové invazi nechali vědomě řídit odmlkou pražského zastupitelství a vyplnili mezeru ve zpravodajských relacích jinými druhy pramenů, které nám poskytly svědectví o osudu pražského velvyslanectví ve prvních dnech a týdnech po 21. srpnu a vzájemných československo-švýcarských stycích. V našem „dichotoniím“ vidění zaujala publicistika nicméně důležitou roli, protože jsme na jejím základě mohli srovnat recepci nejrůznějších jevů, najít styčné body mezi námi představeným vnějším a vnitřním hlediskem anebo naopak poukázat na zcela divergentní stanoviska obou sfér. Ke konvergentním oblastem jak velvyslancova, tak žurnalistického svědectví patřila bezesporu silná vědomost o vnitřních rozporech „obrodného procesu“. Pro obě vytyčené perspektivy pocházelo přinejmenším do doby letní krize a srpnové okupace hlavní ohrožení z vlastních řad „reformátorů“. Švýcarští pozorovatelé se v tomto smyslu snad nejvíce obávali případného nezdaru reformního počínu v ekonomickém sektoru, resp. potíží při prosazení vize „socialistické tržní ekonomie“, které by se mohly stát záminkou pro úspěšnou agitaci konzervativců mezi dělnictvem a drobnými funkcionáři. Vědomí o nepříteli *intra muros* nespočívalo v žádném případě v nějakém informačním náskoku ze švýcarské strany – vždyť jeden z nejslavnějších projevů občanského hnutí, tj. Vaculíkův manifest 2000 slov, přece přímo vyzýval k ukončení dvojakosti v personální oblasti a i „seznamy zrádců“, které se jen hodiny po vpádu vojsk Varšavské smlouvy objevily na téměř každé veřejné budově, jsou dostatečným důkazem, že si českoslovenští občané tuto skutečnost bolestně uvědomovali. Nicméně se právě v neustálém upozorňování na personální problematiku odráží jednak zvýšená vnímavost pro rozporuplnost „československého experimentu“, jednak (oprávněné) obavy o naplnění „zhumanizovaného socialismu“ skutečným demokratickým obsahem.

Politické zpravodajství jako pramen historického bádání podléhá, jak jsme se mohli přesvědčit v kapitole 2.1, jistým limitujícím faktorům: z důvodu absence obsahových kritérií ze strany bernské centrály závisí kvalita relací na individuálních schopnostech jednotlivých pisatelů, na jejich informačních zdrojích apod. Navíc musíme předpokládat – alespoň pro období, v němž jsme se pohybovali, že ne každý šéf mise je nadšeným dopisovatelem a pověřuje proto psaním politických zpráv či dopisů z různých důvodů své podřízené. I v našem případě jsme byli toho svědky. Zatímco velvyslanec Campiche ojedinele „postoupil“ psaní politických dopisů svým pracovníkům, politické zprávy jako nadřazený typ diplomatických relací se staly výlučnou doménou švýcarského tituláře. Právě zde vystupuje tudíž i velice osobitý a ucelený styl, v jehož středu nacházíme z obsahového hlediska především zvýšenou

pozornost, kterou věnoval Campiche ekonomickému aspektu a politické, resp. „světonázorové“ krizi. Krizové vnímání celého obrodného procesu se stává mimo jiné jedním z nejcharakterističtějších rysů jeho dopisovatelské činnosti v průběhu roku 1968 – není tedy příliš překvapující, že velká část Campichových relací nese toto pojmenování již ve svém názvu.³⁹⁵ Campichovo exponované stanovisko, jeho důvěrné informační zdroje z pražského diplomatického prostředí a mimo něj a snad i jeho osobní povaha přispěly k tomu, že jeho svědectví v mnoha ohledech vynikalo opatrnějším a někdy i vnímavějším rázem než publicistické texty. Ve srovnání s tiskem nepodlehł švýcarský velvyslanec prvotní euforii, kterou vzbudilo polooficiální zrušení předběžné cenzury v březnu, nepřipouštěl vznik nějakého hybridního modelu, pohybujícího se na pomezí mezi demokracií a socialismem a neskrýval svůj hluboký skepticismus vůči konečné podobě „československého experimentu“. Jako určitý limitující moment pro Campichovo vidění musíme zřejmě připustit jeho poměrně krátký pobyt v Československu. Samuel Campiche úřadoval v Praze od jara 1967 a zažil tak sice z bezprostřední blízkosti veškeré události, které bývají v úzkém smyslu s pojmem „Pražského jara“ ztotožňovány (počínaje IV. sjezdem československých spisovatelů), nebyl však schopen tento časový horizont překročit a postavit dění roku 1968 do dlouhodobějšího kontextu, jak to někteří badatelé a současníci požadují.³⁹⁶ O to víc byl proto možná švýcarský velvyslanec i zaskočen celkovým děním v tehdejší ČSSR, které charakterizoval v dubnu 1968 jen jako „náhlý výstup ze středověkých temnot“.³⁹⁷ Stejně náhle se mimochodem zmíněná temnota pro Campiche i vrátila. Je opravdu pozoruhodné, jakým způsobem se kruh jeho zpravodajských relací uzavírá: srovnáme-li první a poslední politickou zprávu roku 1968, nemůžeme si nevšimnout jistých paralel. Přinejmenším velká část obyvatelstva vykazovala na přelomu roku 1968/69 podle Campichova mínění již příznaky, které sám moc dobře znal z předchozího období (lhostejnost, pasivita apod.).

Na závěr se snad sluší, abychom se ještě zastavili nad jedním bodem. Jako člověk-zasvěcenec, jenž disponuje *vnitřní perspektivou*, nezprostředkovává nám Campiche jen svá stanoviska, nýbrž i stanoviska z prostředí, v němž se pohybuje. Švýcarský titulář se běžně stýkal nejen s významnými osobnostmi ze státní československé administrativy i mimo ní, nýbrž především s celou řadou svých diplomatických kolegů. K blízkým přátelům – jak se můžeme dočíst v jeho knize aforismů a vzpomínek – patřili kupříkladu americký velvyslanec Beam anebo

³⁹⁵Např. *La crise tchécoslovaque* apod. – viz seznam relací v přílohách.

³⁹⁶Srov. například: Liehm, Antonín J.: La „longue marche“ vers 1968 ou comment s'y prendre „sauver le communisme“, In: Fejtó, François/ Rupnik, Jaques (eds.): *Le Printemps tchécoslovaque 1968*, s. 64-74.

³⁹⁷„On sortit soudainement de cette sorte d'obscurité moyenâgeuse propre au communisme orthodoxe pour déboucher dans un monde de bon sens et dans certaine mesure de franchise.“ RP 8, 17.4.1968, s. 9.

francouzský titulář Roger Lalouette. Campiche cituje ve svých relacích poměrně hojně ze svých setkání s nejrůznějšími diplomaty a tlumočí nám tak podstatnou část reakcí celého pražského diplomatického sboru na československé události roku 1968. Ukázalo se přitom, že i samotní „zasvěcenci“, jakožto i přímí aktéři (členové KSČ atd.), měli nezdědka velké potíže nastalé jevy kvalifikovat, pojmenovat nebo dokonce předvídat jejich další vývoj. Téměř litanicky nám Samuel Campiche ve svých relacích opakuje, jak těžko lze dění nějakým způsobem zhodnotit, jak nemožnou se stává jakákoliv prognóza, a předvádí nám tím názorně, že to, co se nám na základě našich dnešních znalostí někdy jeví jako logické zřetězení a vyústění určitého dějinného procesu (sahající od IV. sjezdu spisovatelů po srpnovou invazi až k Poučení z krizového vývoje z roku 1970) nebylo pro současníky ani na okamžik s jistotou předpověditelné. Příliš rozporuplná, živelná a křehká se jevila celková situace a dynamický sled událostí, jež jsme se naučili nazývat termínem „Pražské jaro“.

Bibliografie

Literatura k první a druhé části

1. Literatura odborná:

Bischof, Michael H. a kol: Südafrika im Spiegel der Schweizer Botschaft. Die politische Berichterstattung der Schweizer Botschaft in Südafrika während der Apartheid 1952-1990. Zürich 2006.

Bretscher-Spindler, Katharina: Vom heissen zum Kalten Krieg. Vorgeschichte und Geschichte der Schweiz im Kalten Krieg 1943 bis 1968. Zürich 1997.

Dürrenmatt, Peter: Schweizer Geschichte. Zürich 1963.

Fischer, Thomas: Die Grenzen der Neutralität. Schweizerisches KSZE-Engagement und gescheiterte UNO-Beitrittspolitik im kalten Krieg 1969-1986. Zürich 2004.

Götschel, Laurent/ Bernath, Magdalena/ Schwarz, Daniela: Schweizerische Aussenpolitik. Grundlagen und Möglichkeiten. Zürich 2002.

Graf, Christoph/ Maurer, Peter: Die Schweiz und der Kalte Krieg: 1945-1950, In: Studien und Quellen: Zeitschrift des Schweizerischen Bundesarchivs, 11. Bern 1985, s. 5-79.

Hanuš, Milan a kol. (eds.): Prostor. Švýcarská inspirace, Češi a Evropa, č. 67/68, Praha 2004.

Holenstein, René: „Es geht auch um die Seele unseres Volkes!“ Entwicklungshilfe und nationaler Konsens, In: König, Mario a kol. (eds.): Die Schweiz 1798-1998: Staat – Gesellschaft – Politik. Dynamisierung und Umbau. Die Schweiz in den 60er und 70er Jahren. Zürich 1998, s. 115-125.

Hug, Peter: Vom Neutralismus zur Westintegration. Zur schweizerischen Aussenpolitik in der Nachkriegszeit, In: Leimgruber, Walter/ Fischer, Werner (eds.): „Goldene Jahre“. Zur Geschichte der Schweiz seit 1945. Zürich 1999, s. 59-100.

Hug, Peter/Gees, Thomas/Dannecker, Katja: Die Aussenpolitik der Schweiz im kurzen 20. Jahrhundert: Antibolschewismus, Deutschlandpolitik und organisierte Weltmarktintegration - segmentierte Praxis und öffentliches Ritual, NFP 42 Synthesis 49. Bern 2000.

Hug, Peter: Der gebremste Aufbruch. Zur Aussenpolitik der Schweiz in den 60er Jahren, In: König, Mario a kol. (eds.): Die Schweiz 1798-1998: Staat – Gesellschaft – Politik. Dynamisierung und Umbau. Die Schweiz in den 60er und 70er Jahren. Zürich 1998, s. 95-114.

Jost, Hans Ulrich/ Ceni, Monique/ Leimgruber, Mathieu (eds.): Relations internationales et affaires étrangères suisse après 1945. Lausanne 2006.

- Kunz, Matthias/ Morandi Pietro: ‚Die Schweiz und der Zweite Weltkrieg‘: zur Resonanz und Dynamik eines Geschichtsbildes anhand einer Analyse politischer Leitmedien zwischen 1970 und 1996, NFP 42 Synthesis 41. Bern 2000.
- Leimgruber, Walter/ Christen Gabriela (eds.): Sonderfall? Die Schweiz zwischen Réduit und Europa. Zürich 1992.
- Miřejovský, Petr: Švýcarské depeše z Prahy za druhé světové války, In: Acta Universitatis Carolinae philosophica et historica 5, r. 1991, s. 129-152.
- Muschg, Adolf: Die Schweiz am Ende – am Ende die Schweiz. Erinnerungen an mein Land vor 1991. Frankfurt 1990.
- Neval, Daniel A.: ‚Mit den Atombomben bis nach Moskau!‘. Gegenseitige Wahrnehmung der Schweiz und des Ostblocks im Kalten Krieg 1945-1968. Zürich 2003.
- Riklin, Alois/Haug, Hans/Probst, Raymond (eds.): Neues Handbuch der schweizerischen Aussenpolitik (NHbSA). Bern-Stuttgart-Wien 1992.
- Schnur, Aviva R.: Agieren oder reagieren? Aussenpolitische Entscheidungsprozesse in Bundesrat und Bundesverwaltung. Zürich 2000.
- Schmid, Daniel C.: Dreiecksgeschichten. Die Schweizer Diplomatie, das ‚Dritte Reich‘ und die böhmischen Länder 1938-45. Zürich 2004.
- Späthi, Thomas: Die Schweiz und die Tschechoslowakei 1945-1953. Zürich 2000.
- Spillmann, Kurt. P.: Schwerer Abschied. In: Bulletin 1997/98 zur schweizerischen Sicherheitspolitik, r. 5, č. 1, 1998, s. 5-11.
- Suter, Bruno: Der Ausbau der Schweizer diplomatischen Vertretungen in den Nachfolgestaaten der Donaumonarchie 1918 bis 1921. Bern 2001.
- Tanner, Jakob: ‚Die Schweiz hatte wieder einal Glück‘. Edgar Bonjours Geschichtsschreibung, In: NZZ Folio 08/1991.
- Von Tscherner, Benedikt: Schweizer Diplomatie – heute. Zürich 1993.
- Wenger, Andreas/ Fanzun, Jon A.: Schweiz in der Krise - Krisenfall Schweiz. In: Bulletin 1997/98 zur schweizerischen Sicherheitspolitik, r. 5, č. 1, 1998, s. 12-39.

2. Prameny a literatura online:

Documents Diplomatiques Suisses, Diplomatische Dokumente der Schweiz, internetová databáze DoDis. <http://www.dodis.ch>

Historische Lexiko der Schweiz, internetová databáze, <http://www.hls-dhs-dss.ch>

NFP 42 Synthesis, internetová databáze http://www.snf.ch/NFP_archive/nfp42/synthesis.htm

Prameny a literatura k třetí části

1. Prameny:

a) archivní prameny:

Schweizerisches Bundesarchiv (BAR):

Politické zprávy a dopisy švýcarského velvyslanectví v Praze (Politische Berichte und Briefe der Auslandsvertretungen, Prag)

E2300-01 1973/156 Bd. 28

Komentáře k mezinárodní situaci (Kommentare zur internationalen Lage)

E 2001-09 1984/67 Bd. 6-8

Persönliche Sekretariate der Chefbeamten und Departementsvorsteher, Handakten Willy Spühler

E 2807 (-) 1974/12 09 Länderdossiers Tschechoslowakei

Fond švýcarského velvyslanectví v Praze

E 2200.190 (-) 1990/39 Bd. 11

b) tištěné prameny:

Vondrová, Jitka/ Navrátil, Jaromír/ Moravec, Jan (eds.): Komunistická strana Československa: Ediční prameny k dějinám československé krize v letech 1967-1970, 9. díl, 1. svazek: Pokus o reformu (říjen 1967- květen 1968). Praha-Brno 1999.

Vondrová, Jitka/ Navrátil, Jaromír (eds.): Komunistická strana Československa: Ediční prameny k dějinám československé krize v letech 1967-1970, 9. díl, 2. svazek: Konsolidace (květen-srpen 1968). Praha-Brno 2000.

Vondrová, Jitka/ Navrátil, Jaromír (eds.): Komunistická strana Československa: Ediční prameny k dějinám československé krize v letech 1967-1970, 9. díl, 3. s svazek: Kapitulace (srpen-listopad 1968). Praha-Brno 2001.

Vondrová, Jitka/ Navrátil, Jaromír (eds.): Komunistická strana Československa: Ediční prameny k dějinám československé krize v letech 1967-1970, 9. díl, 4. svazek: Normalizace (listopad 1968-září 1969). Praha-Brno 2003.

2. Dobový tisk:

Weltwoche, roč.1968, Zürich

3. Memoárová literatura:

Campiche, Samuel: Marée du soir. Vevey 2001.

Císař, Čestmír: Člověk a politik. Praha 1998.

Dubček, Alexander: Naděje umírá poslední. Vlastní životopis Alexandra Dubčeka. Praha 1993.

Hájek, Jiří: Paměti. Praha 1997.

4. Odborná literatura:

Blažek, Petr a kol. (eds.): Polsko a Československo v roce 1968. Praha 2006.

Fejtö, François/ Rupnik, Jaques (eds.): Le Printemps tchécoslovaque 1968. Bruxelles 1999.

Kural, Václav a kol.: Československo roku 1968. 1. díl: Obrodný proces. Praha 1993.

Mencl, Vojtěch a kol.: Československo roku 1968. 2. díl: Počátky normalizace. Praha 1993.

Pauer, Jan: Praha 1968. Vpád Varšavské smlouvy. Pozadí – Plánování – Provedení. Praha 2004.

Zusammenfassung

Nach der Okkupation der Tschechoslowakei im August 1968 durch Truppen des Warschauer Paktes ging ein Teil der schweizerischen Presse mit ihrem Aussenministerium (Eidgenössisches Politisches Departement – EPD) und dessen damaligen Vorsteher, Bundespräsidenten Willy Spühler, hart ins Gericht. Ausgangspunkt jener Polemiken bildete wohl eine bereits einen Tag nach dem Überfall auf die ČSSR in der Boulevardpresse (*Blick*) erschienene Meldung, wonach Bundesrat Spühler erst in den frühen Morgenstunden des 21. August vom Gewaltakt, der dem „Prager Frühling“ ein abruptes Ende zu bereiten schien, erfahren haben soll – und dies erst noch durch Mitarbeiter besagten Blattes. In der Folge griffen einige weitere Zeitungen auf lokaler und nationaler Ebene die Kritik an Spühler und seinem Departement mehr oder weniger dankbar auf. Da sich viele Schweizer angesichts der neuerlichen Vorwürfe in ihrem Verdacht bestätigt sahen, dass ihr Aussenministerium nicht nur in den Tagen der Invasion, sondern während der ganzen tschechoslowakischen Krise des Jahres 1968 sein Unvermögen zu Tage gelegt hat und der Bundesrat nur ungenügend über die Vorgänge im Ostblock und der Welt überhaupt informiert ist, wurde einmal mehr auch das Existenzrecht des in Augen einer breiteren Öffentlichkeit kostspieligen diplomatischen Vertretungszernetzes in Frage gestellt, welches nach landläufiger Meinung ohnehin mehr im Dienste der Privatwirtschaft stehe. Als „völlig mangelhaft“ wurde des weiteren nebst dem Informationsstand des Bundesrates in Sachen Aussenpolitik auch die Informationspraxis und Kommunikation zwischen den aussenpolitischen Akteuren und der Bevölkerung bezeichnet. Gleichzeitig wurden aber auch Stimmen laut, die sich von der anstehenden Herbstsession eine grosse parlamentairsche Debatte erhofften und das Aufbrechen der aussenpolitischen Monopols der Exekutive (d.h. des Bundesrates) befürworteten.

Die Tatsache, dass sich zumindest ein Teil der ausgesprochenen Kritik auf unwahre bzw. zweifelhafte Mutmassungen und Quellen stützte und die von Bundeskanzler Huber am Tag des Einmarsches verlesene fade Stellungnahme des Gesamtbundesrates zu den tschechoslowakischen Ereignissen das Gemüt der von leidenschaftlicher Anteilnahme ergriffenen Schweizerbürger erhitzte, bietet noch keine hinlängliche Erklärungsgrundlage für Ausmass und Intensität der Pressepolemiken. Wollen wir den wahren Ursachen der an die Adresse von Bundespräsidenten Spühler und die schweizerische Diplomatie gerichteten Anschuldigungen auf den Grund gehen, müssen wir offenbar tiefer in das Wesen der eidgenössischen Aussenpolitik der Nachkriegszeit eindringen. Unser eingangs erwähnter Querschnitt durch die schweizerische Presselandschaft in den Tagen unmittelbar nach dem

21. August 1968 ist diesbezüglich in zweifacher Hinsicht von Bedeutung. Erstens zeugt dieser von einem zumindest eigentümlichen und nicht gerade unproblematischen Verhältnis zur eigenen Aussenpolitik, da wir uns kaum ein anderes Land vorstellen können, in welchem die Augustereignisse in der ČSSR zum Anlass genommen worden sind, um den eigenen diplomatischen Apparat dermassen anzuzweifeln. Zweitens wird einmal mehr deutlich, dass Fragen der diplomatischen Berichterstattung, der Informationsbeschaffung und Informationsverarbeitung, ferner aber auch der aussenpolitischen Repräsentanz sowie die Kommunikation zwischen Bundesbehörden und Bürgern in aussenpolitischen Belangen allesamt ein Politikum ersten Ranges darstellen. Beide genannten Ebenen sind als integraler Bestandteil der vorliegenden Studie zu betrachten.

Gestützt auf ein breites Spektrum bereits publizierter Literatur und neueste Forschungsprojekte zur schweizerischen Aussenpolitik (Diplomatische Dokumente der Schweiz/ Documents Diplomatiques Suisses - DDS, NFP 42 usw.) widmet sich der Autor im ersten Teil seiner Arbeit dem Zeitraum nach Ende des zweiten Weltkrieges. Der „integratorische Glücksfall“ des heil überstandenen Krieges und die spezifischen Bedingungen der ersten Nachkriegsperiode wirkten sich hierbei nachhaltig auf die Gestaltung der Aussenbeziehung und die weitere Entwicklung der helvetischen Staatlichkeit aus. Anders als in vielen europäischen Ländern war das Jahr 1945 nicht mit einem entschiedenen Bruch in der kollektiven Wahrnehmung des Schweizervolkes verbunden und das aus den Kriegsjahren hervorgegangene restriktive Neutralitätsverständnis schien sich in Anbetracht eines neuen, sich anbahnenden Konfliktes zwischen den Supermächten USA und UdSSR weiterhin zu rechtfertigen. Im Ganzen wurde somit ein Prozess in Gang gesetzt, der aus einem ursprünglich rein zweckrationalen Instrument der schweizerischen Aussenpolitik, den eigentlichen *raison d'être* des eidgenössischen Bundesstaates auszumachen begann. Die Protagonisten der schweizerischen Aussenpolitik waren an diesem Vorgang massgeblich mitbeteiligt und „kodifizierten“ mit der sog. Bindschedler-Doktrin eine Neutralitätspolitik, die ihren Vorstellungen entsprach. Neben einem dem heimischen Publikum dergleichen vorgestellten öffentlichen Ritual entfaltete sich auf dem internationalen Parkett eine pragmatisch orientierte, auf einzelne Akteure und Politikfelder stark segmentierte, gleichzeitig aber hervorragend integrierte aussenpolitische Praxis (Peter Hug), welche dem Bild einer abseitsstehenden und passiven Schweiz so gar nicht entsprechen wollte. Da auch in der Folge – trotz bemerkenswerten Integrationsbemühungen, die mit den Assoziationsverhandlungen in den 60er Jahren ihren Höhepunkt fanden und einer stärkeren rethorischen Betonung der Disponibilität bzw. dem Ausbau der Entwicklungszusammenarbeit unter den Bundesräten

Wahlen und Spühler – das tatsächliche Ausmass der internationalen Kooperation der Eidgenossenschaft hinter dem Deckmantel der Neutralitätspolitik verdeckt wurde, machte sich innerhalb der Bevölkerung die Diskrepanz zwischen dem nach Aussen propagierten Bild der schweizerischen Aussenbeziehungen und den tatsächlichen Anforderungen an diese in Form einer neuerlichen Katerstimmung bemerkbar (*Helvetisches Malaise*).

Mit den politischen Berichten (*rapport politique*) und Briefen (*lettre politique*) steht im zweiten Kapitel die wohl zentrale Quellengattung der diplomatischen Berichterstattung der schweizerischen Diplomatie im Mittelpunkt unserer Betrachtungen. Anhand der bisher veröffentlichten Fachliteratur zu diesem Thema (Graf/ Maurer, Schnur und vor allem Bischof) versuchen wir nicht nur den spezifischen Quellenwert der politischen Berichterstattung zu erfassen, sondern zugleich in groben Zügen auch den Kommunikationskreislauf zwischen der Berner Zentrale und ihren Aussenvertretungen aufzuzeigen.

Die Auseinandersetzung mit den politischen Berichten und Briefen dient letztendlich auch als thematischer Einstieg in den letzten Teil unserer Arbeit, wo wir unser Augenmerk auf eben jenen Quellentyp richten. Als Ausgangspunkt fungiert hierzu die Berichterstattung der schweizerischen Botschaft in Prag während des ereignisreichen Jahres 1968. Gemäss den Intentionen des Autors treten die Berichte der Prager Vertretung in einen gewollten Dialog mit zeitgenössischer Publizistik und den Erkenntnissen aus der aktuellen Forschung. Zu diesem Zweck unterscheidet der Verfasser der Studie zwischen Innen- und Aussenansichten. Gerade in der Abgrenzung zwischen innerer (diplomatischer) und äusserer Perspektive (Publizistik) wird deutlich, dass Diplomaten oftmals nicht unbedingt über mehr Wissen verfügen als andere Zeitgenossen, sondern Dinge in erster Linie aufgrund ihres Berufsumfeldes und ihren Erfahrungen einfach anders wahrnehmen. Die dargebotene Fallstudie bietet einen Beitrag zur Erforschung der schweizerischen Aussenpolitik der Nachkriegszeit, eine eigenständige Sichtweise auf das tschechoslowakische Reformvorhaben des Jahres 1968 und erhebt nebenbei auch den Anspruch eine wichtige Lücke in der jüngsten Geschichte der schweizerisch-tschecho(slowakischen) Beziehungen zu füllen.

Přílohy

Seznam politických relací ze švýcarského velvyslanectví – rok 1968

a) Politické zprávy (Rapport politique/ Politische Berichte - RP)

DATUM	NÁZEV
11.1.1968	RP No 1/ La destitution de Novotny
14.2.1968	RP No 2/ 25 février 1968 - 20ème anniversaire de la prise de pouvoir communiste à Prague
29.2.1968	RP No 3/ Evolution de la situation intérieure
7.3.1968	RP No 4/ Le déroulement de la crise tchécoslovaque
13.3.1968	RP No 5/ Le déroulement de la crise tchécoslovque
20.3.1968	RP No 6/ Situation intérieure
27.3.1968	RP No 7/ La situation en Tchécoslovaquie
17.4.1968	RP No 8/ La crise tchécoslovaque
3.5.1968	RP No 9/ L'ambiance à Prague en mai 1968
6.6.1968	RP No 10/ Le parti communiste et ses complexes
18.6.1968	RP No 11/ La jeunesse tchécoslovaque
2.7.1968	RP No 12/ Les tensions internes
11.7.1968	RP No 13/ Un climat d'incertitude
13.7.1968	Suite RP No 12 (télégramme No 67)
17.7.1968	RP No 14/ Réactions au sommet de Varsovie
23.7.1968	RP No 15/ Réactions tchécoslovaques à une intervention militaire
24.7.1968	RP No 16/ Coup d'oeil sur l'enchaînement de la crise tchécoslovaque
31.7.1968	RP No 17/ L'entracte

7.8.1968	RP No 18/ Le face à face de Cierna et la rencontre des six à Bratislava
10.10.1968	RP No 19/ Le drame tchécoslovaque
22.10.1968	RP No 20/ Le processus de „consolidation“
29.10.1968	RP No 21/ Le 50ème anniversaire de la fondation de la République tchécoslovaque
11.11.1968	RP No 22/ La situation en Tchécoslovaquie à la veille de la session plénière du Comité central
19.11.1968	RP No 23/ Impressions à la suite de la session plénière du Comité central du 14 au 17 novembre 1968
5.12.1968	RP No 24/ La situation interne entre les deux sessions du Comité central
20.12.1968	RP No 25/ La situation en Tchécoslovaquie à la fin de l'année

b) Politické dopisy (Lettre politique/ Politische Briefe - LP)

DATUM	NÁZEV
5.2.1968	Conversation avec l'Ambassadeur des Etats-Unis
13.2.1968	Opinion tchécoslovaque sur l'Asie du Sud-Est
15.2.1968	La politique de M. Dubcek à l'égard de l'Eglise
28.3.1968	L'élection présidentielle
1.4.1968	L'élection présidentielle
2.4.1968	L'Eglise et l'Etat – Entretien avec Mgr Tomasek Administrateur apostolique et Evêque de Prague
11.4.1968	La neutralité de la Tchécoslovaquie
11.4.1968	Tschechoslowakei – Neue Regierung
23.4.1968	Les réhabilitations
15.5.1968	Le mouvement de libéralisation dans sa phase actuelle
29.5.1968	L'évolution de la situation en Tchécoslovaquie

6.6.1968	Plenarsitzung des Zentralkomitees der KPTsch in Prag vom 29. Mai bis 1. Juni 1968
23.7.1968	– (bez názvu) –
12.8.1968	La visite à Prague du Maréchal Tito et celle à Karlovy Vary du Premier Secrétaire Ulbricht
3.9.1968	Die KPTsch und das Abkommen von Moskau
20.9.1968	CSSR – Der politische Alltag
25.9.1969	Le dilema des intellectuels
30.9.1968	(télégramme No 281)/ dodatek k dopisu ze dne 25.9.1968
20.11.1968	Plenarsitzung des Zentralkomitees KPTsch (14.-17.11.1968)
11.12.1968	Le sommet de Kiev

(Seznam byl sestaven podle obsahu fondu zpravodajských relací švýcarského velvyslanectví v Praze pro rok 1968. Viz BAR, E2300-01, 1973/156, Bd. 28)

Obrázkové přílohy

Reprodukováná politická zpráva ze dne 13. března 1968

Rauson G. Prasil

Prague, le 13 mars 1968

AMBASSADE DE SUISSE
EN TCHÉCOSLOVAQUIE

Ref.: 381.0 - CA/du

Rapport politique No 5

Confidentiel

an					a/a
Datum					
Visa					
EPD	- 3. APR. 1968				
Ref. p. A. 21. 31.	<i>Prag</i>				

Monsieur le Conseiller fédéral
Willy Spühler
Chef du Département politique
fédéral

B e r n e

Le déroulement de la crise
tchécoslovaque

Monsieur le Conseiller fédéral,

La presse, aussi bien tchécoslovaque qu'étrangère, commente aujourd'hui si abondamment et librement les événements de Prague que je crois pouvoir me dispenser d'y revenir ici dans le détail.

Je me bornerai à relever que dans l'évolution présente on note des éléments nouveaux; depuis deux jours, les partisans de M. Novotny ont pris pour la première fois publiquement la parole, il est vrai avec prudence et sans s'attaquer aux décisions de janvier, mais pour néanmoins engager les critiques les plus véhéments à modérer leurs attaques. L'effort principal des conservateurs continue à être dirigé vers une action directe sur les milieux ouvriers et les petits fonctionnaires.

D'autre part, selon l'Ambassadeur de France, des pressions discrètes et légères seraient exercées depuis quelques jours par Moscou; le flot des revendications et des critiques doit être endigué, la querelle ne doit pas risquer d'affecter les principes mêmes du communisme.

Dans les milieux diplomatiques, on s'étonne que le Secrétaire général Dubcek laisse à ses adversaires une aussi grande marge de manoeuvre. Certains pensent qu'il est surpris et débordé par la rapidité des événements depuis la session du Comité central en janvier, et qu'une situation confuse, qui pourrait être exploitée par les conservateurs, en découlera s'il n'agit pas avec détermination. D'autres, dont l'Ambassadeur de Grande-Bretagne, pensent au contraire qu'il a agi prudemment en mobilisant l'opinion publique contre M. Novotny et ses partisans et qu'il appartiendra au Comité central, au cours de sa prochaine session d'avril, de faire "démocratiquement" tomber le couperet. A l'appui de cette thèse, on prétend que la tendance Dubcek a nettement prévalu lors des 66 réunions communistes de district qui ont eu lieu en fin de semaine et dont je vous avais parlé dans ma dernière communication.

Il est intéressant de relever que le Professeur Goldstücker, nouveau Président de l'Union des écrivains tchécoslovaques, a confié hier à un de mes collègues que les nouveaux dirigeants du Parti ont assuré les étudiants de leur compréhension et cela dans le dessein d'éviter que des manifestations d'étudiants prennent un tour excessif et même anti-régime.

Quant à la population, chez laquelle aucune effervescence n'est apparente, à part le "rush" sur les journaux, tout en se réjouissant de cette soudaine liberté d'expression qui lui est donnée, elle a suffisamment d'expérience pour se rendre compte, d'une part, des limites infranchissables de sa liberté et, d'autre part, que même à l'intérieur de ces limites des retours en arrière sont possibles, ainsi qu'en témoignent les événements de Varsovie.

D'ailleurs, de clairs avertissements lui sont déjà donnés. Ainsi, le membre du Présidium, Kolder, qui, en affirmant la volonté du Parti de ne pas perdre le contrôle de la situation, déclarait devant le comité de district de Prague-Smichov: "Nous ne permettrons pas à la presse et à la radio de devenir le forum de vues contraires au communisme. Il est faux de penser que le Parti abandonnera son rôle directeur et précipitera sa propre perte en ouvrant les portes à des opinions et tendances non-marxistes".

Veillez agréer, Monsieur le Conseiller fédéral, l'assurance de ma haute considération.

L'Ambassadeur de Suisse:

J. Agier

Nesčetné vpisky a upozornění typu „Monsieur le Président, très intéressant“ („Pane presidente, velice zajímavé“), které nacházíme na téměř každé politické zprávě, jsou dostačujícím důkazem, že diplomatické relace nebyly po svém přijetí v bernské centrále odloženy, aniž by jim byla věnována větší pozornost, jak se domnívají někteří badatelé (Viz Schnur, Aviva R.: Agieren oder reagieren?, s. 101n).

Fotografie ze švýcarského velvyslanectví (BAR, E 2200.190 (-), 1990/39, Bd. 11)

Exkluzivní lokalita švýcarského velvyslanectví v Praze umožnila jeho velvyslancům v průběhu bouřlivého 20. století nejednu zajímavou podívanou. Pohled ze Schwarzenberského paláce v prvních hodinách okupace (Fotografie: Samuel Campiche).

„Hermeticky“ uzavřené Hradčanské náměstí (Fotografie: Samuel Campiche)

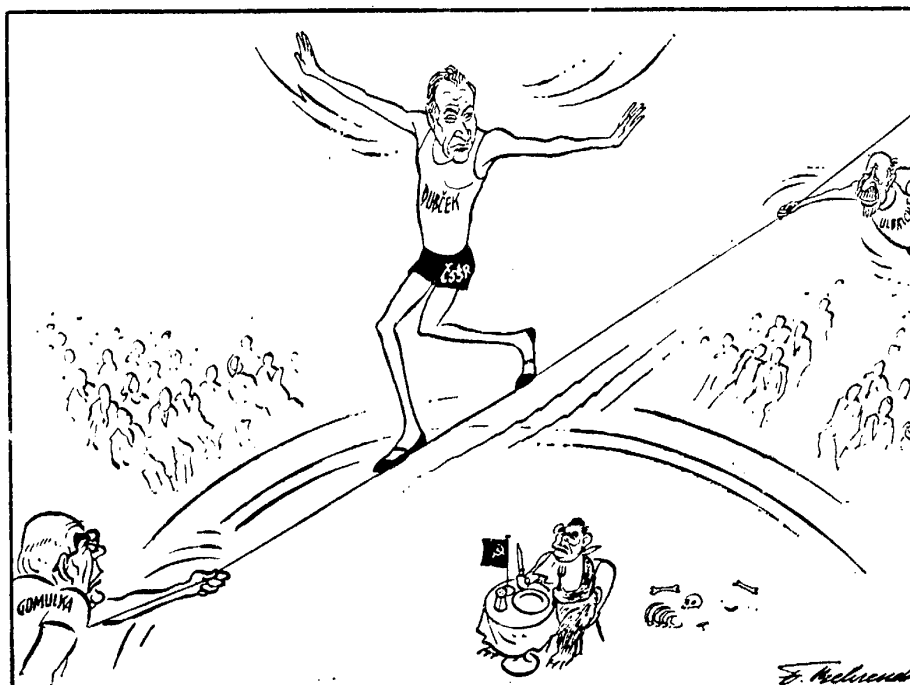

Karikatury týdeníku Weltwoche

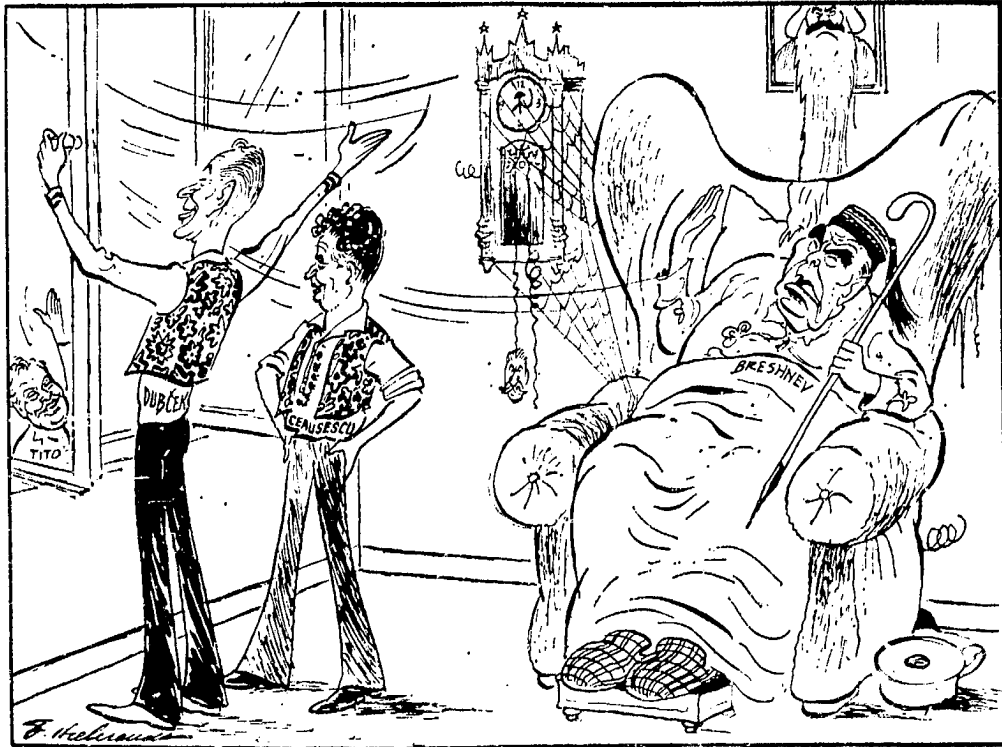
«Stellen Sie ihn nur zu den anderen!»

„Postavte ho támhle k ostatním!“, diriguje Stalin ve funkci hlídače svého voskového kabinetu a ukazuje Dubčekovi místo, kam má postavit figurínu Antonína Novotného (Weltwoche, 12.1.1968, č. 1783).

Genosse Seiltänzer

„Soudruh provazolezec“: v první polovině roku 1968 byl Dubček jak švýcarským tiskem, tak velvyslancem Campichem stylizován do podoby akrobata anebo provazolezce (Weltwoche, 17.5.1968, č. 1801).

«Also nein, diese Jugend von heute!»

Alexander Dubček za asistence Ceausesca a Tita větrá zaprášenou komnatu komunismu (Weltwoche, 7.6.1968, č. 1804).

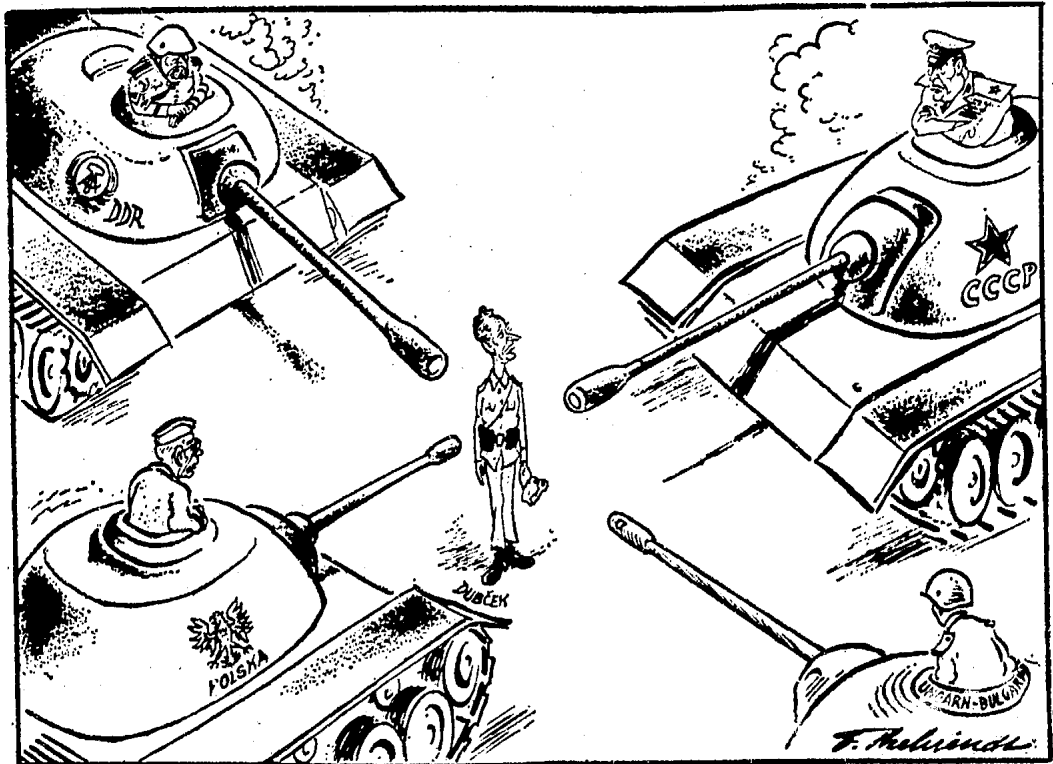
Reformation im Osten

„Reformace na Východě“: Alexander „Husček“ v podobě odvážného reformátora, jenž vyvěšuje své kacířské teze o nezávislosti, rovnosti a partnerství na dveře rozněvaného kremelského „papeže“ Leonida Brežněva (Weltwoche, 26.7.1968, č. 1811).

Vielbeschäftigter Torhüter

„Zaneprázdňený brankář“ Alexander Dubček byl pro mnoho lidí po Černé a Bratislavě vskutku vítězem (Weltwoche, 9.8.1968, č. 1813).

«Verhandlungen in kameradschaftlicher Atmosphäre»

„Jednání v přátelské atmosféře“ (Weltwoche, 30.8.1968, č. 1816).